

Zita Tamašauskienė, Janina Šeputienė,
Rasa Balvočiūtė, Daiva Beržinskienė-Juozainienė

DARBO PAJAMŲ DALIES KITIMO POVEIKIS BENDRAJAI PAKLAUSAI

Mokslo studija

Šiauliai,
2016

Recenzentai:

prof. dr. (HP) **Boguslavas Gruževskis**, Lietuvos socialinių tyrimų centro Darbo rinkos tyrimų instituto vadovas;

prof. dr. **Violeta Pukelienė**, Vytauto Didžiojo universiteto Ekonomikos katedros vedėja.

Mokslo studijos autorės dėkoja recenzentams prof. dr. (HP) Boguslavui Gruževskiui ir prof. dr. Violetai Pukelienei už vertingas pastabas tobulinant studiją, o ŠU Ekonomikos katedros doc. dr. Mindaugui Butkui už pagalbą atliekant empirinį tyrimą.

Mokslo studija parengta ir išleista Lietuvos mokslo tarybos finansuojamo projekto „Darbo pajamų dalies kitimo poveikis bendrajai paklausai“ (Nr. MIP-15276), vykdomo pagal Tarybos remiamos veiklos kryptį „Mokslininkų grupių projektai“, lėšomis.

Mokslo studija svarstyta Šiaulių universiteto Socialinių, humanitarinių mokslų ir menų fakulteto tarybos 2016 m. rugsėjo 26 d. posėdyje (protokolo Nr. SHMM-1-5) ir rekomenduota publikuoti.

ISBN 978-609-8179-07-1

© Zita Tamašauskienė, Janina Šeputienė, Rasa Balvočiūtė,

Daiva Beržinskienė-Juozainienė, 2016

© Šiaulių universitetas, 2016

TURINYS

IVADAS	5
1. DARBO DALIS, JOS KITIMĄ LEMIANTYS VEIKSNIAI, JŲ VERTINIMAS	14
1.1. Darbo dalies samprata, matavimo metodai ir jų ribotumai	14
1.2. Pajamų pasiskirstymą aiškinančios teorijos	19
1.3. Darbo dalies kitimą lemiantys veiksniai, jų vertinimas ir empirinių tyrimų apibendrinimas.....	25
1.3.1. Technologijų pažanga.....	27
1.3.2. Globalizacija	34
1.3.3. Neoliberalizmas ir finansializacija	42
1.3.4. Darbo ir produktų rinkų politika	48
2. TEORIJŲ, AIŠKINANČIŲ DARBO PAJAMŲ DALIES KITIMO POVEIKĮ BENDRAJAI PAKLAUSAI, ANALIZĖ IR ATLIKTŲ EMPIRINIŲ TYRIMŲ VERTINIMAS	57
2.1. Pajamų pasiskirstymas ikikeinsistinio laikotarpio ekonomistų ir J. M. Keyneso darbuose	57
2.2. Pajamų paskirstymo poveikis augimui postkeinsistinėse teorijose	62
2.3. R. Goodwino marksistinio verslo ciklo teorija: požiūris į pajamų pasiskirstymą ir ekonomikos augimą	69
2.4. Neokaleckistinis arba Rowthorn-Dutt modelis: vartojimas arba stagnacija.....	71
2.5. Funkcinio pajamų pasiskirstymo poveikio paklausai empirinių tyrimų apžvalga	80
2.6. Darbo pajamų dalies pokyčių poveikio bendrajai paklausai ir jos komponentėms teorinis pagrindimas	97
3. DARBO PAJAMŲ DALIES KITIMO POVEIKIO BENDRAJAI PAKLAUSAI VERTINIMO METODIKA	102
3.1. Darbo pajamų dalies nacionalinėse pajamose kitimo poveikio bendrajai paklausai vertinimo modelis	102
3.2. Empirinio tyrimo etapai, juose taikyti tyrimo metodai	105

4. DARBO PAJAMŲ DALIES KITIMO POVEIKIO BENDRAJAI PAKLAUSAI IR JOS KOMPONENTĖMS EMPIRINIS VERTINIMAS SKIRTINGO ATVIRUMO LYGIO ŠALYSE	123
4.1. Darbo pajamų dalies pokyčiai ES ir atviresnės bei uždaresnės ekonomikos šalių grupėse.....	123
4.2. Darbo pajamų dalies kitimo poveikio vartojimo išlaidoms vertinimas.....	127
4.3. Darbo pajamų dalies kitimo poveikio investicinėms išlaidoms vertinimas	133
4.4. Darbo pajamų dalies kitimo poveikio eksportui vertinimas.....	139
4.5. Darbo pajamų dalies kitimo poveikio importui vertinimas ...	144
4.6. Darbo pajamų dalies sumažėjimo poveikio bendrajai paklausai ir ekonomikos augimui vertinimas.....	149
IŠVADOS	155
DARBO PAJAMŲ DALIES ATKŪRIMĄ PALAIKANČIOS POLITIKOS KRYPTYS IR REKOMENDACIJOS	161
LITERATŪRA	169
PRIEDAI.....	181

IVADAS

Per pastaruosius tris dešimtmečius įvyko ryškūs pajamų pasiskirstymo pokyčiai. Keitėsi tiek asmeninis, tiek ir funkcinis pajamų pasiskirstymas, rodantis, kaip nacionalinės pajamos (ar sukurtas produktas) pasiskirsto tarp gamybos veiksmų – darbo ir kapitalo. Daugelyje išsivysčiusių ir besivystančių šalių pajamų pasiskirstymas tapo labiau poliarizuotas. Tačiau pasiskirstymo pokyčiai skirtingose šalyse įgijo nevienodas formas. Anglosaksų šalyse įvyko ryški gyventojų asmeninių pajamų pasiskirstymo poliarizacija, didžiausias pajamas gaunantiems gyventojams tenkanti pajamų dalis dramatiškai padidėjo (Piketty ir Saez, 2003; OECD, 2008; Atkinson ir kt., 2011). Žemyninėje Europoje ir daugumoje kitų pasaulio šalių kito funkcinis pajamų pasiskirstymas: nuo 1970 m. pradėjo mažėti darbui tenkanti pajamų dalis (Onaran ir Galanis, 2014; OECD, 2012; Stockhammer, 2013, 2016), ir mažėjimas buvo ryškesnis nei anglosaksų šalyse. Nors ši raida iš pirmo žvilgsnio atrodo gana skirtinga, tačiau jai būdinga ta pati kryptis, darbui tenkančios pajamų dalies mažėjimas tiesiogiai susijęs su asmeninių pajamų nelygybės didėjimu.

Auganti nelygybė daugelyje šalių per pastaruosius du dešimtmečius yra vienas iš didžiausių iššūkių mokslininkams ir ekonominės politikos formuotojams tiek išsivysčiusiose, tiek ir besivystančiose šalyse. Net Pasaulio ekonomikos forumas, kuris atstovauja didžiojo verslo interesams, pajamų nelygybę įvardija kaip didžiausią pasaulio riziką. Christine Lagarde, Tarptautinio valiutos fondo (TVF) generalinė direktorė, savo kalboje 2013 m. Pasaulio ekonomikos forumo pažymėjo, kad pernelyg didelė nelygybė naikina augimą; ji naikina visuomenę, o ekonomistai ir politinė bendruomenė per ilgai nuvertino nelygybę.

Mokslinėje literatūroje pastaruoju metu nemažai dėmesio skiriama priežasčių, lėmusių darbui tenkančios pajamų dalies mažėjimą, analizei. Darbo pajamų dalies pokyčius, jų priežastis analizavo ir tarptautinės organizacijos: Europos Komisija (EK), TVF, Ekonominio bendradarbiavimo ir plėtros organizacija (EBPO), Tarptautinė darbo organizacija (TDO). Tačiau, nepaisant tyrėjų susidomėjimo darbo dalies kitimo nacionalinėse pajamose problematika, nėra ben-

dro sutarimo dėl funkcinį pajamų pasiskirstymą lemiančių veiksnių: mokslininkai ir skirtingos tarptautinės organizacijos išskiria skirtingus veiksnus, lėmusius darbo dalies kitimą pastaraisiais dešimtmečiais, nustato skirtingą jų svarbą ir poveikį.

TVF (2007), EK (2007), Arpaia ir kt. (2009), Bassanini ir Manfredi (2012) nustatė, kad technologiniai pokyčiai buvo pagrindinė funkcinio pajamų pasiskirstymo kitimo priežastis, nors globalizacija (prekybos ir gamybos) taip pat suvaidino svarbų vaidmenį. Bentalia ir Saint-Paul (2003), Checchi, Garcia-Penalosa (2010), Azmatet ir kt. (2007) savo darbuose įrodo, kad darbo pajamų daliai įtakos turi darbo rinkos reguliavimas ir pokyčiai darbo rinkos institucijose, minimalus darbo užmokestis, nedarbo pašalpos. Kituose tyrimuose fokusuojamasi į globalizacijos poveikį darbo daliai. Jaumotte ir Tytell (2007), Jayadev (2007), Decreuse ir Maarek (2008), EK (2008) nustatė, kad ekonomikos globalizacija mažina darbui tenkančią dalį išsivysčiusiose šalyse. Pastaruoju metu atliktuose tyrimuose akcentuojama institucinių ir politinių veiksnių, finansializacijos, darbuotojų derybinės galios silpnėjimo svarba (ILO, 2013; Stockhammer, 2013; Charpe, 2011).

Darbo dalies kitimo priežasčių aktualumas grindžiamas ir tuo, jog jos yra svarbios parenkant politikos priemones. Jei darbo dalies mažėjimą lemia ne technologijų pažanga ir jis daugiau susijęs su politikos pokyčiais, pavyzdžiui, prekybos liberalizavimu (Harrison, 2005) ar finansializacija, darbuotojų derybinės galios silpnėjimu (Stockhammer, 2016), politikos formuotojai galėtų neutralizuoti darbui tenkančios dalies mažėjimą.

Iki šiol funkcinio pajamų pasiskirstymo kitimą mokslininkai laikė daugiau socialine problema, o pastaraisiais metais tyrėjai vis labiau akcentuoja šio pasiskirstymo poveikį bendrajai paklausai ir ekonomikos augimui. Ryškus darbo dalies nacionalinėse pajamose mažėjimas išsivysčiusiose ir besivystančiose pasaulio šalyse sutapo su neoliberalios politikos reformomis XX a. 9-ajame dešimtmetyje. EK, siekdama padidinti tarptautinį Europos Sąjungos konkurencingumą, daugelį metų skatino darbo užmokesčio augimo ribojimą ir aiškiai rekomendavo realaus darbo užmokesčio lėtesnį augimą lyginant su našumo augimu. Pavyzdžiui, EK komunikate (2007) teigiama, kad „<...> darbo užmokesčio augimo ribojimas išlieka labai svarbus aspektas, kad ekonomikos atsigavimas tęstųsi, pasitvirtintų numatoma infliacija ir būtų palengvintas konkurencinis prisitaiky-

mas“.¹ Ši politika lėmė tris dešimtmečius mažėjančią darbo dalį ir naujos superturtingųjų klasės atsiradimą, tačiau negeneravo tvaraus augimo modelio Europai. Remiantis Onaran ir Galanis (2014), Onaran ir Obst (2015), Hein ir Vogel (2008) tyrimais, dėl darbo dalies sumažėjimo ekonomikos augimo tempai sulėtėjo ir tapo labiau kintami.

Nors pastaraisiais dešimtmečiais konkurencingumas buvo laikomas vienu iš pagrindinių veiksnių, lemiančių ekonomikos augimą, tačiau atliktų teorinių ir empirinių tyrimų rezultatai rodo, kad, siekiamos didinti konkurencingumą, įmonės pirmiausia mažina darbo kaštų dalį bendruosiuose gamybos kaštuose. Tačiau darbo užmokesčio yra ne tik kaštų dalis, bet ir paklausos šaltinis.

Jau tradicinė J. M. Keyneso (Dž. M. Keinsas, 1883–1946) makroekonomika tvirtino, kad didesnis darbo užmokestis gali turėti ekspansinį poveikį. Daugeliui namų ūkių darbo užmokestis yra pagrindinis pajamų šaltinis. Didesnis darbo užmokestis taip pat reiškia didesnes vartojimo išlaidas. Be to, neturtingi paprastai yra linkę išleisti vartojimui didesnę darbo užmokesčio ir pajamų dalį nei turtingi. Taigi, didesnė nelygybė gali turėti neigiamą poveikį paklausai ir augimui. Šis argumentas, pabrėžiantis darbo užmokesčio kaip paklausos šaltinį, prieštarauja neoklasikinei ekonomikos kryptiai, kuri darbo užmokesčio traktuoja pirmiausia kaip kaštų elementą: didesnis darbo užmokestis yra bloga žinia įmonėms, ir dėl to jos yra linkusios mažiau investuoti. Tačiau dar XX a. 4-ajame dešimtmetyje Keynesas nurodė šio argumento sudėties klaidą: nors kiekviena įmonė gali norėti mokėti darbuotojams mažesnę darbo užmokesčio, nėra aišku, ar jos nori, kad darbo užmokestis apskritai mažėtų, nes tai gali neigiamai paveikti jų gaminamos produkcijos paklausą, nes darbo užmokestis yra pagrindinis produktų paklausos šaltinis.

Remiantis postkeinsistinėmis / postkaleckistinėmis modeliais, darbo užmokestis atlieka dvejopą vaidmenį, jis yra ne tik kaštų elementas, bet ir paklausos šaltinis. Mažėjant darbo daliai, o kitiems veiksniams nekintant, vidaus vartojimas mažės, nes ribinis polinkis vartoti darbo pajamas yra didesnis nei ribinis polinkis vartoti kapitalo pajamas. Darbo dalies mažėjimas gali turėti teigiamą poveikį investicijoms dėl padidėjusio pelningumo ir neigiamą poveikį dėl mažėjančios paklausos (vartojimo). Dėl vidutinių darbo kaštų suma-

¹ <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/?uri=CELEX%3A52007DC0231>.

žėjimo padidėjęs tarptautinis konkurencingumas gali paskatinti grynąjį eksportą. Siekiant įvertinti darbo užmokesčio augimo ribojimo ir darbo užmokesčio dalies mažėjimo poveikį bendrajai paklausai, būtina atkreipti dėmesį į poveikį visoms keturioms privačios paklausos komponentėms: vartojimui, investicijoms, eksportui, importui. Jei skirtumas tarp ribinio polinkio vartoti darbo ir kapitalo pajamas yra gana didelis, o investicijų jautrumas pelningumui, eksporto ir importo elastingumas santykinų kainų kitimui yra maži, tada bendras darbo dalies sumažėjimo poveikis bendrajai paklausai bus neigiamas, o paklausa bus darbo užmokesčio skatinama (angl. *wage led*). Jei poveikis teigiamas, tai turime pelno skatinamą (angl. *profit led*) paklausą. Klausimas, ar neigiamas mažesnės darbo užmokesčio dalies poveikis vartojimui persveria teigiamą investicijų ir grynojo eksporto poveikį, yra ginčytinas, o empirinių tyrimų rezultatai skirtingi.

Tyrėjai (Hein ir Vogel, 2008; Stockhammer, 2013; Onaran ir Galanis, 2014; Onaran ir Obst, 2015), išanalizavę pajamų pasiskirstymo poveikį paklausai, nustatė daugeliui išsivysčiusių šalių būdingą darbo užmokesčio skatinamą paklausą ir ekonomikos augimą. Netgi nedidelėse atvirose šalyse, kurių paklausa buvo skatinama pelno, pelno dalies augimas buvo naudingas tik trumpuoju laikotarpiu dėl išaugusio tarptautinio konkurencingumo ir eksporto. Ilguoju laikotarpiu dėl visoje tirtų šalių grupėje sumažėjusios paklausos augimas galiausiai sumažėjo ir šalyse, kurių paklausa buvo skatinama pelno.

Atliktų empirinių tyrimų rezultatai leidžia daryti išvadą, kad bendrosios paklausos režimas priklauso nuo paklausos struktūros, t. y. darbo dalies mažėjimas daro teigiamą poveikį bendrajai paklausai šalyse, kuriose grynasis eksportas sudaro palyginti didelę BVP dalį. Palyginus įvairiose šalyse atliktų tyrimų rezultatus galima teigti, kad funkcinio pajamų pasiskirstymo pokyčių poveikio vartojimui, investicijoms, eksportui ir importui stiprumas analizuotose šalyse skiriasi. Tačiau, mokslo studijos autorių žiniomis, nėra atlikta tyrimų, ar šiuos skirtumus gali paaiškinti šalių atvirumas tarptautinei prekybai. Atsižvelgiant į anksčiau pateiktus darbo dalies kitimo poveikio bendrajai paklausai ir ekonomikos augimui tyrimų ribotumus, šioje mokslo studijoje formuluojamą **mokslinę problemą atspindi klausimas: ar skiriasi darbo dalies pokyčių poveikis bendrajai paklausai ir jos komponentėms skirtingo atvirumo tarptautinei**

prekybai šalyse? Tokią prielaidą leidžia pagrįsti teoriniai argumentai. Pavyzdžiui, atviresnės ekonomikos šalyse eksporto jautrumas darbo sąnaudoms gali būti didesnis, todėl darbo dalies pokyčių įtaka eksportui tose šalyse bus didesnė. Mažėjanti darbo dalis investicijas veikia teigiamai, nes didėja pelningumas, bet iš kitos pusės, veikia neigiamai, nes mažėja vartojimas, t. y. pagrindinė paklausos dalis. Tačiau atviresnėse šalyse šis neigiamas poveikis turėtų būti mažesnis, nes sumažėjusį vidaus vartojimą kompensuoja išaugusi paklausa užsienyje (eksportas). Dar vienas argumentas, kodėl ilguoju laikotarpiu atviresnės ekonomikos šalyse darbo dalies pokyčių poveikis paklausai gali būti mažesnis, siejamas su multiplikaciniu efektu, kuris atviresnėse šalyse turėtų būti mažesnis.

Minėti argumentai leidžia kelti tokias hipotezes:

H1: tarptautinei prekybai atviresnėse šalyse vietinė privati paklausa silpniau reaguoja į darbo dalies mažėjimą nei uždaresnėse šalyse;

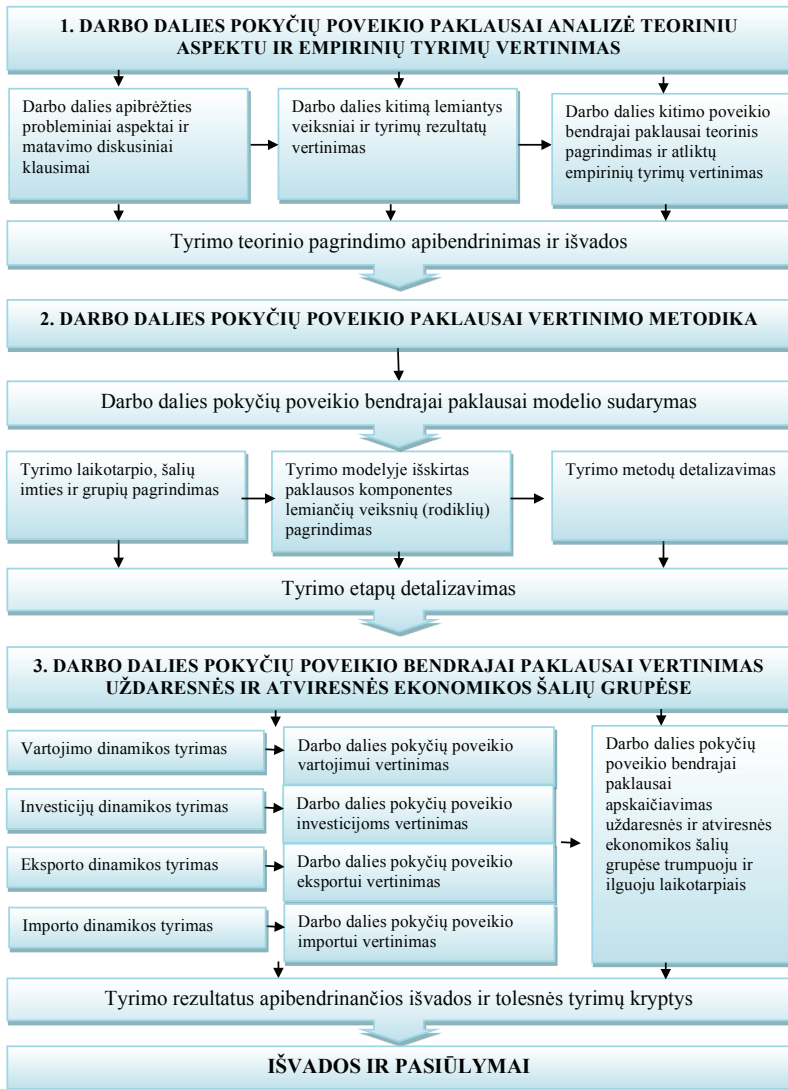
H2: tarptautinei prekybai atviresnėse šalyse eksportas (paklausa užsienyje) stipriau reaguoja į darbo dalies mažėjimą nei uždaresnėse šalyse.

Tyrimo tikslas – įvertinti darbo pajamų dalies kitimo poveikį bendrajai paklausai ES šalių grupėse, išskirtose pagal šalių atvirumo tarptautinei prekybai lygį.

Siekiant iškelto tikslo, sprendžiami šie tyrimo **uždaviniai**:

1. Remiantis mokslinės literatūros šaltinių analize, aptarti darbo dalies nacionalinėse pajamose apibrėžties ir matavimo probleminius aspektus, susisteminti darbo pajamų dalies mažėjimo priežasčių bei poveikio bendrajai paklausai tyrimų rezultatus.
2. Sukurti darbo pajamų dalies pokyčio poveikio bendrajai paklausai vertinimo modelį.
3. Parengti darbo pajamų dalies pokyčių poveikio bendrajai paklausai tyrimo metodiką.
4. Nustatyti ir palyginti darbo pajamų dalies pokyčių poveikį bendrajai paklausai skirtingo atvirumo tarptautinei prekybai ES šalių grupėse.
5. Pateikti rekomendacijas institucijoms, sprendžiančioms pajamų nelygybės, darbo ir kapitalo apmokestinimo klausimus, formuojančioms ekonominio augimo strategijas.

Mokslo studijos loginę struktūrą lėmė tyrimo tikslas ir jam įgyvendinti iškelti uždaviniai, kurių loginė seka atsispindi pateiktoje tyrimo schemoje (1 pav.).

1 pav. Tyrimo schema

Pirmame studijos skyriuje apibrėžiama darbo dalies samprata, šios dalies matavimo metodai ir jų ribotumai, apibendrinamos sukurto produkto funkcinių pasiskirstymą aiškinančios teorijos. Šiame skyriuje taip pat analizuojami pagrindiniai darbo dalies mažėjimą lemiantys veiksniai, skirtingų mokslininkų išskirti teoriniame lygmenyje ir empirinėse analizėse, aptariamas poveikio stiprumas ir reikšmingumas. Kitaip tariant, atsakoma į klausimą: kodėl per pastaruosius dešimtmečius mažėjo darbui tenkanti sukurto produkto dalis?

Antrame studijos skyriuje analizuojamos teorijos, aiškinančios darbo dalies kitimo poveikį bendrajai paklausai ir augimui, pateikiama ir vertinami kitų mokslininkų atliktų empirinių tyrimų rezultatai. Šiame studijos skyriuje atsakoma į klausimą: kokie yra teoriniai darbo dalies mažėjimo poveikio bendrajai paklausai ir ekonomikos augimui argumentai ir poveikio uždaresnės ir atviresnės ekonomikos šalių grupėse skirtumai?

Trečiame studijos skyriuje, aptarus darbo dalies pokyčių poveikio bendrajai paklausai modelį, kuris sudaro empirinės analizės pagrindą, pristatoma darbo dalies kitimo poveikio bendrajai paklausai vertinimo metodika, apimanti tyrimo laikotarpio pagrindimą; atviresnės ir uždaresnės ekonomikos šalių grupių, kuriose vertinamas darbo dalies kitimo poveikis paklausai, identifikavimą; bendrosios paklausos komponentes lemiančių veiksnių ir juos atspindinčių rodiklių parinkimą; tyrimo metodų bei etapų detalizavimą.

Ketvirtame studijos skyriuje tiriama bendrosios paklausos ir jos komponentių (vartojimo, investicijų, eksporto, importo) dinamika uždaresnės ir atviresnės ekonomikos šalių grupėse, vertinamas darbo dalies pokyčių poveikis vartojimui, investicijoms, eksportui ir importui, apskaičiuojamas darbo dalies pokyčių poveikis bendrajai paklausai uždaresnės ir atviresnės ekonomikos šalių grupėse trumpuoju ir ilguoju laikotarpiu.

Mokslo studijos pabaigoje pateikiamos tyrimo rezultatus apibendrinančios išvados, darbo dalies atkūrimą palaikančios politikos kryptys ir rekomendacijos.

Mokslinio tyrimo metodai. Aptariant darbo dalies apibrėžties probleminius aspektus, tiriant darbo pajamų dalies kitimo priežastis ir pasekmes bendrajai paklausai ir ekonomikos augimui, taikyti mokslinės literatūros analizės, sintezės bei palyginimo, teorinių

ižvalgų ir empirinių tyrimų apibendrinimo metodai. Sudarant darbo dalies kitimo poveikio bendrajai paklausai vertinimo metodiką, identifikuojant atviresnės ir uždaresnės ekonomikos šalių grupes, parenkant bendrosios paklausos komponentes lemiančius veiksnius ir juos atspindinčius rodiklius, taikyti modeliavimo, loginės, klasterinės ir ekonometrinės analizės metodai. Tiriant bendrosios paklausos ir jos komponentių dinamiką, vertinant darbo dalies pokyčių poveikį vartojimui, investicijoms, eksportui ir importui, bendrajai paklausai uždaresnės ir atviresnės ekonomikos šalių grupėse, taikyti statistinių duomenų lyginamosios analizės, regresinės analizės mažiausių kvadratų bei svertinių mažiausių kvadratų, skirtų paneliniams duomenims, metodai. Tyrimo rezultatai gauti naudojant GRETL programą.

Tyrimo mokslinis naujumas. Kaip pabrėžia Stockhammer ir Wildauer (2015), dauguma tyrėjų naudoja Bhaduri ir Marglin (1990) modelį, kuris leidžia įvertinti darbo dalies pokyčių poveikį paklausai, bet neatsižvelgia į kitus esminius paklausą lemiančius veiksnius. Pasinaudojus Stockhammer ir Wildauer (2015) rekomendacijomis, šiame tyrime Bhaduri ir Marglin (1990) modelis modifikuojamas, įtraukiant papildomus paklausą lemiančius kintamuosius.

Atliktų empirinių tyrimų rezultatai rodo, kad funkcinio pajamų pasiskirstymo pokyčių sąlygotas poveikis vartojimui, investicijoms, eksportui ir importui analizuotose šalyse skiriasi. Šiame tyrime siekiama įvertinti, ar poveikio skirtumus galima susieti su šalių atvirumo tarptautinei prekybai lygiu.

Kitas mokslo studijos indėlis tas, kad analizuojami paneliniai ES 28 šalių duomenys. Daugumos tyrimų rezultatai gauti vertinant vienos šalies duomenų laiko eilutes. Studijos autorių žiniomis, Hartwig (2014), Stockhammer ir Wildauer (2015) buvo pirmieji, pritaikę panelinį empirinį modelį EBPO šalims. Hartwig (2014) tyrimo imtį sudarė 31-a EBPO šalis, analizės laikotarpis 1970–2011 m. Stockhammer ir Wildauer (2015) analizavo 18-os EBPO šalių 1980–2013 m. duomenis. Abiejuose tyrimuose konstatuota, kad darbo dalies mažėjimas daro neigiamą įtaką bendrajai paklausai. O Kiefer ir Rada (2015) taip pat naudojo 13-os EBPO šalių panelinius duomenis, tačiau nustatė, kad paklausa yra skatinama pelno. Bhaduri ir Marglin (1990) modelis dažniausiai taikomas analizuojant vienos šalies duomenų laiko eilutes, bet tai apriboja galimybę įvertinti paklausos režimą šalyse, kurioms nėra ilgesnio periodo duomenų.

Todėl, autorių žiniomis, dauguma naujųjų Europos Sąjungos šalių į tyrimą įtraukiamos pirmą kartą.

Tyrimo rezultatų praktinė reikšmė. Modifikuotas darbo dalies kitimo poveikio bendrajai paklausai vertinimo modelis gali būti taikomas siekiant nustatyti darbo pajamų dalies pokyčių poveikį bendrajai paklausai ir ekonomikos augimui bet kurios pasaulio šalies ar grupės atveju. Gauti tyrimo rezultatai gali būti naudingi mokslininkams ir politikams kuriant ekonomikos augimo strategijas, keičiant pajamų paskirstymo ir darbo užmokesčio politiką, sprendžiant pajamų nelygybės mažinimo, darbo ir kapitalo apmokestinimo klausimus.

1. | DARBO DALIS, JOS KITIMĄ LEMIANTYS VEIKSNIAI, JŲ VERTINIMAS

1.1. Darbo dalies samprata, matavimo metodai ir jų ribotumai

Pastaruoju metu ekonominėje literatūroje daug dėmesio skiriama *darbo pajamų dalies* (angl. *labor income share*) ar tiesiog *darbo dalies* (angl. *labor share*) tyrimams. Šios sąvokos mokslo studijoje vartojamos kaip sinonimai. Sukurtą pridėtinę vertę ar gamybos apimtį (Y) vertiname kaip gamybos veiksmų – darbo (L) ir kapitalo (K) – funkciją $Y = f(L, K)$. Funkcinis pajamų pasiskirstymas parodo, kaip sukurtas produktas paskirstomas gamybos veiksmams. Darbo dalis – pajamų (sukurto produkto) dalis, atitenkanti darbui. Diskutuojama, kaip apskaičiuoti darbui tenkančią dalį. Empiriniuose tyrimuose darbui tenkanti dalis dažnai apibrėžiama, kaip sukurto produkto ar pridėtinės vertės dalis, išmokėta darbuotojams, ir dažnai dar vadinama darbo užmokesčio dalimi (angl. *wage share*) (Schneider, 2011b; Mihnenoka ir Senfelde, 2015). Kyla diskusijų dėl sąvokų *darbo dalis* ir *darbo užmokesčio dalis* vartojimo. Abi sąvokos autorių dažniausiai vartojamos tiesiog kaip sinonimai, neakcentuojant jokių skirtumų. Tačiau Mihnenoka ir Senfelde (2015) nuomone, darbo dalis apima visas atlygio darbuotojams formas, o darbo užmokesčio dalis tik darbuotojams mokamą darbo užmokesį. Giovannoni (2014) teigia, kad vartojamą sąvoką reikia susieti su naudojamu matavimo metodu:

- Darbo užmokesčio dalis – darbo užmokesčio ir pajamų (BVP, pridėtinės vertės ar nacionalinių pajamų) santykis;
- Atlygio darbuotojams dalis – atlygio darbuotojams (angl. *compensation of employees*) ir pajamų santykis;
- Darbo dalis – ne tik darbuotojams, bet ir savarankiškai dirbantiems atitenkanti pajamų dalis.

Galima daryti išvadą, kad sąvoka *darbo užmokesčio dalis* neapima visų darbui tenkančių pajamų, todėl platesnė sąvoka yra *darbo dalis*.

Vienas iš paprasčiausių būdų įvertinti darbo dalį – skaičiuoti ją kaip atlygio darbuotojams ir BVP santykį. Pagal Europos nacionalinių ir regioninių sąskaitų sistemos (ESA, 2010) metodiką, atlygis darbuotojams – visas darbdavio darbuotojui mokamas atlygis pinigais arba natūra už darbą, kurį darbuotojas atliko per ataskaitinį laikotarpį. Atlygį darbuotojams sudaro darbo užmokestis ir darbdavių socialinės įmokos. Kaip pabrėžia Krueger (1999), Gollin (2002), Gomme, Rupert (2004), toks darbo dalies matavimas nėra tikslus. Pirmiausia, savarankiškai dirbančių asmenų pajamos neįskaičiuojamos į atlygį darbuotojams, todėl toks skaičiavimo būdas sumažina darbo dalį, nepagrįstai savarankiškai dirbančiųjų pajamas priskiriant kapitalo pajamoms. Kaip pabrėžia Schneider (2011b), mokslinėje literatūroje daug diskutuojama, kaip koreguoti darbo dalį, atsižvelgiant į savarankiškai dirbančiųjų pajamas.

Gomme, Rupert (2004), darbo dalies matavimo problemas analizuoja pagal BVP, apskaičiuoto pajamų metodu, sudėtinės dalis:

$$BVP = \text{Atlygis darbuotojams} + \text{įmonių pelnas} + \text{renta} + \text{grynosios palūkanų pajamos} + \text{savininkų pajamos} + \text{netiesioginiai mokesčiai atėmus subsidijas} + \text{pagrindinio kapitalo vartojimas}$$

Autorių teigimu, atlygis darbuotojams vienareikšmiškai sudaro darbo pajamas. Įmonių pelnas, renta, grynosios palūkanų pajamos ir nusidėvėjimas turėtų būti priskiriami kapitalo pajamoms. Tačiau nėra aišku, kaip turėtų būti vertinamos savininkų pajamos (angl. *proprietors income*). Sutariama, kad šios pajamos turi turėti tiek darbo, tiek ir kapitalo komponentes. Bet kaip jas reikėtų paskirstyti? Kitas klausimas, kaip turėtų būti vertinami netiesioginiai mokesčiai ir subsidijos? Ar nieko nedaryti pripažįstant, kad vyriausybė gauna dalį pridėtinės vertės, ar šios pajamos turėtų būti paskirstomos darbui ir kapitalui? Dar vienas diskusinis klausimas: ar pajamos turi būti matuojamos bendraja, ar grynąja verte? Kadangi BVP apima visą sukurto produkto apimtį, šis matavimas atrodo tinkamesnis analizuojant makroekonominio lygmens klausimus. Tačiau, jei tiriamas pajamų pasiskirstymas, išskiriant kapitalo pajamų sudėtinės dalis, tuomet pirmenybė gali būti teikiama grynajai vertei, nes išvengiama kapitalo vartojimo išlaidų paskirstymo tarp šių dalių.

Siekdami atsakyti į šiuos klausimus, minėti autoriai siūlo įvairias darbo dalies skaičiavimo korekcijas.

Vienas iš siūlomų **LS1** darbo dalies skaičiavimo variantų – atlygį darbuotojams dalyti ne iš BVP, bet grynosios pridėtinės vertės, t. y. iš BVP atimti gamybos ir importo mokesčius (formulėje – netiesioginiai mokesčiai) ir pagrindinio kapitalo vartojimą bei pridėti subsidijas.

$$LS1 = \frac{\text{Atlygis darbuotojams}}{\text{BVP} - \text{netiesioginiai mokesčiai} + \text{subsidijos} - \text{pagrindinio kapitalo vartojimas}} \quad (1)$$

Šioje modifikacijoje į sukurtą pridėtinę vertę žiūrima iš gamintojo pozicijos, t. y. pajamos vertinamos gamybos veiksnių kainomis. Gamybos ir importo mokesčiai atimami, nes neatspindi jokios kapitalo grąžos, o subsidijos pridedamos, nes atitenka įmonėms. Pagal standartinę kapitalo pajamų apibrėžimą, jos turėtų būti vertinamos grynąja išraiška, todėl pagrindinio kapitalo vartojimas yra atimamas. Kitaip galima pasakyti, kad pagal šią korekciją darbo dalis skaičiuojama kaip atlygio darbuotojams ir grynosios pridėtinės vertės santykis. Bengtsson ir Ryner (2014) nuomone, grynasis vidaus produktas ar grynoji pridėtinė vertė nėra tinkamas pasirinkimas, jei skaitiklyje naudojame atlygį darbuotojams, kuris apima darbdavių socialines įmokas į socialinio draudimo fondus, kad jų darbuotojai galėtų gauti socialines pašalpas susirgę ar įvykus nelaimingam atsitikimui, atleidus iš darbo ar išėję į pensiją. Šios įmokos gali būti traktuojamos kaip darbo reproduktivinio (atkūrimo) sąnaudos ir jei jos yra įtrauktos, taip pat turėtų būti įtraukiamos ir kapitalo atkūrimo sąnaudos (pagrindinio kapitalo vartojimas).

Darbo dalis, kuri apskaičiuojama skaitiklyje naudojant atlygį darbuotojams, vadinama nekoreguota darbo dalimi, nes neapima savarankiškai dirbančių asmenų pajamų ir jos visos priskiriamos kapitalo pajamoms. Toliau pateikiamos darbo dalies skaičiavimo korekcijos, kai skaičiuojant darbo dalį joms priskiriama ir tam tikra (ar net visa) dalis savarankiškai dirbančiųjų asmenų pajamų. Tokiu būdu apskaičiuota darbo dalis vadinama koreguota darbo dalimi (angl. *adjusted labor share*). Reikia atkreipti dėmesį, kad autoriai naudoja ir kitas pateiktų korekcijų modifikacijas, kai vardiklyje yra ne bendroji, bet grynoji pridėtinė vertė ar BVP.

Antru atveju LS2 darbo dalies skaičiavimas koreguojamas papildant skaitiklį. Johnson (1954) pateikė rekomendaciją prie atlygio darbuotojams pridėti du trečdalius mišriųjų pajamų, kaip savarankiškai dirbančių asmenų pajamas.

$$LS2 = \frac{\text{Atlygis darbuotojams} + \frac{2}{3} \text{ mišriosios pajamos}}{\text{BVP} - \text{netiesioginiai mokesčiai} + \text{subsidijos}} \quad (2)$$

Vis dėlto nebūtinai savarankiškai dirbantiems atitenka 2/3 mišriųjų pajamų, ir šis santykis atskirose šalyse gali būti skirtingas, todėl kyla rodiklio vertinimo problemų.

Trečiu atveju LS3 korekciją atliko Kravis (1959), kuris visas mišrias pajamas priskyrė darbo pajamoms. Ši korekcija aiškinama tuo, kad besivystančiose šalyse dauguma savarankiškai dirbančių asmenų teikia paslaugas ir jų pajamos gali būti traktuojamos kaip darbo pajamos.

$$LS3 = \frac{\text{Atlygis darbuotojams} + \text{mišriosios pajamos}}{\text{BVP} - \text{netiesioginiai mokesčiai} + \text{subsidijos}} \quad (3)$$

Tačiau net ir besivystančiose šalyse savarankiškai dirbantys generuoja ir naudoja kapitalą, todėl toks skaičiavimas laikomas nerealistiniu ir labai pervertina darbo dalį (Guerriero, 2012).

Ketvirtu atveju LS4 darbo dalies matavimo korekcija atlikta koreguojant vardiklį. Šios korekcijos esmė ta, kad savarankiškai dirbančių asmenų pajamos darbui ir kapitalui pasiskirsto tuo pačiu santykiu, kaip ir visoje ekonomikoje (Atkinson, 1983).

$$LS4 = \frac{\text{Atlygis darbuotojams}}{\text{BVP} - \text{netiesioginiai mokesčiai} + \text{subsidijos} - \text{mišriosios pajamos}} \quad (4)$$

Ši korekcija paremta prielaida, kad juridinio asmens statuso neturinčiose įmonėse ir didelėse korporacijose pajamų pasiskirstymas yra toks pats. Ši prielaida nėra labai reali, kaip ir tokiu būdu ap-

skaičiuota darbo dalis – kai kuriose šalyse ji viršijo 1 (Bernanke ir Gürkaynak, 2001).

Pagrindinė problema, susijusi su siūlomomis korekcijomis (*LS2*, *LS3* ir *LS4*), yra ta, kad reikalingi duomenys apie savarankiškai dirbančių asmenų pajamas (mišrias pajamas), kurias pateikia ne visos šalys. Įvertinus tai buvo rekomenduojama kita darbo dalies apskaičiavimo korekcija.

Penktu atveju *LS5* darbo dalies korekciją atliko Gollin (2002) darydamas prielaidą, kad net neturint informacijos apie savarankiškai dirbančių asmenų pajamas visuomet yra pateikiama statistika apie darbo jėgos sudėtį.

$$LS5 = \frac{\frac{\text{Atlygis darbuotojams}}{\text{Darbuotojų skaičius}} \times \text{Užimtųjų skaičius}}{BVP} \quad (5)$$

Kaip pabrėžia Gollin (2002), ši korekcija yra tinkama tik tuo atveju, jei savarankiškai dirbančiųjų ir įmonių darbuotojų uždarbis yra panašus. Šį požiūrį skaičiuojant darbo dalį taiko EBPO ir Europos Komisija.

Šeštu atveju *LS6* Guerriero (2012) pasiūlė korekciją, kuri pašalina darbdavių pajamas, nes tikėtina, kad darbdavių ir įmonių darbuotojų pajamos nebus panašios.

$$LS6 = \frac{\frac{\text{Atlygis darbuotojams}}{\text{Darbuotojų skaičius}} \times (\text{Užimtųjų skaičius} - \text{darbdavių skaičius})}{BVP} \quad (6)$$

Darbo dalies išmatavimo klausimas ypač aktualus analizėse, kuriose tiriamos įvairios šalys, nes nacionalinėje statistikoje galimi darbo užmokesčio ar atlygio darbuotojams apskaičiavimo skirtumai. Europos Komisija 2013 m. patvirtino koreguotos darbo dalies apskaičiavimą pagal Gollin (2002) rekomenduotą darbo dalies korekciją (*LS5*), skiriasi tik formulės išraiška:

$$LS = \frac{\frac{\text{Atlygis darbuotojams}}{\text{Darbuotojų skaičius}}}{\frac{\text{BVP}}{\text{Užimtųjų skaičius}}} \quad (7)$$

Koreguota darbo dalis apskaičiuojama naudojant BVP rinkos kainomis ir BVP gamybos veiksnių kainomis (t. y. iš BVP rinkos kainomis atimami gamybos ir importo mokesčiai ir pridamos subsidijos). Pasak Guerriero (2012), tinkamesnis skaičiavimas naudojant BVP gamybos veiksnių kainomis, nes mokesčiai neatspindi jokios kapitalo grąžos. Kadangi šis rodiklis yra patvirtintas Europos Komisijos ir naudojamas pastaruoju metu atliktuose darbo dalies poveikio paklausai ES šalyse tyrimuose (Stockhamer ir Wildauer, 2015; Onaran ir Obst, 2016), jis bus naudojamas iš šiame tyrime.

1.2. Pajamų pasiskirstymą aiškinančios teorijos

Šiame poskyryje pirmiausia apibendrinamos teorijos, aiškinančios funkcinį pajamų pasiskirstymą, jį lemiančius veiksnus. Mokslinėje literatūroje išskiriama keletas pagrindinių teorijų, skirtingai aiškinančių veiksnus, lemiančius sukurto produkto pasiskirstymą tarp darbo ir kapitalo: klasikinė, marksistinė, neoklasikinė, Keyneso / Kaldoro, Kaleckio, politinės ekonomijos.

Funkcinis nacionalinių pajamų pasiskirstymas tarp darbo užmokesčio, pelno ir rentos buvo pagrindinis *ekonomistus klasikus* dominantis klausimas. D. Ricardo teigė, kad šis klausimas buvo „pagrindinė politinės ekonomijos problema“. Ekonomistų klasikų požiūriu, funkcinis pajamų pasiskirstymas nėra pastovus. Ricardo ir Marxas (K. Marksas, 1818–1883) tikėjo, kad mažėjanti pelno norma buvo didelė problema, nes ji lemia sukaupimą ir augimą. Tiek Ricardo, tiek Marxas pajamų srautų šaltinius susiejo su socialinėmis klasėmis, t. y. žemės savininkai gauna nuomą, kapitalistai – pelną, o darbuotojai – darbo užmokestį.

Pasak *Marxo* (1887), kiekvienos prekės vertę lemia joje sudaikintas darbas, matuojamas darbo laiku. Kadangi darbo jėga taip pat laikoma preke, jos vertė yra nustatoma pagal laiką, būtiną jos atga-

minimui, ir remiasi realiu pragyvenimo lygiu, įgalinančiu darbuotoją atkurti savo darbą. Darbuotojai turi tik savo darbo jėgą, kapitalistai – gamybos priemonės. Gamybos proceso pradžioje kapitalistai investuoja į tam tikro dydžio pastovų kapitalą, t. y. gamybos priemonės, ir kintamą kapitalą, t. y. darbo jėgą. Gamybos procese sukurta pridėtinė vertė, t. y. sukurtų prekių vertė, viršija pradinę vertę pertekliumi. Darbuotojų išnaudojimo laipsnį rodo pridėtinės vertės norma.

Kaip paskirstomas sukurtas produktas? Nors atlyginimai yra susiję su pragyvenimo lygiu, kuris yra būtinas darbuotojo reprodukcijai, pragyvenimo lygis kinta. Skirtingai nuo kitų prekių, „darbo jėgos vertė turi istorinį ir moralinį elementus“ (Marx, 1887, p. 119). Kadangi ji priklauso nuo istorinės raidos ir gyvenimo sąlygų šalyje, tai pragyvenimo lygį lemia kapitalistų ir darbininkų klasės derybinės galios santykis. Darbo dienos dalis, reikalinga darbo jėgai reprodukuoti, yra nustatyta iš anksto, tačiau dėl faktinės darbo dienos trukmės deramasi, priklausomai nuo perteklinio darbo (angl. *surplus labor*), kurio reikalauja kapitalistai. Remiantis Marxu, produkto pasiskirstymas tarp kapitalo ir darbo, kitaip tariant, tarp kapitalistų bei darbininkų, vaidina lemiamą vaidmenį: tai kapitalistinės gamybos sistemos pagrindas.

Priešingai Marxui, pagal kurį darbuotojų išnaudojimas vaidina lemiamą vaidmenį kapitalizmo sąlygomis, **neoklasikinė teorija** atmeta bet kokią išnaudojimo formą: kiekvienas agentas gauna pajamų sumą, atitinkančią jo indėlį į bendrą produkto gamybą. Ši neatskiriamą sąžiningumą numato ribinio produktyvumo teorija. Pelną maksimizuojančios įmonės samdo daugiau darbuotojų tik tada, jei darbo ribinis produktas viršija realų darbo užmokestį, ir naudoja daugiau kapitalo, jeigu kapitalo ribinis produktas viršija palūkanų normą. Vadinasi, esant pusiausvyrai, darbo ribinis produktas yra lygus realiai darbo užmokesčio normai, o kapitalo ribinis produktas lygus palūkanų normai. Remiantis neoklasikine teorija, individai yra racionalūs ir siekia naudos sau, o rinkos susibalansuoja. Dažniausiai neoklasikinėje pasiskirstymo analizėje daromos prielaidos, kad visiškai panaudojami pajėgumai ir rinkos yra susibalansavusios. Tada pajamų pasiskirstymą lemia technologijos ir vartotojų pirmenybės. Darbo ribinis produktas, kuris priklauso nuo turimos technologijos, lemia darbo paklausos kreivę, o pirmenybės – darbo pasiūlos kreivę.

Darbo dalis tada išskirtinai priklauso nuo gamybos funkcijos parametrų.

Neoklasikinė pasiskirstymo teorija remiasi mikroekonomikos pagrindais, kuriuos galima susieti L. Walraso požiūriu, kad egzistuoja pusiausvyros kaina visose prekių ir gamybos veiksmų rinkose. Remdamosi turimais pradiniais rinkiniais, atsižvelgdamos į namų ūkių pirmenybes ir duotas firmų gamybos sąlygas, firmos maksimizuoja pelną, o namų ūkiai – naudingumą. Tobulos konkurencijos sąlygomis simetriškai traktuojamos pusiausvyros kainos ir kiekiai visose prekių ir gamybos veiksmų rinkose. Taigi, pasiūlos ir paklausos procesas užtikrina, kad kainos prisitaiko prie paklausos ir naudojami visi gamybos veiksniai. Todėl atlyginimas priklauso nuo veiksmų santykinio trūkumo ir jų produktyvumo.

Neoklasikinę koncepciją galima paaiškinti naudojant paprastą gamybos funkciją: firmos mikroekonomikos samprata agreguojama, kad atitiktų visą ekonomiką. Esant dviem gamybos veiksmams, darbui ir kapitalui, kurie laikomi puikiais pakaitalais, ekonomika apibūdinama agreguota gamybos funkcija, kurios masto grąža pastovi. Jei veiksmų pakeitimo elastingumas² yra lygus vienetui, veiksmams tenkančios dalys nepriklauso nuo naudojamų išteklių (gamybos veiksmų) ir pagamintų produktų kainų pokyčių. Pavyzdžiui, padidėjus realaus darbo užmokesčio ir realios palūkanų normos santykiui, darbas pakeičiamas kapitalu, todėl sumažėja užimtumas. Pastovios masto grąžos ir vienetinio veiksmų pakeitimo funkcija reiškia, kad veiksmams tenkančios dalys yra pastovios.

Standartinėje neoklasikinėje teorijoje daromos prielaidos, kad rinka yra tobulos konkurencijos, egzistuoja visiškas užimtumas ir

² Pakeitimo elastingumas lygus veiksmų kiekių santykio procentinio pokyčio ir ribinės techninės pakeitimo normos santykiui, t. y.

$$\delta = d \ln \left(\frac{L}{K} \right) / d \ln \left(\frac{MP_K}{MP_L} \right) \geq 0,$$

kur MP_K ir MP_L – gamybos funkcijos $f(K, L)$ dalinės išvestinės kapitalo ir darbo atžvilgiu.

$\delta = 0$ tuo atveju, kai negalimas išteklių pakeičiamumas (t. y. Leontief gamybos technologija),

$\delta = \infty$ tobulo išteklių pakeičiamumo atveju,

$\delta = 1$ Cobbo-Douglaso gamybos funkcijos atveju.

Pakeitimo elastingumas rodo procentinį kapitalo ir darbo santykio (K/L) pokytį kapitalo ir darbo kainos santykiui (r/w) pakitus 1%. Kadangi santykinės kainos ir kiekiai kinta priešingomis kryptimis, σ ženklas visada neigiamas. Kai $\sigma = 1$, santykinės kainos ir kiekiai kinta priešingomis kryptimis tuo pačiu procentu ir veiksmams tenkančios pajamų dalys nekinta. Tačiau kai $\sigma > 1$, kapitalui tenkanti dalis didės mažėjant jo kainai, nes procentinis kapitalo ir darbo santykio pokytis bus didesnis nei kapitalo ir darbo kainos santykinis pokytis.

išsami informacija, darbo užmokesčio ir pelno dalys nustatomos priklausomai nuo technologijos, t. y. agreguotos gamybos funkcijos. Gamybos veiksniams atlyginama pagal jų ribinį produktyvumą. Dariant prielaidas, kad Cobbo-Douglaso gamybos funkcijos elastingumas lygus vienetui ir masto grąža pastovi, veiksnių santykinų kainų pokytis sąlygos veiksnių kiekio pokytį ir neturės įtakos gamybos veiksniams tenkančioms dalims. Siekdami paaiškinti empiriškai veiksniams tenkančių dalių pokyčius ekonomistai neoklasikai pasiūlė gamybos funkciją, kurios išteklių pakeitimo elastingumas mažesnis už vienetą. Tuo atveju kapitalo ir darbo santykio didėjimas, t. y. darbą didinanti (angl. *labor augmenting*) technologijų pažanga, padidins darbo dalį (EC, 2007, p. 246).

Apibendrinant galima teigti, neoklasikinė pajamų pasiskirstymo teorija remiasi trimis pagrindinėmis atramomis: pirmenybėmis, gamybos funkcija ir veiksnių pradiniais rinkiniais, ji paprastai akcentuoja technologinius pokyčius kaip esminį pajamų pasiskirstymo veiksnių. Neoklasikinėje teorijoje atsisakius visiško pajėgumų panaudojimo prielaidos nebegalima (nėra paprasta, sąžininga) darbo užmokesčių prilyginti darbo ribiniam produktui. Jei pajėgumų panaudojimas yra mažesnis nei optimalus, darbo ribinis produktas daugiau nebėra naudingas (svarbus) atskaitos taškas. Efektyvus darbo ribinis produktas priklausys nuo paklausos, o techninis (pilno pajėgumo) darbo ribinis produktas gali būti nesusijęs su įmone.

Nors **Keynesas** eksplacitiškai niekada nenagrinėjo funkcinio pajamų pasiskirstymo temos, yra keletas teorijų, kurios gali būti priskiriamos jam, nes yra grindžiamos Keyneso postulatais. Pasak Kaldor (1955), investicijų ir gamybos apimtys santykiškai lemia pelno, o atitinkamai ir darbo dalį pajamose, esant tam tikram darbo užmokesčio gavėjų ir kapitalistų polinkiui taupyti. Jis darė prielaidą, kad yra teigiamas polinkis taupyti pelno pajamas ir nedaug taupoma iš darbo užmokesčio pajamų. Atsižvelgus į Keyneso aksiomą, kad investicijas lemia santaupos, santykinis pelno dydis pajamose priklauso nuo kapitalistų investicinių sprendimų.

Kaleckis pajamų pasiskirstymo teoriją susieja su firmų kainodara pramonės sektoriuje. Daroma prielaida, kad ekonomikoje nevisiškai panaudojami gamybiniai pajėgumai ir yra netobula konkurencija. Skirtingai nuo pirminio ekonomikos sektoriaus, kuriame kainų pokyčius lemia paklausa, kainas pramonės sektoriuje lemia kaštai. Kalecki darė prielaidą, kad firmos turi galią nustatyti kainas, ma-

žai reaguojančias į paklausos pokyčius. Tada pajamų pasiskirstymas būtų ne *ex post* (po fakto) pasekmė (rezultatas), kurią lemia veiksminga paklausa, o gana stabilus. Monopolinės galios laipsnis lemia pajamų pasiskirstymą.

Kalecki (1965) darė prielaidą, kad firmos nevysiškai panaudoja gamybinius pajėgumus ir vidutiniai kintamieji kaštai yra pastovūs tam tikrame gamybos apimties intervale. Firmos taiko antkainį vidutiniams kintamiesiems kaštams priklausomai nuo jų monopolinės galios laipsnio. Agreguojant pramonės sektorių kaip visumą, funkcinių pajamų pasiskirstymą lemia vidutinis antkainis (t. y. monopolinės galios laipsnis) ir žaliavų kainų bei vidutinių darbo kaštų santykis. Tačiau iš gautos pelno dalies reikia padengti pridėtines išlaidas, pavyzdžiui, nusidėvėjimo kaštus.

Kas lemia monopolinės galios laipsnį? Kalecki (1965) pamini keturis galimus mechanizmus. Pirma, antkainis, kuris yra susijęs su ekonomikos koncentracijos laipsniu, taigi ir konkurencija kainomis. Antra, monopolinės galios laipsnis yra teigiamai susijęs su konkurencija ne kainomis pardavimo skatinimo ir reklamos forma. Trečias ir ketvirtas mechanizmai yra pridėtinės išlaidos, susijusios su pirmniais kaštais ir profesinių sąjungų galia. Jei pridėtinės išlaidos didėja, o bendrasis pelnas mažėja, tai galimi numanomi (tylūs) susitarimai. Todėl kainos, palyginti su vidutiniais kaštais, gali didėti. Kadangi palūkanų ir dividendų išmokos gali būti laikomos pridėtinėmis išlaidomis, nuolatinis palūkanų ir (ar) dividendų išmokų didėjimas gali būti perkeliamas didinant antkainį (Hein, 2013). Remiantis Kaleckio pasiskirstymo teorija, kuo didesnis monopolinės galios laipsnis, tuo aukštesnis antkainis. Didėjantis monopolinės galios laipsnis laikui bėgant lems lėtesnį darbo užmokesčio augimą lyginant su našumo augimu ir didins kapitalo dalį. Profesinių sąjungų galia gali turėti neigiamą poveikį antkainiui. Jei stiprios profsąjungos atkakliai siekia didesnio darbo užmokesčio ir firmos nori išlaikyti savo pelno maržą, tai padaryti jos gali tik didindamos kainas, tokiu būdu aukodamos konkurencingumą.

Keynesas ir Kaleckis pritarė suvokimui, kad paprasčiausiame modelyje (vienas sektorius be užsienio konkurencijos) nominalus darbo užmokesčio padidėjimas bus perkeltas į kainas, todėl nepakeis funkcinio pajamų pasiskirstymo. Vėliau Kalecki (1971) pateikė sudėtingesnį požiūrį, pagal kurį tam tikromis aplinkybėmis darbo užmokesčio didėjimas nebus perkeltas į kainas, bet sumažins pelną.

Atviroje ekonomikoje dėl tarptautinės konkurencijos firmos gebėjimas perkelti didesnius kaštus ribojamas baimės prarasti konkurencingumą padidinus kainas. Padidėjusi konkurencija dėl tarptautinės prekybos produktų rinkoje gali didinti darbui tenkančią dalį (Azmat ir kt., 2011).

Remiantis politinės ekonomijos teorija daroma prielaida, kad galios santykiai persismelkia į rinkos santykius. Taigi pajamų pasiskirstymas tarp pelno ir darbo užmokesčio laikomas derybų proceso rezultatu, o ne vien tik rinkos subalansavimo mechanizmu. Formaliose derybų modeliuose daroma prielaida, kad firmos veikia oligopolinėje rinkoje, kurioje jos gali pasisavinti rentą, kurios pasiskirstymas priklauso nuo firmų ir darbuotojų santykinės derybinės padėties (Blanchard ir Giavazzi, 2003). Abi pusės yra suinteresuotos užbaigti derybas ir produkto pasiskirstymas priklauso nuo išorinių veiksnių. Taigi, jei nedarbo išmokos didėja, tai pagerina darbuotojų derybinę galią ir realusis darbo užmokestis didėja. Jei darbo pakeitimo kapitalu elastingumas yra mažesnis už vieną, darbo užmokesčio didėjimas padidins darbo dalį. Derybinės galios teorija taip dera su Marxo ir kai kuriomis Kaleckio teorijos versijomis.

Apibendrinant galima daryti išvadą, kad skirtingos ekonomikos teorijos (paradigmos) išskiria skirtingus pajamų pasiskirstymą lemiančius veiksnius. Remiantis neoklasikine ekonomika – tai technologija ir preferencijos, Keyneso teorija – autonominės kapitalistų išlaidos, marksistinė teorija – santykinė klasių kovos galia, postkeinsistinė ir Kaleckio teorija – firmų monopolinės galios laipsnis. Tačiau būtina atkreipti dėmesį į tai, kad pateikti teoriniai modeliai yra jautrūs priimtoms prielaidoms: nė vienos iš minėtų teorijų, aiškinančių funkcinį pajamų pasiskirstymą, negalima vadinti pagrindine ar visa apimančia, kadangi jos iš esmės nagrinėja tą pačią problemą, tačiau remiasi skirtingais veiksniais. Šias teorijas lyginti tarpusavyje sudėtinga.

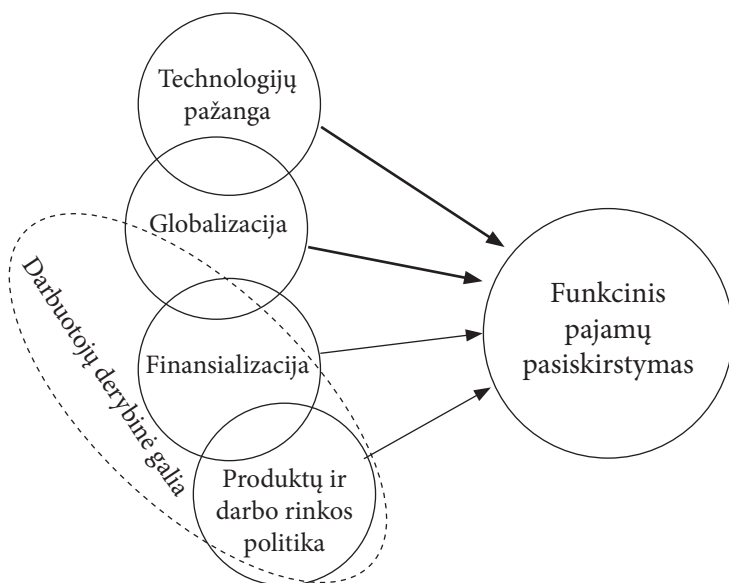
1.3. Darbo dalies kitimą lemiantys veiksniai, jų vertinimas ir empirinių tyrimų apibendrinimas

Anksčiau pateiktos diskusijos teoriniame lygmenyje dėl veiksmų, lemiančių funkcinį pajamų pasiskirstymą, rodo, kad nei viena teorija nėra neginčijama. Plačiai diskutuojama dėl darbui tenkančios dalies mažėjimo tendencijos priežasčių (pvz., IMF, 2007; ILO, 2008, 2010; OECD, 2012). Daugelyje tyrimų nurodomas technologijų pokyčių vaidmuo, tačiau keliuose naujausiuose tyrimuose pabrėžiama institucinių ir politinių veiksnių svarba (ILO, 2013; Stockhammer, 2013; Charpe, 2011). Tokie tyrimai apima tiek darbo ir socialinės apsaugos institucijas, tiek ir politikos veiksmus, skatinančius finansializaciją ir globalizaciją, prisidedančius prie derybinės galios pokyčių rinkai paskirstant pajamas.

Įvairiuose mokslinės literatūros šaltiniuose pateikiami skirtingi darbo dalies kitimą lemiantys veiksniai. Svarbu pažymėti, kad vieni mokslininkai analizuoja atskirus veiksmus ir jų poveikį: finansializacijos ir skirtingų jos dimensijų (Kohler ir kt., 2015; Dunhaupt, 2013), globalizacijos (Guscina, 2006; Stockhammer, Hein ir Grafl, 2011; Harrison, 2002; Jaumotte ir Tytell, 2007), kiti – kelis veiksmus, siekdami išskirti pagrindinius, lemiančius darbo dalies mažėjimą. Taip pat nagrinėjama, ar tie patys veiksniai turi poveikį darbo dalies mažėjimui išsivysčiusiose ir besivystančiose šalyse.

Šiame poskyryje pateikiami pagrindiniai darbui tenkančių pajamų dalies kitimo veiksniai, skirtingų mokslininkų išskirti teoriniame lygmenyje ir empirinėse analizėse (žr. 2 pav.).

- (Kvalifikacija grįsta) technologijų pažanga: ši kryptis susieja darbo pajamoms tenkančios dalies mažėjimą su technologijų pokyčiais, kurie tapo kapitalą gausinantys (angl. *capital augmenting*). Tai palanku aukštos kvalifikacijos darbuotojams ir jie pakeičia žemos kvalifikacijos darbuotojus.
- Globalizacija: teigiama, kad tarptautinė prekyba naudingesnė kapitalui ir aukštos kvalifikacijos darbo jėgai nei santykiškai mažai kvalifikuotai darbo jėgai.
- Neoliberalizmas ir finansializacija (finansinės veiklos).
- Darbo rinkos ir produktų rinkos politika: dėl nepakankamos konkurencijos gali būti sukurta papildoma renta, o jos pasiskirstymą lemia santykinė derybinė galia.

Adaptuota pagal Stockhammer (2013).

2 pav. Pagrindiniai veiksniai, darantys įtaką darbo dalies kitimui

Pateiktame paveiksle technologijų pokyčių, globalizacijos, finansializacijos, produktų ir darbo rinkos politikos apskritimai persidengia, atspindėdami šių veiksnių atskyrimo sunkumus conceptualiame ir empiriniame lygmenyse. Diagramos struktūra taip pat rodo, kad darbuotojų derybinė galia tiesiogiai kildinama iš darbo ir produktų rinkos politikos (ypač profesinių sąjungų buvimo ir stiprumo), įtaką derybinei galiai daro globalizacija ir finansializacija, kurios suteikia įmonėms daugiau galimybių investuoti į finansinį ir nekilnojamąjį turtą tiek savo šalyje, tiek užsienyje.

Kituose studijos skyreliuose aptariami skirtingi darbo dalies kitimą lemiantys veiksniai teoriniu lygmeniu, šiems veiksniams atspindėti empiriniuose tyrimuose išskirti ir naudojami rodikliai bei empirinių tyrimų, vertinusių skirtingų veiksnių ar jų derinių poveikį, rezultatai.

1.3.1. Technologijų pažanga

Remiantis neoklasikine pajamų pasiskirstymo teorija, jei rinkos tobulos konkurencijos, egzistuoja visiškas užimtumas, o gamybos funkcijos – geros elgsenos, pajamų dalis lemia technologija. Nors nė viena iš šių prielaidų nėra tenkinama realiame pasaulyje, tačiau pagrindinis neoklasikų argumentas vis dar turi didelį svorį dabartinėse diskusijose ir daugelis ekonomistų mano, kad pajamų pasiskirstymą pirmiausia lemia technologijų pokyčiai.

Daugelio šalių tyrėjai (IMF, 2007a; Bentolila ir Saint-Paul, 2003; Arpaia ir kt., 2009; Driver ir Munoz-Bugarin, 2010; Jones, 2003; Ellis ir Smith, 2007; Hutchinson ir Persyn, 2009; ILO, 2013; OECD, 2012) atkreipė dėmesį į technologijų pažangą, kaip galimą darbo dalies mažėjimą lėmusį veiksni. Konkurencinėse rinkose darbu ir kapitalui yra atlyginama proporcingai jų ribiniam indėliui į gamybą, todėl svarbiausias veiksnys, lemiantis darbo ir kapitalo dalis, yra ribinis darbo ir kapitalo produktyvumas, kurį lemia technologija.

Galima išskirti trijų tipų produktyvumą didinančią technologijų pažangą. Tai fizinį kapitalą gausinanti pažanga, darbą didinanti pažanga ir technologijų pažanga, didinanti tiek darbo jėgos, tiek ir kapitalo, t. y. bendrą gamybos veiksmų produktyvumą. Galima išskirti du kapitalą gausinančių technologijų tipus. Pirmas tipas, kai kapitalas ir darbo jėga yra pakaitalai; antras tipas, kai kapitalas ir darbo jėga yra papildiniai. Jei kapitalas ir darbo jėga yra pakaitalai, kapitalo produktyvumo padidėjimas dėl technologijų pažangos skatina įmones darbą pakeisti kapitalu – vėliau dėl to mažėja darbu tenkanti pajamų dalis bendrose pajamose. Todėl tokia technologija yra kapitalą gausinanti ir darbą taupanti. Kita vertus, jei kapitalas ir darbo jėga yra papildiniai, kapitalo produktyvumo padidėjimas dėl technologijų pažangos padidina darbo paklausą naudojamo kapitalo vienetui. Dėl to darbo dalis bendrose pajamos didės, nors iš tiesų buvo padidintas kapitalo produktyvumas.

Nagrinėjant technologijų pažangos poveikį darbo daliai diskutuojama, ar naujausi technologijų pasiekimai yra kapitalą gausinantys, darbą didinantys ar Hickso neutralūs (angl. *Hicks-neutral*). Kai kurie tyrimai patvirtina, kad nuo 9-ojo dešimtmečio technologijų pokyčiai tapo vis labiau kapitalą, o ne darbą didinantys, kaip tai buvo tradiciškai pokario laikotarpiu (Bentolila ir Saint-Paul, 2003;

Guscina, 2006; Lawless ir Whelan, 2011; Guscina 2007; Jacobson ir Occhino, 2012a; Berman ir Machin, 2000; IMF, 2007a). Mokslininkų patvirtinta hipotezė apie kapitalą gausinančią technologijų pažangą paskatino atlikti nemažai empirinių tyrimų, tiriant technologijų pokyčių poveikį darbo daliai (IMF, 2007a; EC, 2007).

Mechanizmas, kuriuo kapitalą gausinantys technologijų pokyčiai gali turėti įtakos darbo daliai, yra daugialypis (apima daug aspektų). Tačiau, tyrėjų nuomone, **šie mechanizmai yra skirtingi**. Remiantis Giovannoni (2013a, b), perėjimas nuo darbą link kapitalą gausinančių technologijų – pirmiausia dėl didelių informacijos ir ryšių technologijų (IRT) patobulinimų – *daugiausia padidino ribinį darbo našumą*. Tačiau ribinio darbo našumo augimas buvo didesnis nei darbuotojų atlyginimo augimas per pastaruosius keturis dešimtmečius. Iš tiesų, lėtesnis darbo pajamų augimas, lyginant su bendru pajamų augimu, sumažino darbo dalį.

Naujos gamybos priemonės, visų pirma susijusios su IRT, yra papildiniai kvalifikuotai darbo jėgai ir pakaitalas nekvalifikuotai darbo jėgai. Taigi, pasiskirstant pajamoms didesnė jų dalis teko kvalifikuotai darbo jėgai. Ši hipotezė paskatino nemažai empirinių tyrimų, ypač JAV, kur buvo siekiama paaiškinti labai padidėjusią gyventojų pajamų nelygybę (Card ir Di Nardo, 2002). Stockhammer (2009) nustatė, kad, išaugus IRT kapitalo vartojimui, padidėjo aukštos kvalifikacijos ir sumažėjo žemos kvalifikacijos darbo jėgos paklausa, kuri padidino aukštos kvalifikacijos ir sumažino žemos kvalifikacijos darbuotojų darbo užmokestį, tačiau atsitiko taip, kad darbo dalis apskritai sumažėjo.

Autor ir kt. (2003) teigia, kad kompiuteriai yra tiek darbuotojų pakaitalai (atliekant pažintines ir rankų darbo užduotis, kurias galima atlikti žinant aiškias taisykles), tiek ir papildiniai (atliekant neįprastas problemų sprendimo ir sudėtingos komunikacijos užduotis). Įprastines (rutinines) užduotis tapo lengviau stebėti naudojant IRT dėl kelių priežasčių: jas lengva pakeisti kompiuteriu, lengviau išmokyti ir jos mobilesnes. Oldenski (2010) nustatė, kad, patobulėjus monitoringo tikslumui naudojant IRT, kompanijos kasdienes užduotis perkelia naudodamos tiesiogines užsienio investicijas, o nerutinines užduotys atliekamos firmose, nes šių užduočių atlikimui svarbesnis yra bendravimas.

Tai reiškia du galimus patobulintos monitoringo technologijos poveikius mažėjančiai darbo daliai. *Pirma*, pagerėjęs stebėjimo tiks-

lumas lemia darbo derybinės galios silpnėjimą, taigi ir atlyginimų mažėjimą. *Antra*, patobulintos monitoringo technologijos padidina įmonių veiklos perkėlimą į užsienio šalis dėl geresnių gamybos proceso priežiūros užsienyje galimybių (Schneider, 2011a), kas taip pat mažina darbuotojų derybinę galią, taigi ir darbuotojams tenkančią dalį. Elsby ir kt. (2013) taip pat pažymi perkėlimo į užsienį vaidmenį, kiti autoriai pabrėžia papildomas struktūrines ir institucines jėgas.

Karabarbounis ir Neiman (2012, 2013) darbo dalies mažėjimą sieja su globaliu investicinių prekių (kompiuterių ar pramoninių robotų) kainų santykinio sumažėjimu, dažnai siejamu su informacinių technologijų pažanga ir kompiuterių amžiumi, paskatinusiu įmones pereiti nuo darbo prie kapitalo. Įmonės didino investicijas tiek dėl padidėjusio taupymo, tiek ir dėl palūkanų normų kritimo. Remiantis jų atliktų tyrimų rezultatais, žemesnės investicinių prekių kainos paaiškina maždaug pusę stebimo darbo dalies mažėjimo, net jei atsižvelgiama į kitus mechanizmus, darančius poveikį darbo daliai: didėjantį pelną, kapitalą gausinantį technologijų augimą, besikeičiančius darbo jėgos įgūdžius. Taigi, šis tyrimas grindžia darbo dalies mažėjimą kaip rinkos kainų reiškinį, kai mažesnė kapitalo kaina didina kapitalo dalį ir kartu mažina darbo dalį.

Karabarbounis ir Neiman (2014) globalų darbo dalies sumažėjimą sieja su santykinio investicinių prekių kainų mažėjimu, o Piketty (2014), Piketty ir Zucman (2014) priešingai, teigia, kad kapitalo dalį didino didesnis sukauptas kapitalas. Nors ši hipotezė ir skiriasi nuo Karabarbounis ir Neiman (2014), ji taip pat reikalauja, kad kapitalas ir darbas būtų pakankami pakaitalai.

Mokslininkų (Ellis ir Smith, 2007) atliktame tyrime keliama hipotezė, ar technologijų pažanga ir mechanizacija, ypač IRT, susijusios su investicinėmis prekėmis, padidino ilgalaikio turto nusidėvėjimo normą ir senėjimą, sustiprindamos firmų derybinę padėtį lyginant su darbo jėga. Mašinų įdiegimas brangus. Tačiau dėl labai sparčių inovacijų firmos nusprendžia jas dažnai keisti: kai jos pasensta, yra išmetamos. Atsižvelgiant į tai, kad gamyba vyksta suderinant mašinas ir darbuotojus, darbuotojai dažnai yra pernelyg brangūs, lyginant su senomis nenašiomis mašinomis, kuriomis jie dirba. Taigi, būtini užimtumo lygio pokyčiai siekiant kuo geriau išnaudoti naujas technologijas. Todėl firmų derybinės pozicijos yra stipresnės lyginant su darbuotojų derybine galia ir darbo dalis mažėja.

Santykinių išteklių, naudojamų gamyboje, kiekių pokyčių ir technologijų pokyčių efektus aiškiai aptaria Bentolila ir Saint-Paul (2003). Šie autoriai parodo, kad santykinių išteklių kiekių ir kainų pokyčių poveikį galima įvairiai modeliuoti naudojant kapitalo ir gamybos apimties santykį. Poveikio darbo daliai kryptis tada priklauso nuo darbo pakeitimo kapitalu elastingumo. Jei abu ištekliai yra pakaitalai, didėjant kapitalo ir gamybos apimties santykiui, darbui tenkanti dalis mažės. O dėl technologinių pokyčių, tai jie parodo, kad tik kapitalą gausinanti technologijų pažanga gali sudaryti ilgalaikį spaudimą darbo daliai.

Arpaia ir kt. (2009) išplečia šį modelį įtraukdami skirtingų kvalifikacinių kategorijų darbą, siekdami pabrėžti svarbų kapitalo ir gebėjimų papildomumo klausimą. Jie argumentuoja, kad darbo dalies kitimą lemia kompleksinė kapitalo ir įvairių gebėjimų kategorijų darbo paklausos ir pasiūlos sąlygų sąveika, technologijų pažanga ir netobulos rinkos struktūros. Arpaia ir kt. (2009) argumentuoja, kad kita pajamų pasiskirstymo kitimo priežastis yra kapitalą gausinanti technologijų pažanga. Į analizę jie įtraukia dvi darbo rūšis: kvalifikuotų ir nekvalifikuotų darbuotojų. Be kapitalą gausinančios technologijų pažangos, jie nustatė, kad pakeitimo tarp dviejų darbo rūšių ir kapitalo elastingumų skirtumai turi įtakos darbo dalies pokyčiams. Jie sutinka su teiginiu, kad nekvalifikuotas darbas yra kapitalo pakaitalas, o kvalifikuotas darbas – papildinys. Didėjant kapitalo atsargoms neaišku, kuris poveikis dominuoja (teigiamas papildomumo tarp kvalifikuoto darbo ir kapitalo ar nekvalifikuoto darbo pakeitimo kapitalu) ir keičia darbo dalį. Nors mechanizmai (mašinos) paprastai yra nekvalifikuoto darbo pakaitalai, jie taip pat yra kvalifikuoto darbo papildiniai. Be to, naujų mašinų ir naujų technologijų įdiegimas reiškia papildomą mokymą ir mokymąsi tų žmonių, kurie turi dirbti su jomis, todėl padidina jų išsilavinimo lygį ir darbo produktyvumą (IMF, 2007). Vis dar nėra aišku, kuris efektas dominuoja ir koks bendras poveikis darbui (Arpaia ir kt., 2009).

Siekdami technologijų pažangos veiksnio poveikį patikrinti empiriškai, mokslininkai parenka skirtingus **technologijų pažangą atspindinčius rodiklius**. Pavyzdžiui, Ellis ir Smith (2007), Guscina (2006) po 1985 m. naudoja laiko tendencijas. Tačiau Stockhammer (2009) nuomone, laiko tendencija tik įtikina tikintįjį apie technologijų pokyčių poveikį: kaip žinoma, darbo dalis turėtų tendenciją mažėti, todėl nenuostabu, kad laiko tendencija turi daryti poveikį darbo

daliai. IMF (2007a) ir EC (2007) naudoja kapitalo ir darbo santykį bei IRT kapitalą. Tai logiška. Tačiau nėra paprasta interpretuoti kapitalo ir darbo santykį, kaip technologijų nulemtą kintamąjį, nors tai ir pasitaiko literatūroje. Argumentuojant daroma prielaida, kad kapitalo atsargos pasikeitė dėl esamos (turimos, prieinamos) technologijos arba dėl santykinio kapitalo ir darbo kainų pokyčių. Keyneso požiūriu, kapitalo atsargos yra investicinių sprendimų rezultatas. Taigi, kapitalo ir darbo santykį lemia ne technologijų pokyčiai, tačiau investuotojų sentimentų (nuotaikų) kaita. Tačiau šis rodiklis atspindi ir technologijų pokyčius, nes verslininkai paprastai naudoja naujausias prieinamas technologijas. Taigi aprioriškai nėra aišku, ar kapitalo ir darbo santykio pokyčiai gali būti aiškinami kaip (autonominius) technologijų pokyčius atspindintis rodiklis. IRT kapitalo panaudojimas yra mažiau dviprasmiškas rodiklis, atspindintis technologijų pokyčius, nes jis atspindi įgyvendinamus technologinius pokyčius nepriklausomai nuo jų įgyvendinimo motyvų.

Mokslinėje literatūroje dažnai nustatomas didelis **technologijų pažangos poveikis** pajamų pasiskirstymui išsivysčiusiose šalyse. Pavyzdžiui, IMF (2007, 4 skyrius; Europos Komisija, 2007) nustatė, kad technologijų pokyčiai buvo pagrindinė darbo dalies mažėjimo priežastis. IMF (2007b) empiriniai rezultatai rodo, kad technologijų pokyčiai sumažino darbo dalį tiek anglosaksų, tiek ir žemyninės Europos šalyse. Pažymėtina, kad IMF (2007b) nustatė, jog informacinių technologijų kapitalas prisidėjo prie darbo dalies Jungtinėse Valstijose mažinimo, nes ji yra labiausiai pažengusi šalis, naudojanti informacines technologijas. Tačiau technologijų pokyčiai nebūtinai turi būti nepalankūs darbo daliai. Pasaulio ekonomikos perspektyvos ataskaitos autoriai taip pat pastebi, kad bent ankstyvosiose stadijose nepageidaujamas informacinių technologijų poveikis darbo paklausai gali būti stipresnis; tai galima paaiškinti tuo, kad informacijų technologijų priėmimas vyksta anksčiau, nei kinta darbuotojų išsilavinimo lygis (IMF, 2007a).

IMF (2007b) išsiskiria du papildomus technologijų pažangos poveikio bruožus. *Pirma*, pasaulio ekonomikos perspektyvos (angl. *World economic outlook*) modelyje atskirai matuojamos darbui tenkančios dalys aukštos ir žemos darbuotojų kvalifikacijos sektoriuose. Modeliu nustatyta, kad pagrindinis veiksnys, darantis įtaką nekvalifikuoto darbo pajamų daliai, yra technologijų pažanga. Šis rezultatas neprieštarauja nuomonei, kad informacinių technologijų

įranga ir kompiuteriai yra kvalifikuoto darbo papildiniai ir nekvalifikuoto darbo pakaitalai. *Antra*, IMF (2007b) nustatė, kad darbo globalizacija prisidėjo prie darbo dalies sumažėjimo žemos darbuotojų kvalifikacijos sektoriuje. Tai neprieštaravo ankstesnių tyrimų išvados, kad ofšoringo padidėjimą lėmė kvalifikuotų, bet ne nekvalifikuotų išteklių ofšoringas (perkėlimas į kitą šalį) (IMF, 2007a).

EC (2007) taip pat daro išvadą, kad „laikotarpio, už kurį yra duomenų (t. y. nuo 9-ojo dešimtmečio vidurio iki 2000-ųjų pradžios), vertinimo rezultatai aiškiai rodo, kad technologijų pažanga labiausiai prisidėjo prie agreguotos darbo pajamų dalies mažėjimo“ (EC, 2007, p. 260). Taip pat ir kitiems ekonomistams (Acemoglu, 2002; Bentolila ir Saint-Paul, 2003) technologijų pažanga, atrodo, labiau įtikinamas paaiškinimas. Jie teigia, kad nuo 9-ojo dešimtmečio pradžios technologijų pažanga tapo kapitalą gausinanti, o ne darbą didinanti (kaip tai buvo pokario metais), ir tai padidino kapitalo grąžą, mažėjant darbo grąžai. Arpaia ir kt. (2009) atlikto tyrimo rezultatai rodo, kad daugumoje ES15 valstybių, kuriose darbo dalis mažėja, mažėjimą lemia kapitalo gilinimas kartu su kapitalą gausinančia technologijų pažanga ir skirtingų kategorijų darbuotojų pakeitimas. Nors instituciniai veiksniai taip pat vaidina svarbų vaidmenį, tačiau jie ne tokie svarbūs. Lawless ir Whelan (2011) parodo, kad technologijų pokyčiai yra varomoji jėga, mažinanti darbo pajamų dalį Europoje.

Bassanini ir Manfredi (2012), tyrinėdami 25 EBPO šalis, 80 proc. darbo dalies mažėjimo priskyrė „darbą pakeičiančiai technologijų pažangai ir kapitalo gilinimui“. Jie priskyrė dar 10 proc. privatizavimui, o likusius 10 proc. tarptautinei konkurencijai. Tačiau jie nematė jokių kitų priežasčių, ypač institucinių veiksnių ir t. t., jų tyrimas buvo ribotas. Jacobson ir Occhino (2012) atlikto tyrimo rezultatai taip pat rodo, kad svarbi darbo dalies mažėjimo priežastis po 1980 m. buvo technologijų pokyčiai, susiję su pažanga IRT, kurios padidino kapitalo produktyvumą, lyginant su darbo produktyvumu, ir padidino kapitalo grąžą lyginant su kompensacija darbuotojams. Kiti veiksniai, suvaidinę svarbų vaidmenį mažinant darbo dalį, yra padidėjusi globalizacija ir prekybos atvirumas, taip pat darbo rinkos institucijos ir politikos pokyčiai.

Tačiau Stockhammer (2013) **abejoja kapitalo gausinimo hipoteze** ir pažymi, kad technologija turi ribotą poveikį darbo daliai. Jo atlikto tyrimo rezultatai aiškiai paneigia požiūrį, kad pajamų pasis-

kirstymo pokyčius išsivysčiusiose ekonomikose daugiausia lėmė technologijų pokyčiai. Nors technologijų pokyčiai turėjo neigiamą poveikį darbo daliai išsivysčiusiose šalyse, šis poveikis yra mažesnis negu kitų veiksnių ir yra mažiau patikimas (angl. *robust*) (ILO, 2013). Skirtingai nuo kitų tyrimų, kuriuose atsižvelgiama tik į priklausomybę tarp technologinio progreso ir darbo dalies, E. Stockhammeris taip pat tikrina kitus kintamuosius, tokius kaip globalizacija, finansializacija ir gerovės valstybės išlaidų taupymas. Jis nustatė, kad finansializacijos poveikis darbo daliai yra daug didesnis nei dalinis kitų kintamųjų, įskaitant technologijų pažangą. Lavoie ir E. Stockhammer (2012) argumentuoja, kad darbo dalis mažėjo ne tik dėl technologijų pokyčių. Jie mažėjimą sieja su ekonomine politika ir institucine bei teisine aplinka, kuri buvo daug palankesnė kapitalui ir aukšto lygio vadovams per pastaruosius trisdešimt metų.

Apibendrinant galima teigti, kad nėra vienodos nuomonės dėl technologijų pažangos poveikio darbo daliai. Kai kurių mokslininkų atliktų teorinių ir empirinių tyrimų rezultatai rodo, kad technologijų pokyčiai dažnai išskiriami kaip pagrindinė priežastis argumentuojant, kad jie buvo kapitalą, o ne darbą didinantys; jie didino kapitalo paklausą būdami aukštos kvalifikacijos darbo jėgos papildiniai ir mažino žemos kvalifikacijos darbuotojų paklausą, būdami jos pakaitalai. Technologijų pokyčiai susiję su pažanga IRT, kurios padidino kapitalo produktyvumą, lyginant su darbo produktyvumu, ir padidino kapitalo grąžą, lyginant su kompensacija darbuotojams. IRT sklaida leido automatizuoti gamybą, didinti produktyvumą ir išstūmė žemos kvalifikacijos darbuotojus.

Tačiau kiti mokslininkai nustatė, kad technologijų pažangos poveikis yra nevienodas: technologijų pažanga turi teigiamą poveikį darbo daliai besivystančiose šalyse, tačiau neigiamą poveikį išsivysčiusiose šalyse, taip pat kvestionuoja plačiai paplitusį požiūrį, jog funkcinį pajamų pasiskirstymą išsivysčiusiose šalyse daugiausia lemia technologijų pokyčiai.

1.3.2. Globalizacija

Nors ekonomistai neoklasikai paprastai pabrėžia technologijų pokyčius kaip esminį pajamų pasiskirstymo veiksnių, tačiau pastaraisiais metais atsinaujino susidomėjimas globalizacijos poveikiu funkciniam pajamų pasiskirstymui (Harrison, 2002; Ortega ir Rodriguez, 2006; Jayadev, 2007; Guscina, 2007; ir kt.). Studijos autorės sutinka su Dunhaupt (2013) teiginiu, jog pagrindinė globalizacijos dimensija yra tarptautinė prekyba, pritaria Stockhammer, Hein ir Grafl (2011) požiūriui, jog globalizacijos procesas skatina tarptautinės prekybos ir kapitalo srautų padidėjimą bei specializaciją tarp šalių. Studijoje, analizuojant globalizacijos poveikį darbo dalies kitimui, atsiribojama nuo finansų globalizacijos poveikio.

Teorinėje literatūroje (Dollar ir Kraay, 2001) akcentuojama, kad globalizacija padidina pajamų lygį ir skatina visą nacionalinę ekonomiką, gerindama visų gyventojų gyvenimo standartus. Tačiau konkretus jos poveikis darbo veiksmui yra prieštaringas, nes ne visos visuomenės grupės gali pasinaudoti jos nauda. Išsivysčiusiose šalyse dėl prekybos su mažas pajamas gaunančiomis šalimis padidėjo darbo užmokesčio diferenciacija (pvz., anglosaksų šalyse) ir sumažėjo žemos kvalifikacijos darbuotojų užimtumas (žemyninės Europos šalyse). Besivystančiose šalyse pagrindinė problema buvo susijusi su darbo vietų kokybe: įtariama, kad prekyba sunaikino „geras“ darbo vietas anksčiau ginamuose (saugomuose) sektoriuose ir sukūrė „blogus“ darbus eksportuojančiose pramonės šakose. Remiantis šiais požiūriais, tarptautinės prekybos augimas atnešė mažai naudos viso pasaulio darbuotojams. Vis dėlto nė vienas iš šių požiūrių nėra nusistovėjęs ar empiriškai patvirtintas.

Mokslinėje literatūroje išskiriami keli pagrindiniai požiūriai, skirtingai aiškinantys tarptautinės prekybos poveikį darbo daliai, ir kiekviename yra daug variantų. Klasikinė prekybos teorija numato, kas laimi ir kas pralaimi dėl globalizacijos. Ji remiasi Stolper-Samuelson (1941) ir Heckscher-Ohlin (HO) teoremomis. Stolperio-Samuelsono teorema numato, kad prekės kainos padidėjimas santykinai pabrangina tuos išteklius, kurie yra palyginti intensyviai naudojami tai prekei gaminti. Politinės ekonomijos požiūriu į tarptautinę prekybą akcentuojami darbo ir kapitalo derybinės galios pokyčiai dėl jų santykinio mobilumo.

Stolperio-Samuelsono teoremoje daroma prielaida, kad egzistuoja visiškas užimtumas ir kad kapitalas ir darbo jėga nėra mobilūs. Tačiau pastarajam globalizacijos laikotarpiui buvo būdinga tai, kad smarkiai padidėjo kapitalo mobilumas, lyginant su darbo mobilumu (Haskel ir kt., 2012). Tačiau „jei kapitalas gali keliauti per sienas, šios teoremos reikšmė iš esmės susilpnėja“ (EC 2007, p. 45). Todėl nėra aišku, ar Stolperio-Samuelsono požiūris yra geras kelrodis esant dabartinei globalizacijai. Be to, gerai žinomos klasikinės prekybos teorijos problemos. Teoriniu lygmeniu negalimas nedarbas, kas yra nesuderinama su visuotiniu suvokimu apie darbų perkėlimą į užsienį. Empiriniame lygmenyje teorija negali paaiškinti faktinės tarptautinės prekybos struktūros tarp išsivysčiusių šalių, o ne tarp turtingų ir neturtingų šalių (kaip numato teorema).

Nepaisant šių Stolperio-Samuelsono teoremos trūkumų, ji įsivertino vyraujančios ekonomikos kanonuose ir plačiai naudojama argumentuojant, kad globalizacija nenaudinga išsivysčiusių (Šiaurės), bet naudinga besivystančių (Pietų) šalių darbuotojams. Nors tarp ekonomistų tai galėjo tapti „liaudies išmintimi“, tačiau įrodymų yra nedaug. Jei darbuotojams šiaurėje ji nenaudinga, abejotina, ar darbuotojams pietuose ji naudinga. Yra nedaug tyrimų apie globalizacijos poveikį funkciniam pajamų pasiskirstymui Pietų šalyse, bet įrodyta, kad globalizacija padidino nelygybę besivystančiose šalyse.

Nors buvo tikimasi, kad globalizacija padės žemesnės kvalifikacijos darbuotojams, kurių gana gausu besivystančiose šalyse, tačiau pasiskirstymas kito priešinga kryptimi nei patarė „liaudies išmintis“. Yra daug įrodymų, kad žemos kvalifikacijos darbuotojams dažniausiai nėra geriau arba bent jau ne geriau, lyginant su aukštesnių gebėjimų ar išsilavinimo lygio darbuotojais“ (Goldberg ir Pavcnik, 2007, p. 54).

Atsižvelgiant į šios teoremos ribotumus, į prekybos modelius buvo įtraukti heterogeniniai darbai ir darbuotojai bei tarpinės prekės (Stockhammer, 2013). Šiuose modeliuose naudojamas skirtingo kvalifikacijos lygio darbas ir tarpinės prekės. Jei nekvalifikuoti darbuotojai išsivysčiusiose šalyse dėl globalizacijos gali pralaimėti (patirti nuostolių), kvalifikuoti darbuotojai gali turėti naudos. Darbo vietų perkėlimas iš išsivysčiusių į besivystančias šalis per ofšoringą ir tarpinių prekių importą paprastai turi neigiamą įtaką nekvalifikuotai darbo jėgai išsivysčiusiose šalyse. Tačiau, esant mažesniai bendrajam išlavavimo lygiui besivystančiose šalyse, darbų perkėlimas

gali turėti teigiamą poveikį kvalifikuotai darbo jėgai besivystančiose šalyse (Feenstra ir Hanson, 1997, 1999). Remiantis šiais modeliais analizuojamas ofšoringo poveikis skirtingoms darbo kvalifikacinėms grupėms, tačiau poveikis bendrai darbui tenkančiai daliai yra mažiau aiškus.

Remiantis HO prekybos tarp dviejų šalių, kai naudojami du gamybos veiksniai ir gaminamos dvi prekės, bendrosios pusiausvyros modeliu (Ohlin, 1933), lyginamasis pranašumas priklauso nuo gamybos veiksnių santykinės gausos šalyse skirtumų: šalys specializuojasi gamybos sektoriuose, kur jos turi lyginamąjį pranašumą, eksportuoja prekes, kurių gamyboje intensyviai naudojamas veiksnys, kurio šalyje yra daug. Šalys, kuriose gausu kapitalo, eksportuos kapitalui intensyvias prekes (angl. *capital intensive*), importuos darbui intensyvias prekes iš šalių, kuriose gausu darbo. Remiantis HO, dėl prekybos pakitusios santykinės produktų kainos lemia santykinius veiksnių kainų pokyčius: padidėjus eksportuojamų produktų kainoms padidėja produktų gamyboje intensyviai naudojamo veiksnio grąža, o kitų veiksnių grąža sumažėja. Ši teorija aiškina, kad prekyba, įgalinanti šalis specializuotis srityse, kuriose jos turi lyginamąjį pranašumą, sulygina veiksnių grąžą skirtingose šalyse.

Vadinasi, veiksnio, kurio šalyje yra gausu, savininkai turi naudos iš tarptautinės prekybos, o šalyje ribotų veiksnių savininkai pralaimi. Besivystančios šalys, kuriose gausu darbo išteklių, turi santykinį pranašumą ir specializuojasi darbui imliems produktams gaminti, ir atvirkščiai, išsivysčiusiose šalyse gausu kapitalo ir jos specializuojasi kapitalui imlios produkcijos gamyboje. Todėl besivystančiose šalyse dėl prekybos specializacijos padidėja darbo pajamos, didėja darbo užmokestis (arba užimtumas, kai yra didelis darbo atsargų perteklius) ir darbui tenkanti dalis. Priešingai, išsivysčiusiose šalyse dėl prekybos sumažėja darbo užmokestis (arba padidėja nedarbas, kai darbo užmokestis yra dirbtinai fiksuotas) ir padidėja santykinės kapitalo pajamos.

Nepaisant to, kad šie pagrindai buvo plačiai visų pripažinti mokslinėje literatūroje, jie sulaukė daug kritikos dėl aibės labai griežtų prielaidų (Bhagwati, 1994). Teorijoje daroma prielaida, kad prekių ir gamybos veiksnių rinkos yra tobulos konkurencijos, iki galo panaudojami visi ištekliai ir nėra prekybos kliūčių (arba gamtinių kliūčių, pavyzdžiui, transportavimo kaštų). Šalių gyventojų skoniai tokie pat, todėl identiškos santykinės prekių paklausos esant toms

pačioms santykinėms kainoms. Prekiaujančios šalys gamina vienus ir puikiai pakeičiamus produktus toje pačioje pramonėje, kai gamybos technologijos identiškos, o masto grąža pastovi. Yra tobulas ir nieko nekainuojantis veiksmų mobilumas tarp dviejų šalių. Galiausiai, remiamasi prielaida, kad parduodamos prekės yra galutinės (baigtinės) prekės.

Remiantis prekybos politinės ekonomijos požiūriu įrodinėjama, kad labiausiai prekyba veikia pajamų pasiskirstymą ne dėl santykinų kainų kitimo, bet dėl poveikio darbo ir kapitalo derybinėms pozicijoms (Rodrik, 1997; Onaran, 2011). Priešingai klasikinės prekybos teorijai, net prekyba tarp panašių šalių gali turėti įtakos pajamų pasiskirstymui. Rodrik (1997) teigia, kad prekybos liberalizavimas naudingesnis mobilesniui veiksmui, kuris paprastai yra kapitalas. Kapitalo mobilumas reiškia, kad kapitalo savininkams yra didesnės prekybos ir investavimo galimybės. Be to, Rodrik (1997) ir Slaughter (1999) įrodo, kad sumažėjus prekybos kliūtims išryškėja asimetrija tarp grupių, kurios gali kirsti tarptautines sienas (kapitalo savininkai ir keletas aukštos kvalifikacijos darbuotojų) ir kurios negali (didesnė darbuotojų dalis). Globalizacija padidina darbuotojų paklausos elastingumą, nes vienų darbuotojų darbo paslaugas tampa nesudėtinga pakeisti kitų žmonių, gyvenančių už nacionalinių teritorijų ribų, paslaugomis. Todėl darbuotojų derybinė galia bus susilpninta, o jų darbo užmokestis sumažės.

Skirtingai nei Stolperio-Samuelsono požiūris, Rodriko argumentai susieti su derybų struktūra. Pasiskirstymo pokyčius lemia rentos persiskirstymas, o ne gamybos veiksmų kaštų sulysinimas (Rodrik, 1998; Stockhammer, 2013). Be to, jei remiantis Stolperio-Samuelsono teorema galima tikėtis pasiskirstymo pokyčių perkėlus gamybą, tai Epstein ir Burke (2001), remdamiesi derybų modeliu, argumentuoja, kad dėl grėsmės poveikio persiskirstymas gali būti net nesant pokyčių gamybos vietose.

Remiantis Harrison (2002), jei darbo rinkos netobulos konkurencijos, globalizacija neigiamai veikia mažiausiai mobilaus gamybos veiksmo santykinės derybinės pozicijas (santykinę derybinę galią). Kadangi pastovieji darbuotojų persikėlimo kaštai daug didesni nei kapitalo, (vidutiniu laikotarpiu) globalizacija padidina kapitalo mobilumą, silpnindama darbuotojų derybinės pozicijas, todėl darbo užmokestis sumažėja, lyginant su kapitalo kaina, mažindamas ir

darbo pajamų dalį³. Didėjant kapitalo mobilumui atviroje ekonomikoje darbą tampa lengviau pakeisti kapitalu, todėl mažėja ir darbo derybinė galia (Rodrik, 1998). Kapitalą tampa lengviau perkelti į kitas šalis, kuriose pigesnis darbas. Siekdamai išlaikyti kapitalą ir darbdavius, darbuotojai turi sutikti su mažesniais atlyginimais. Mažėjant darbo derybinei galiai darbuotojams tampa sunkiau kovoti už didesnę darbo užmokesį išlaikant tą patį užimtumo lygį. ILO (2011) nustatė, kad globalizacija padidino investicijų į fizinį ar finansinį kapitalą galimybes, išplėtė investicijų geografinį išsidėstymą savo šalyje ar užsienyje. Tai susilpnino darbuotojų derybinę galią. Guscina (2006) pateikia įrodymų, kad padidėjęs prekybos atvirumas mažina darbo sąjungų galią. Suchanek (2009) argumentuoja, kad atsivėrusios nacionalinės ir tarptautinės rinkos lėmė didesnę tarptautinę konkurenciją darbo rinkoje, kuri didina darbo paklausos elastingumą ir silpnina darbuotojų galią. Tai lemia mažesnę perteklių, kuris atitenka darbuotojams derybų dėl darbo užmokesčio procese, taigi lemia mažesnę darbo dalį. Rodrik (1997), Harrison (2002) politinės ekonomijos požiūriu išryškina, kad globalizacija taip pat turi įtakos derybinei galiai (ne tik santykinėms kainoms), todėl interpretuodami globalizacijos kintamuosius juos sieja su derybine galia.

Dabartiniai ofšoringo ir užsakomųjų paslaugų procesai bei dvišalė prekyba gaminant prekes gerokai pakeitė tradicinius mechanizmus. Poveikis darbui tenkančiai daliai yra prieštaringas. Viena hipotezė ta, kad kai įmonės perkelia kapitalą į kitas gamybos šalis, jos perkelia darbui intensyvią gamybą į šalis, kuriose mažesnis darbo užmokestis, ir dėl to sumažėja vidaus paklausa darbui ir darbo dalis (Jayadev, 2007). Kita hipotezė, priešingai, teigia, kad, kai įmonės išsivysčiusiose šalyse dalį veiklos perkelia į pietus, besivystančios šalys perima tik darbui intensyviaus dalis kvalifikacijai imliose pramonės šakose (Krugman, 2008), todėl nėra esminių pokyčių išsivysčiusių ir besivystančių šalių prekybos struktūroje ir specializacijoje, kaip teigia vyraujančios teorijos. Galiausiai, trečioji hipotezė (Grossman ir Rossi-Hansberg, 2008) ta, kad ofšoringas ir tarpinių produktų prekyba yra Pareto pagerinantis reiškinys, generuojantis produktyvumo didinimo poveikį vidaus (vietiniam) darbui, spartina inovacijas ir padidina gerovę. Apibendrinant galima teigti, kad dar

³ Darant prielaidą, kad išteklių pakeičiamumas nedidelis.

nėra nusistovėjusios teorinės schemos dėl ofšoringo ir prekybos poveikio pajamų pasiskirstymui.

Empiriniuose tyrimuose globalizacijos veiksmui atspindėti naudojami įvairūs rodikliai. Dažniausiai naudojamas globalizacijos rodiklis yra prekybos atvirumas, kuris matuojamas skirtingais rodikliais: importo ir eksporto sumos santykiu su BVP (jį naudoja, pvz., EC, 2007; Rodrik, 1997; Harrison, 2002), prekybos dalimi su besivystančiomis šalimis; TUI ir BVP santykiu (jį naudoja Guerriero ir Sen, 2012); kapitalo srautų ir BVP santykiu. Ryšys tarp atvirumo ir darbui tenkančios dalies yra tiesioginis, didėjant kapitalo mobilumui didėja gamybos perkėlimo į kitas šalis grėsmė, kuri mažina darbo derybinę galią. IMF (2007a) šalia prekybos atvirumo siūlo ir kitus globalizaciją atspindinčius rodiklius: prekybos sąlygas, ofšoringą ir imigraciją. Harrison (2002) ir Rodrik (1998) globalizacijai atspindėti naudoja kapitalo sąskaitų liberalizavimo rodiklį. Guerriero ir Sen (2012) globalizacijai atspindėti naudoja TUI kaip BVP dalies rodiklį. TUI gali generuoti du priešingus poveikius: teigiamą dėl išorinio (šalutinio) efekto ir neigiamą dėl mažesnės darbo derybinės galios ir valiutos kurso nuvertėjimo. Teigiami TUI lūkesčiai susidaro, nes, padidėjus TUI ir BVP santykio augimui, ne tik padidės darbo paklausa, bet ir darbui tenkanti dalis dėl produktyvių technologijų perdavimo. Tačiau, jei TUI ateina daugiausia per susijungimus ir įsigijimus, o ne ilgalaikes investicijas, išorinė nauda yra ribota ir nėra didelio teigiamo poveikio šalies konkurencingumui, užimtumui ir darbo užmokesčiui (Mencinger, 2003).

Empiriniame lygmenyje daugelyje tyrimų buvo testuojamas HO modelis, vertinant prekybos poveikį darbo užmokesčio nelygybei (Burtless, 1995; Harrison ir kt., 2011; Krugman, 2008; Lawrence, 2008; Richardson, 1995), o gerokai mažiau dėmesio buvo skirama globalizacijos poveikiui funkciniam pajamų pasiskirstymui. Nors teoriniame lygmenyje globalizacijos poveikio funkciniam pajamų pasiskirstymui argumentai skiriasi, **empirinių tyrimų rezultatai taip pat nevienareikšmiai.** Iš esmės, visuose tyrimuose nustatytas esminis globalizacijos poveikis funkciniam pajamų pasiskirstymui išsivysčiusiose šalyse. Guscina (2006) empiriniu tyrimu, apimančiu 18 EBPO šalių laikotarpiu nuo 1960 iki 2000 m., nustatė neigiamą prekybos atvirumo (išmatuoto kaip importo ir eksporto sumos santykis su BVP) poveikį darbui tenkančiai daliai ir padarė išvadą, kad HO teorema galioja. Panašias išvadas gavo ir IMF (2007), ir

Europos Komisija (EC, 2007). Remiantis TVF prekybos kainų pokyčiai turėjo tik nedidelį poveikį darbui tenkančiai pajamų daliai, nes neigiamas mažėjančių importo kainų poveikis buvo kompensuotas eksporto kainų mažėjimo, „globalizacija yra vienas iš keleto veiksnių, sumažinusių pajamų, tenkančių darbui, dalį išsivysčiusiose šalyse“ (IMF, 2007a, p. 161). Kitų mokslininkų atliktų empirinių tyrimų rezultatai taip pat rodo neigiamą prekybos ir darbo pajamų dalies koreliaciją išsivysčiusiose šalyse (Guscina, 2006; Harrison, 2002; Jaumotte ir Tytell, 2007; Jayadev, 2007).

Decreuse ir Maarek (2011) kelia klausimą, ar standartinis HO modelis paaiškina darbo pajamų dalies pokyčių kitimą 8 EBPO šalyse 1970–2005 m. laikotarpiu. Jie taiko Daviso modelį prognozuodami prekybos atvirumo ir darbo užmokesčio nelankstumo poveikį darbo pajamų daliai. Jų argumentai remiasi idėja, kad šalyje, kurioje darbo užmokestis santykinai nelankstus, globalizacija skatina persikirstyti išteklius į kapitalui imlius ir mažai darbo jėgos reikalaujančius sektorius. Todėl globalizacija padidina bendrą (agreguotą) pakeitimo elastingumą tarp darbo ir kapitalo arba analogiškai sumažina bendrą darbo paklausos elastingumą jo santykinų kaštų atžvilgiu. Šalyse, kuriose darbo užmokestis yra susitarimo tarp darbuotojo ir darbdavio rezultatas, globalizacija neturi įtakos pajamų pasiskirstymui atskiruose sektoriuose. Sektoriaus svoriai visuminėje pridėtinėje vertėje nesikeičia ir bendra darbui tenkanti dalis lieka pastovi. Jų atlikto tyrimo rezultatai rodo, kad prekybos atvirumas su besivystančiomis šalimis sumažina darbui tenkančią dalį EBPO šalyse, kuriose darbo užmokestis griežtas (nelankstus), ir neturi įtakos darbo užmokesčiui šalyse, kuriose darbo užmokestis yra susitarimo tarp darbuotojo ir darbdavio rezultatas.

Guerriero ir Sen (2012), testuodami skirtingų globalizaciją atspindinčių rodiklių poveikį darbo daliai 89 šalyse 1970–2009 m. laikotarpiu, nustatė, kad, EBPO šalyse prekybos atvirumui padidėjus 1 proc. punktu, darbui tenkanti dalis sumažėja 0,11 proc. punkto, tačiau likusiose pasaulio šalyse atvirumui padidėjus 1 proc. punktu, darbo dalis padidėja 0,12 proc. punkto. Atlikto tyrimo rezultatai rodo, kad prekybos atvirumas turi reikšmingą poveikį darbo daliai. Tačiau tiesioginių užsienio investicijų srautas neigiamai veikia darbo dalies kitimą. Teigiamą prekybos atvirumo poveikį besivystančių šalių darbo daliai nustatė ir kiti mokslininkai (Diwan, 2001). Jų empirinių tyrimų rezultatai parvirtina HO teoremą (Ohlin, 1933;

Stolper ir Samuelson, 1941). Dėl specializacijos tarptautinė prekyba keičia veiksmų kainas, ir tai naudinga intensyviai naudojamam veiksmui eksporto sektoriuje. Todėl tai neigiamai veikia darbo dalį išsivysčiusiose šalyse ir teigiamai – besivystančiose šalyse. Tačiau Rodriguez (2001), Stockhammer (2012), Harrison (2002) nustatė, kad globalizacija turi neigiamą poveikį pajamų pasiskirstymui ne tik išsivysčiusiose, bet ir besivystančiose ekonomikose. Stockhammer (2013) požiūriu, Stolperio-Samuelsono teorija, kad globalizacija bus naudinga darbuotojams besivystančiose ir sparčiai augančiose šalyse, nepasitvirtino. Jis nustatė neigiamą globalizacijos įtaką darbo daliai išsivysčiusiose ir besivystančiose šalyse. E. Stockhammerio požiūriu, per pastaruosius trisdešimt metų suabejota Stolperio-Samuelsono teorema, ir empiriniai tyrimai jos nepatvirtina. Analogiškai Reddy ir Dube (2001) parengė bendrosios pusiausvyros modelį ir nustatė, kad egzistuoja neigiama koreliacija tarp darbo pajamų dalies ir prekybos liberalizavimo tiek besivystančiose, tiek ir išsivysčiusiose šalyse.

Apibendrinant galima teigti, kad dar nėra pripažintos (nusistovėjusios) globalizacijos poveikio pajamų pasiskirstymui teorinės schemos. Stolperio ir Samuelsono teorema aiškina, kad veiksnys, kurio yra gausu, laimi iš tarptautinės prekybos. Išsivysčiusiose šalyse tai kapitalas, o darbo jėgos yra gausu besivystančiose šalyse, kurios neseniai įžengė į pasaulinę ekonomiką. Globalizacija išsivysčiusiose šalyse turėtų būti naudinga kapitalui, o besivysčiusiose šalyse – darbui. Remiantis HO teorema dėl prekybos keičiasi santykinės produktų, taigi ir juos gaminančių veiksmų, kainos. Politinės ekonomijos požiūriu akcentuojami darbo ir kapitalo derybinės galios pokyčiai: darbas gali pralaimėti tiek Šiaurės, tiek ir Pietų šalyse. Kai kurie mokslininkai teigia, kad globalizacija neigiamai veikia darbo santykinės derybinės pozicijas. Empirinių tyrimų rezultatai rodo, kad prekybos poveikis darbo daliai išsivysčiusiose šalyse yra neigiamas. Tačiau gauti skirtingi rezultatai dėl globalizacijos poveikio besivystančioms šalims.

1.3.3. Neoliberalizmas ir finansializacija

Metai po Antrojo pasaulinio karo (1950–1960) dažnai vadinami „kapitalizmo aukso amžiumi“. Išsivysčiusiose šalyse ekonomikos augimo tempai buvo dideli, infliacija maža ir buvo beveik visiškas užimtumas. Darbuotojų derybinės pozicijos buvo stiprios, profesinės sąjungos buvo galingos, o darbo užmokestis didėjo (Glyn, 2006).

Iki 8-ojo dešimtmečio buvo „kapitalizmo krizė“ (Glyn, 2006, p. 2), anksčiau sėkmingas augimo režimas turėjo tam tikrų neigiamų pasekmių. Paspirtėjo infliacija, sukelta staigaus nominaliojo darbo užmokesčio augimo, iš vienos pusės, ir kylančios naftos bei kitų žaliavų kainos, iš kitos pusės, lėmė pelno sumažėjimą. Nedarbo augimas ir internacionalizacijos laipsnio padidėjimas sutapo su fiksuotų valiutos kursų Bretton Woodso sistemos žlugimu, įvyko reikšmingi pokyčiai finansų sektoriuje (Orhangazi, 2008). Kapitalo rinkos buvo liberalizuotos, nauji finansiniai produktai buvo sukurti ir jais buvo prekiaujama naujose rinkose siekiant perkelti riziką (Aglietta ir Reberieux, 2005). Monetarinė politika buvo siekiama kovoti su infliacija ir prioritetu tapo kainų stabilumas ir visiškas užimtumas. Nedarbo augimas susilpnino darbuotojų derybines pozicijas. Vyriausybės politika perėjo prie liberalizavimo ir dereguliacijos.

Nuo 8-ojo dešimtmečio antrosios pusės daugelio šalių vidaus finansų sektoriuje įvyko didelių struktūrinių pokyčių. Pirmiausia ir svarbiausia tai, kad finansų sektorius augo žymiai sparčiau nei kiti ekonomikos sektoriai (Krippner, 2005; Stockhammer, 2010; Deutschmann, 2011; Greenwood ir Scharfstein, 2013), didėjo finansinių paslaugų (draudimo, vertybinių popierių ir fondų valdymo, tarpininkavimo kredituojant) vertės dalis BVP (Giovannoni, 2014). Tai atspindėjo užimtumo didėjimu finansų sektoriuje, pelno iš finansų sektoriaus reikšmės didėjimu bendrame pelne. Padidėjęs finansinės veiklos vaidmuo ir didėjanti finansinių institucijų reikšmė yra skiriamasis ekonomikos ir visuomenės transformacijų požymis nuo 8-ojo dešimtmečio vidurio.

Skirtingi autoriai finansų sektoriaus vaidmens didėjimą sieja su finansų rinkų ir finansinių institucijų reikšmingumo didėjimu (Epstein, 2005), nefinansinių įmonių didėjančiu susidomėjimu ir dalyvavimu finansinėje veikloje (Stockhammer, 2005; Phillipon ir Reschef, 2009; Krippner, 2005), padidėjusia namų ūkių skola, didesniu turto

kainų ir valiutų kursų nepastovumu, akcininkų orientacija į trumpalaikius tikslus ir nuosavybės vertės didinimą (Ertürk ir kt., 2008; Stockhammer, 2010), susijungimų ir įsigijimų didėjimu, prekybos ir tarptautinių finansų globalizacija, padidėjusiomis dividendų ir palūkanų išmokomis (Hein, 2013).

Struktūrinius pokyčius, kurie įvyko per paskutinius tris ar keturis dešimtmečius išsivysčiusiose šalyse, didėjančių finansų sektoriaus vaidmenį, ekonomistai vadina finansializacija. Kohler ir kt. (2015) pažymi, kad finansializacija yra daugiadimensis reiškinys, darantis įtaką tarptautiniams ekonominiams santykiams, taip pat vidaus finansų sektoriui, nefinansinėms korporacijoms ir namų ūkiams.

Finansializacija yra pasaulinė tendencija, neturinti sienų, kurioje pinigai yra perkeliama iš vienos šalies į kitą. Dėl finansializacijos sudėtingumo nėra lengva glaustai apibūdinti šią sąvoką. Hein ir Mundt (2012) finansializacijos sąvoką vartoja kaip finansų dominuojamo kapitalizmo sinonimą ir pažymi, kad šios sąvokos yra tarpusavyje susijusios ir iš dalies sutampa su „neoliberalizmu“, bet nėra tapačios jam. Populiari tapo Epstein (2005, p. 3) pasiūlyta finansializacijos apibrėžtis: „Finansializacija reiškia didėjančių finansinių motyvų, finansų rinkų, finansų įstaigų, institucijų vaidmenį vidaus ir tarptautinėje ekonomikoje“. Diskusijos teoriniu lygmeniu dėl finansializacijos sampratos yra dar gana nesenos, įvairios. Remiantis Kohler ir kt. (2015), finansializacija yra bendrinis terminas, vartojamas įvairiuose kontekstuose. Ji apima įvairius procesus, pavyzdžiui, didėjančią tarptautinę finansinę tarpusavio priklausomybę, šešėlinės bankininkystės ir sekiuritizacijos (angl. *securitization*) didėjimą, „akcininkų nuosavybės vertės didinimą“ valdant korporacijas, ir namų ūkių skolos didėjimą. Sekiuritizacija yra procesas, kurio metu nelikvidus turtas finansinės inžinerijos būdu yra paverčiamas vertybiniais popieriais. Remiantis Paley (2007), finansializacija – „procesas, kurio metu finansų rinkos, institucijos ir finansinis elitas daro didesnę įtaką ekonominei politikai ir ekonomikos pasekmėms (rezultatams)“.

Taigi, galima pagrįstai teigti, kad iki šiol nėra vieningo požiūrio dėl finansializacijos sampratos, pateikiami skirtingi finansializacijos apibūdinimai. Mokslo studijos autorės pritaria požiūriui (Stockhammer, 2009), jog finansializacija reiškia didėjančių finansinių motyvų, finansų rinkų, finansų dalyvių ir institucijų vaidmenį vidaus ir tarptautinėje ekonomikoje.

Finansializacijos poveikis darbo daliai teoriniu aspektu.

Dereguliavimas (panaikintas valstybės reguliavimas) ir finansinės veiklos globalizacija pakeitė darbuotojų derybinę galią. Didesnės patekimo į finansų rinkas galimybės padidina firmų investavimo galimybes: investicijas į nekilnojamąjį arba finansinį turtą, vidaus ar užsienio investicijas. Taip pat šalies įmonės yra mažiau priklausomos nuo realių nacionalinių investicijų ir samdymo vidaus rinkoje (angl. *domestic hiring*). Kohler ir kt. (2015) teigimu, dėl finansializacijos kompanijos įgyja daugiau galimybių investuoti: jos gali investuoti į finansinį turtą, taip pat realų turtą tiek šalyje, tiek ir užsienyje. Jos tampa mobilesnes geografinės vietos ir investicijų apimtys aspektais. Todėl įmonėse didėjant investavimo ir užimtumo lankstumui, darbuotojų derybinė galia silpnėja, o firmų – stiprėja. Hein (2013) požiūriu, profesinių sąjungų derybinė galia ir veikla nuo 1980 m. pradžios silpnėjo ir dėl didėjančios finansų sektoriaus svarbos, lyginant su ne finansų sektoriumi, nes daugelyje šalių jos buvo tradiciškai stipresnės ne finansiniame sektoriuje, ypač privačios ekonomikos pramonės ir viešajame sektoriuose. Panašus poveikis gali būti nustatytas sumažinus valdžios sektorių.

Finansializacija ir neoliberali politika pakeitė akcininkų vertybines orientacijas ir padidino valdymo trumparegiškumą susilpnindama profesines sąjungas, pakeisdama „išlaikyk ir investuok“ strategiją froidistinės eros strategija „sumažink ir perskirstyk“ (Lazonick ir O’Sullivan, 2000), kuria siekiama aukštų akcijų kainų ir pelno svarbos didinimo iš finansinių investicijų (palūkanų, dividendų, kapitalo prieaugio), lyginant su realiomis investicijomis į nefinansines korporacijas. Finansializacija taip pat suteikia didesnes teises akcininkams nei darbuotojams, nustatydamą papildomus apribojimus firmoms, suderindama vadovybės ir akcininkų interesus. Rossman (2009) tai iliustruoja remdamasis privataus kapitalo fondais, kurie perka įmones skolindamiesi ir šią skolą perkelia įmonei. Perteklius perkeliamas į privataus kapitalo fondus per dividendus ar mokesčius. Restruktūrizuojamas kompanijas slekia skolos tvarkymo išlaidos ir, neturėdamos kitų alternatyvų, jos vykdo agresyvią išlaidų mažinimo strategiją. Į akcininkus orientuotas korporacijų valdymas suderina vadovų ir akcininkų interesus, kartu keisdamas pagrindinį įmonės tikslą nuo augimo link akcininkų patenkinimo ir pelno maksimizavimo (Lazonick ir O’Sullivan, 2000; Stockhammer, 2005).

Hein (2013, p. 15, 19–24) išskyrė nurodė kanalus, kuriais finansializacija gali padidinti atkainį, taip sumažindama darbo dalį:

1. Konkurencijos pokyčiai produktų rinkose dėl finansializacijos gali turėti įtakos atkainiui (pardavimo kainos ir savikainos skirtumui). Viena vertus, susijungimų ir įsigijimų padidėjimas finansializacijos kontekste gali padidinti monopolinę galią, kuri leidžia padidinti atkainį. Kita vertus, tarptautinė finansinė integracija gali padidinti konkurenciją. Tačiau aprioriškai negalima nustatyti, kuris veiksnys dominuoja.
2. „Akcininkų nuosavybės“ vertės didinimas gali sumažinti darbuotojų derybinę galią, nes jis skatina įmones taikyti radikalią kaštų mažinimo strategiją ir sutelkti dėmesį į finansines, o ne darbui intensyvias realias investicijas. Be to, kapitalo sąskaitų liberalizavimas ir globalizacija gali padidinti „grėsmės poveikį“ firmų darbuotojams, nes jie leidžia lengviau perkelti gamybą į kitas šalis. Nepaisant subtilių teorinių skirtumų, šiuos du pateiktus argumentus galima priskirti derybų teorijų kategorijai.
3. Firmų valdymo pertvarka pagal akcininkų nuosavybės vertės didinimo principus lėmė palūkanų ir dividendų išmokų didėjimą. Fimos tai suvokia kaip pridėtinį išlaidų augimą, mažinantį įmonei likusį pelną (t. y. nepaskirstytą pelną). Jei atkainiais yra elastingas palūkanų ir dividendų išmokų atžvilgiu, pridėtinio išlaidų didėjimas jį didins ir atitinkamai sumažins darbo dalį. Hipotezė, kad finansializacija lemia didesnę pelno normą darbo užmokesčio sąskaita, taip pat pateikia Boyer (2000, p. 122). Tačiau jis nenurodo jokio priežastinio mechanizmo.

TDO ataskaitoje (ILO, 2011) teigiama, kad perėjimas prie korporatyvinio valdymo sistemų, grindžiamų akcininkų vertės maksimizavimu ir privataus kapitalo fondų didėjimu, rizikos draudimo fondais, instituciniais investuotojais bei investicine bankininkyste, daro spaudimą įmonių pelno didinimui, ypač trumpuoju laikotarpiu. Tokie investuotojai finansų sektoriuje turi būti patenkinti ir tampa vis svarbesni siekiant pelno. Tačiau gautas pelnas mažiau reinvestuojamas į produktyvius sektorius, kurie gali būti naudingi darbui (darbo jėgai), ir daugiau į kapitalo rinkas. Kai kurioms darbuotojų grupėms, ypač aukščiausios grandies vadovams, šis finansializacijos procesas gali būti naudingas dėl atidėto dalies darbo užmokesčio

gavimo pensijų fondų ir kitų kapitalo rūšių prieaugio forma, pavyzdžiui, premijų, išreikštų akcininkų nuosavybės verte (Atkinson ir kt., 2011). Duomenys rodo, kad vidutiniam darbuotojui tokio masto ir dydžio pajamų padidėjimas yra daug labiau ribotas.

Nemažai autorių empiriniuose tyrimuose (Diwan, 2001; Jayadev, 2007; Luubker, 2007; Stockhammer, 2009, 2013; Hein ir Schoder, 2011; ILO, 2011; Lin ir Tomaskovic-Devey, 2013; Dunhaupt, 2013; Hein, 2013) finansializaciją išskiria kaip svarbų veiksnį, lemiantį darbui tenkančios dalies mažėjimą. **Vertinant finansializacijos poveikį darbo daliai empiriniuose tyrimuose naudojami įvairūs ją atspindintys rodikliai:** kapitalo kontrolė ir mobilumas (Rodrik, 1998; Harrison, 2002), tiesioginių užsienio investicijų (TUI) srautai (Onaran, 2009), TUI atsargos (IMF, 2007b), fiktyvūs kintamieji, kuriais išskiria valiutų kursų krizes (ILO, 2011), nefinansinio verslo rentines pajamas, atspindinčias akcininkų vertybinę orientaciją (Stockhammer, 2004). Naudingą tarptautinės finansinės integracijos arba „finansų globalizacijos“ rodiklį pasiūlė Lane ir Milesi-Ferretti (2007, p. 234), o TDO jį susiejo su finansializacija (ILO, 2008, p. 42): užsienio aktyvų ir užsienio įsipareigojimų sumos santykis BVP (užsienio aktyvai susideda iš skolos, nuosavybės, tiesioginių užsienio investicijų ir rezervų be aukso atsargų). TDO ir Tarptautinis darbo studijų institutas išskyrė tokius finansinių reformų kintamuosius: kredito kontrolė, palūkanų normos kontrolė, įėjimo kliūtys, privatizacija, tarptautiniai kapitalo srautai, vertybinių popierių rinkos, finansų reformos indeksas (ILO/IILS, 2011; ILO, 2013). Pasaulinėje darbo ataskaitoje (2011) dideles pajamas gaunančiose šalyse finansų globalizacijai atspindėti naudojamos užsienio turto ir įsipareigojimų sumos, kaip BVP dalies rodiklis, kuris yra paimtas iš Lane ir Milesi-Ferretti (2007). Vidutinio ir žemo pajamų lygio šalyse finansializacijai atspindėti naudojamas kapitalo sąskaitos atvirumo laipsnio rodiklis (žr. Chinn ir Ito, 2008).

Kus (2012) išskyrė tokius finansializaciją atspindinčius rodiklius: bendra akcijų, kuriomis prekiaujama vertybinių popierių biržoje, vertė kaip BVP procentas; bankų pelningumas, matuojamas banko pajamomis prieš mokesčius, kaip BVP procentas; vertybiniai popieriai banko turte. Tačiau jis nagrinėjo priklausomybę tarp gyventojų pajamų nelygybės ir finansializacijos.

Remiantis Giovannoni (2014), nepaisant teorinio indėlio stokos ir finansializacijos matavimo sudėtingumo pastaraisiais metais pa-

daugėjo tyrimų, kuriuose vertinamas finansializacijos poveikis darbo dalies kitimui. Tyrimais, vertinančiais skirtingų veiksmų poveikį darbo dalies mažėjimui, **nustatyti nevienareikšmiai finansializacijos poveikio darbui tenkančiai daliai rezultatai**. Pavyzdžiui, TDO ir Tarptautinis darbo studijų institutas (ILO/IILS, 2011) nustatė, kad globali finansų rinkų integracija yra pagrindinis veiksnys, lėmęs darbo dalies sumažėjimą. Ryšys tarp finansų globalizacijos ir darbo dalies yra reikšmingas ir atvirkštinis daugelyje aukštų, vidutinių ir žemų pajamų šalių. Hein (2014) išsamiai tyrė finansializacijos poveikį funkciniam pajamų pasiskirstymui. Atlikęs tyrimą, jis nustatė, kad finansializacija ir neoliberalizmas prisidėjo prie darbo pajamų dalies mažėjimo nuo 1980 m. trimis pagrindiniais Kaleckio kanalais: (1) ūkio sektorių struktūros pokyčiais; (2) vadovų atlyginimų augimu ir didėjančiomis savininkų pretenzijomis į pelną, taigi ir pridėtinėmis išlaidomis; (3) profesinių sąjungų derybinės galios silpnėjimu.

Suchanek (2009) atliktas tyrimas, naudojant panelinius 15 pagrindinių EBPO šalių duomenis, nustatė, kad finansinis tarpininkavimas turi stiprų neigiamą ir reikšmingą poveikį darbo daliai. Bankų sektoriaus reguliavimo panaikinimas (sumažinimas) ir kiti kredito rinkų patobulinimai padeda paaiškinti mažėjančią darbui tenkančią dalį, ypač Europoje.

Kohler ir kt. (2015) atliktas empirinis tyrimas leidžia įvertinti ne tik finansinės veiklos (finansializacijos) dimensijas, darančias neigiamą poveikį darbo daliai, bet ir atskleisti, kiek stipriai finansinė veikla daro poveikį darbo daliai, lyginant su kitais diskusijose aptariamais funkcinio pajamų pasiskirstymo veiksniais.

Apibendrinant galima teigti, kad pateikti teoriniai modeliai prisideda prie suvokimo, kad finansializacija skatina darbo užmokesčio mažėjimą (silpnindama darbuotojų derybinę galią, pereidama nuo darbo link kapitalo) ir pelno didėjimą per akcininkų interesų stiprinimą, finansinės veiklos svarbos didėjimą. Abi tendencijos atskirai ir kartu rodo darbo dalies mažėjimą ir pelnui tenkančios dalies didėjimą.

1.3.4. Darbo ir produktų rinkų politika

Be technologijų pažangos, globalizacijos, finansializacijos, didelį poveikį darbo daliai turi **pokyčiai darbo ir produktų rinkose**. Bendrame neoklasikiniame modelyje darant prielaidą, kad prekių ir darbo rinkos yra tobulos konkurencijos, prekių kainas ir darbo užmokestį lemia laisvosios rinkos pasiūlos ir paklausos sąveika. Remiantis šia teorija darbuotojai yra darbo užmokesčio gavėjai. Tačiau, jei prekių rinka yra netobulos konkurencijos, joje susidaro papildoma renta, o jos pasiskirstymas tarp dalyvaujančių agentų priklauso nuo santykinės firmų ir darbuotojų derybinės galios (Blanchard ir Giavazzi, 2003). Kai darbuotojai organizuojasi į profesines sąjungas, jie gali įgyti žymią derybinę galią ir reikalauti didesnio nei pusiausvyros darbo užmokesčio. Jei darbdaviai turi monopsoninę galią, ji leidžia jiems nustatyti mažesnę darbo užmokestį, mokėti darbuotojams gerokai mažiau nei konkurencinėje rinkoje. Todėl, analizuojant darbo dalies kitimo priežastis, svarbu aptarti, koku mastu renta produktų rinkose ir derybų procesas darbo rinkoje daro poveikį darbo pajamų daliai. Be to, darbo rinkos institucijos daro poveikį funkciniam pajamų pasiskirstymui.

Iš tiesų, jei **produktų rinka netobulos konkurencijos**, susidaro skirtumas tarp realiojo darbo užmokesčio ir darbo ribinio produktyvumo. Pelną maksimizuojančios kompanijos nustato produkto kainą, susidedančią iš ribinių kaštų ir antkainio, kurio dydis priklauso nuo produkto paklausos elastingumo. Toks antkainis lygus $\frac{1}{1 - \frac{1}{|\delta|}}$. Kadangi monopolistai visada gamina elastingos paklausos kreivės dalyje, todėl $|\delta| > 1$ ir antkainis yra didesnis už vienetą. Šio antkainio dydis daugiausia priklauso nuo verslo ciklo (Rotemberg ir Woodford, 1999), teisės aktų, kurie turi įtakos konkurencijai (pvz., tarifų kliūtys ar standartizavimo priemonės), ir patekimo į rinką kaštų.

Netobulos konkurencijos rinkose gamybos apimtis mažesnė nei tobulos konkurencijos, tačiau nustatomos aukštesnės produktų kainos, todėl gaunamas didesnis pelnas nei tobulos konkurencijos rinkoje. Darant prielaidą, kad darbuotojai neturi derybinės galios, darbui teks mažesnę sukurto produkto dalis nei tobulos konkurencijos rinkoje. Didėjant konkurencijai prekių rinkoje skirtumas tarp realiojo darbo užmokesčio ir darbo ribinio produktyvumo mažės, o darbui tenkanti pajamų dalis – didės.

Darbo rinkos taip pat nėra tobulos. Natūraliai kyla klausimas: kaip keisis darbo pajamų dalis, jei darbuotojai turi tam tikrą derybinę galią? Netobulos konkurencijos darbo rinkoje darbuotojai ir darbdaviai derasi dėl darbo užmokesčio. Mokslinėje literatūroje išskiriami du skirtingi modeliai: „teisės valdyti“ ir „efektyvių derybų“. „Teisės valdyti“ modelyje darbuotojai, kuriems atstovauja jų profesinės sąjungos, ir kompanijos derasi dėl darbo užmokesčio. Pagal šį modelį darbuotojai bus samdomi iki taško, kuriame ribinis darbo našumas susilygins su realiuoju darbo užmokesčiu. Tada, atsižvelgamos į nustatytą darbo užmokesčio lygį, kompanijos, siekdamos maksimizuoti pelną, nusprendžia dėl samdomų darbuotojų skaičiaus (Blanchard ir Giavazzi, 2003). Darbuotojų derybinė galia turi įtakos darbo daliai. Jos pokyčių kryptį lemia darbo ir kapitalo pakeitimo elastingumas. Nuo jo dydžio priklauso, ar mažėjant darbuotojų derybinei galiai mažės ar didės darbui tenkanti dalis (Bentolila ir Saint Paul, 2003). Nors darbuotojų derybinės galios silpnėjimas mažina realųjį darbo užmokestį, darant prielaidą, kad pakeitimo elastingumas mažesnis nei 1, ir darbo pajamų dalies sumažėjimą trumpuoju laikotarpiu, ilguoju laikotarpiu poveikis gali būti kitoks.

Blanchard ir Giavazzi (2003) teigia, kad, mažėjant darbo pajamų daliai ir didėjant kapitalo pelningumui, naujos kompanijos pradeda įeiti į rinką. Jų įėjimas padidina konkurenciją tarp firmų, taip pat ir gamybos apimtis bei darbo paklausą, taigi ir darbo užmokestį, kurio didėjimas atsiliepia darbo pajamų daliai.

„Efektyvių derybų“ modelyje įmonės ir darbuotojai derasi tiek dėl darbo užmokesčio, tiek ir dėl ir užimtumo (Bentolila ir Saint-Paul, 2003). Remiantis šia schema darbuotojai trumpuoju laikotarpiu gali gauti dalį papildomos rentos didesnių atlyginimų forma nemazinant užimtumo (Blanchard ir Giavazzi, 2003).

Taigi, paprastai darbo rinkos nėra tobulos konkurencijos ir pasižymi rinkos trūkumais (angl. *failures*), sukuriančiais rentą, kuri pasiskirstoma tarp kapitalo ir darbo priklausomai nuo jų santykinės derybinės galios. Atsisakius tobulos konkurencijos prielaidos, pajamų pasiskirstymas tampa derybų proceso tarp įmonių ir darbo, kuriam paprastai atstovauja profesinės sąjungos, rezultatu.

Literatūroje **profesinės sąjungos** išskiriamos kaip darbo dalies kitimą lemiantis veiksnys (Guscina, 2006; Jaumotte ir Tytell, 2007; Jayadev, 2007; Kristal, 2010; Wallace ir kt., 1999). Profsąjungų judėjimo poveikis pasireiškia per įvairius tiesioginius ir netiesioginius

mechanizmus. Klasikiniu požiūriu profesinės sąjungos, kaip darbo organizacinių gebėjimų priemonė, padeda padidinti darbuotojų derybinę galią dėl grasinimų streikais (su galimais gamybos nuostoliais kapitalui) ir atstovauja narių interesams darbo užmokesčio derybų procese. Netiesiogiai didesnis profesinių sąjungų tankumas kartu su centralizuota darbo užmokesčio derybų sistema gali sumažinti darbo užmokesčio skirtumus tarp sektorių ir atskiruose sektoriuose, sektoriniu lygmeniu nustatant bazinį darbo užmokestį.

Didesnė darbuotojų derybinė galia lems darbo užmokesčio padidėjimą, jei darbo paklausa yra neelastinga darbo užmokesčio atžvilgiu, ir sąlygos darbo dalies didėjimą. Teoriniai modeliai rodo, kad darbuotojų, palyginti su kapitalo savininkų, derybinės galios silpnėjimas mažina darbo pajamų dalį (Nickell ir Layard, 1999). Dėl to yra mažai nesutarimų. Pagrindinis klausimas: kas lemia darbuotojų ir firmų derybinės galios kitimą?

Mokslo studijos 2 paveikslas rodo, kad darbuotojų derybinei galiai poveikį daro globalizacija, finansializacija, produktų ir darbo rinkos politika. Šių veiksnių poveikis darbuotojų derybinei galiai aptartas 1.3.2 ir 1.3.3 skyreliuose.

Darbuotojų derybinė galia buvo gerokai sumažinta ir dėl **darbo rinkos reguliavimo panaikinimo** bei kitų veiksnių. Tai labai prisidėjo prie darbo dalies perkėlimo kapitalui. Darbo rinkos reguliavimo panaikinimas yra plati sritis, apimanti profesines sąjungas, imigraciją, ofšoringą ir užsakomąsias paslaugas bei aktyvią valdymo politiką profesinių sąjungų atžvilgiu.

Darbo rinkos reguliavimas turi įtakos darbo daliai dviem kanalais: (a) kainos efektas (darbo užmokesčio) ir (b) kiekio efektas (užimtumo). Bendras poveikis darbo pajamų daliai priklauso nuo šių dviejų poveikių ženklų ir krypties. Dėl kainos efekto darbo rinkos reguliavimas turi teigiamą įtaką darbo pajamų daliai, pavyzdžiui, palaikant žemos kvalifikacijos darbuotojų pajamas. Tačiau kiekio efektas, susijęs su darbo rinkos reguliavimu, yra mažiau aiškus. Daugelyje neokeinsistinių makroekonomikos modelių, darbo rinkos reguliavimas didina darbo užmokestį virš pusiausvyros vertės, susidarant nedarbui. Tačiau tikėtina, kad tam tikros darbo rinkos institucijos generuos teigiamą poveikį makroekonomikai. Pavyzdžiui, Challe ir Ragot (2010) parodo, kad darbo rinkos reguliavimas per nedarbo draudimą mažina namų ūkių atsargumą taupyti esant nuomukiui ir palaiko visuminę paklausą.

Mokslinėje literatūroje argumentuojama, kad **darbo rinkos institucijos** turi atlikti svarbų ir teigiamą perskirstomąjį vaidmenį ekonomikoje, atkurti pusiausvyrą tarp kapitalo ir darbo ir neutralizuoti galimus neigiamus efektus (padarinius), kuriuos generuoja ekonominės galios tarp darbuotojų ir darbdavių asimetrija. Kai darbuotojų derybinė pozicija yra silpna, vyriausybė gali įsikišti, siekdama ištaisyti šias nesėkmes ir apsaugoti pažeidžiamų kategorijų darbuotojus, didindama jų darbo užmokestį ir užimtumo lygį (ADB, 2005; EC, 2007). Todėl tikimasi teigiamo ryšio tarp darbo rinkos reglamentavimo ir darbo dalies. Tačiau kai kurie ekonomistai kritikuoja šią schemą, teigdami, kad darbo reglamentavimas daro dviprasmišką poveikį užimtumui (Nickell ir Layard, 1999; Besley ir Burgess, 2004) ir prastai suprojektuotos institucijos gali generuoti priešingą poveikį, nes jos gali paveikti tik organizuotos ekonomikos sektorių (Dougherty, 2008).

Lankstesnės darbo rinkos institucijos gali skatinti ekonomikos dinamiškumą, perskirstydamos išteklius našesnėms (produktyvesnėms) firmoms restruktūrizuodamos jas. Tačiau didesnis lankstumas gali kelti iššūkius darbuotojams, ypač žemos kvalifikacijos, taigi vaidinti svarbų vaidmenį aiškinant nelygybės raidą (Alvadero ir kt., 2013).

Literatūroje nemažai dėmesio skiriama darbo rinkų raidai. Caballero ir Hammour (1997) argumentuoja, kad įvairių **darbo apsaugos institucijų kūrimas** 8-ojo dešimtmečio pradžioje (t. y. socialinės apsaugos sistema, minimalaus darbo užmokesčio reguliavimas ir centralizuotos profesinės sąjungos) prisidėjo prie darbo dalies didėjimo. Checchi ir Garcia-Peñalosa (2008) nurodo potencialiai heterogenišką institucijų poveikį darbo daliai ir pabrėžia empirinių tyrimų svarbą nustatant bendrą poveikio kryptį. Blanchard ir Giavazzi (2003) pabrėžia laikotarpinį tokių institucijų aspektą. Jie mano, kad trumpuoju laikotarpiu institucijos, didindamos darbuotojų derybinę galią, gali padidinti darbo dalį, tačiau tos pačios institucijos gali nustatyti mažesnę darbo dalį, kai darbdaviai ilguoju laikotarpiu santykinai pabrangusį darbą pakeičia kapitalu.

Aktyvi darbo rinkos politika taip pat turi įtakos darbo pajamų daliai. Aktyvi darbo rinkos politika yra selektyvi politika, nukreipta į tam tikrus pogrupius darbo rinkoje, ir apima priemones, kuriomis fokusuojamasi į mokymus, valstybines įdarbinimo (užimtumo) tarnybas ir subsidijas tam tikrų grupių bedarbiams arba darbuotojams,

kuriems gresia tapti bedarbiais. Kadangi ši politika turi įtakos bendram užimtumui ir jo sudėčiai, tai taip pat turi poveikį ir darbo daliai.

Aktyvių darbo rinkos politikos priemonių poveikis darbo daliai daugiausia priklauso nuo kapitalo ir darbo pakeičiamumo elastingumo ir, svarbiausia, nuo politikos, įgalinančios darbuotojus tobulinti savo darbo įgūdžius ir gebėjimus, veiksmingumo bei darbo papildomumo padidinimo kapitalui ir kitiems gamybos veiksniams, siekiant kad darbui nebereikėtų konkuruoti su nuolat pingančiu kapitalu ir darbuotojai galėtų naudoti kapitalą savo veikloje, o kapitalo atsargų didėjimas lemtų ir darbo pajamų dalies didėjimą.

Jei darbo ir kapitalo pakeitimo elastingumas didesnis nei 1, tada padidėjus užimtumui padidės ir darbui tenkanti dalis, nes esant dideliame pakeitimo elastingumui galima glodžiai (angl. *smooth*) absorbuoti darbą. Priešingai, jeigu pakeitimo elastingumas yra mažesnis nei 1, politika, skatinanti darbuotojų įtraukimą į darbą, lems darbo dalies sumažėjimą. Anksčiau buvo minėta, kad yra didelis žemos kvalifikacijos darbuotojų pakeičiamumas kitais gamybos veiksniais, todėl galima tikėtis, kad aktyvi darbo rinkos politika padidins žemos kvalifikacijos darbuotojų darbo pajamų dalį.

Empiriniuose tyrimuose darbuotojų derybinei galiai atspindėti naudojami įvairūs rodikliai. Guscina (2006), siekdama atspindėti darbuotojų derybinę galią, naudoja profesinių sąjungų tankumo, matuojamo profsąjungoms priklausančių darbuotojų dalimi, ir užimtumo apsaugos (angl. *employment protection*) rodiklius. Kristal (2010) atliko išsamų veiksmų, lemiančių darbo dalies mažėjimą, tyrimą naudodama derybinės galios schemą. Šis tyrimas yra įdomus dėl daugiadimensio požiūrio į derybinę galią. Ji išskiria tris sritis, kuriose gali būti svarbi darbuotojų derybinė galia: 1) organizacinė galia ekonomikos srityje, kurią atspindi profsąjungų tankumas ir streikai, 2) organizacinė galia politinėje sferoje, kuri yra operacionalizuojama (matuojama) vyriausybės politine orientacija ir viešųjų išlaidų suma švietimui ir sveikatos apsaugai ir 3) struktūrinė galia pasaulinėje sferoje kurią gali atspindėti importo dalis iš EBPO nepriklausančių šalių, migracija ir TUI.

Darbo rinkos institucijoms atspindėti empiriniuose tyrimuose naudojami tokie rodikliai, kaip profesinių sąjungų tankumas, minimalaus darbo užmokesčio įstatymas, bedarbio pašalpos ir aprėptis, išeitinės išmokos, valdžios sektoriaus vartojimas. Profesinių sąjungų tankumo mažėjimas (nuosmukis) daugelyje išsivysčiusių ekono-

mikų dažnai buvo susijęs su darbuotojų derybinės galios susilpnėjimu, neigiamai veikiančiu jų gebėjimą derėtis dėl didesnės kompensacijos darbu augant produktyvumui. Minimalus darbo užmokesčio lygis ir kitos „tarpinės“ institucijos, įskaitant užimtumo apsaugos teisės aktus, nedarbo išmokų dosnumas, kitos išmokos ir įmokos yra instituciniai kintamieji, kurie buvo plačiai naudojami empiriniuose tyrimuose (ILO, 2012; IMF, 2007; EC, 2007; OECD, 2012). Nedarbo išmokos dydis gali turėti įtakos darbo daliai veikdamas darbuotojų „rezervavimo darbo užmokesť“, t. y. darbo užmokesť, kuris darbuotojams būtų priimtinas kaip minimumas.

Naujausiuose empiriniuose tyrimuose (EBPO šalyse) siekiama identifiikuoti derybinę galią kartu su darbo rinkos institucijomis (DRI). Tai grindžiama tuo, kad, diskutuojant dėl nedarbo veiksnių, buvo sukurtos darbo rinkos institucijų duomenų bazės, kurios taip pat buvo naudojamos analizuojant pajamų pasiskirstymą, Taigi IMF (2007a) ir EC (2007) išskiria profesinių sąjungų tankumo (profesinių sąjungų narių ir bendro visų darbuotojų arba visų užimtųjų skaičiaus santykis procentais), užimtumo apsaugos teisės aktų, nedarbo išmokų dosnumo ir mokesčių naštos kintamuosius, kurie gali turėti įtakos pajamų pasiskirstymui. Bentolila ir Saint-Paul (2003) įtraukia tik kintamąjį, atspindintį streikų praktiką. Kiti kintamieji, kurie yra susiję su darbo derybine galia, yra nedarbo išmokų pakeitimo santykis (bedarbio pašalpos dydžio ir darbo užmokesčio santykis) ir užimtumo apsaugos teisės aktai.

Skirtingų mokslininkų atliktų **empirinių tyrimų, vertinančių darbuotojų derybinės galios, darbo rinkos institucijų ir vykdomos darbo rinkos politikos priemonių poveikį darbo daliai, rezultatai nėra vienareikšmiai**. Empirinių tyrimų rezultatai dėl profesinių sąjungų tankumo (angl. *density*), atspindinčio darbuotojų **derybinę galią**, gana prieštaringi. Guscina (2006) ir IMF (2007) nenustatė reikšmingo poveikio, o Stockhammer (2009), Finnoff ir Jayadev (2006), Kristal (2010) tyrimų rezultatai rodo teigiamą reikšmingą profesinių sąjungų tankumo poveikį darbui tenkančioms pajamoms.

Kitų mokslininkų (Frederiksen ir Poulsen, 2010) atliktų empirinių tyrimų rezultatai rodo, kad profesinių sąjungų tankumo mažėjimas gali sumažinti darbuotojų santykinę derybinę galią, didinti darbo užmokesčio nelygybę. EC (2007) patvirtina šiuos rezultatus. Tačiau EC tyrimas rodo, kad narystės profesinėse sąjungose tan-

kumo padidėjimas turi teigiamą poveikį vidutinės kvalifikacijos ir mažesniu mastu aukštos kvalifikacijos darbuotojų darbo pajamų daliai, tačiau jis turi reikšmingą neigiamą poveikį žemos kvalifikacijos darbuotojų darbo pajamų daliai. Du pirmieji efektai persveria trečią, todėl grynasis poveikis apskritai darbo pajamų daliai yra teigiamas – nors ir nėra labai reikšmingas. Didesnis profesinių sąjungų tankumas padidina darbuotojų derybinę galią, kuri didina darbuotojų darbo užmokestį. Šio darbo užmokesčio padidėjimo poveikis skirtingos kvalifikacijos tipo darbo pajamoms atitinka anksčiau minėtus rezultatus, t. y. jis padidina vidutinės ir aukštos kvalifikacijos darbuotojų (jei jie kapitalo papildiniai) pajamų dalį ir sumažina žemos kvalifikacijos darbuotojų (jei jie kapitalo pakaitalai) pajamų dalį. Poveikis bendrai darbei tenkančiai daliai buvo teigiamas, nors nelabai reikšmingas.

Kristal (2010) išsamiaame tyrime, apimančiame 16 EBPO šalių 1960 ir 2005 m., nagrinėjo darbuotojų derybinės galios ekonominėje, politinėje ir pasaulinėje sferose mažėjimo poveikį darbo daliai. Galios mažėjimą atspindėjo tokie rodikliai: profesinių sąjungų judėjimas ir streikai, vyriausybės išlaidos, importas iš pietų, tiesioginės užsienio investicijos. Remiantis jos atlikto tyrimo rezultatais, visi šie veiksniai prisidėjo prie darbei tenkančios dalies mažėjimo nuo 1980 m.

Hein (2013) susilpnėjusią profesinių sąjungų galią išskiria kaip vieną finansializacijos ir liberalizmo kanalą, prisidėjusį prie darbei tenkančios dalies mažėjimo nuo 1980 m. Diwan (2001) nustatė, kad **finansinių krizių metu silpnėjant derybinei galiai** mažėja darbei tenkanti dalis. I. Diwano nuomone, finansinių krizių laikotarpiais vyksta intensyvios derybos ir perskirstymas; nors fizinis kapitalas yra santykinai nemobilus, finansinis kapitalas bėga į užsienį, jei šalyje trumpalaikė investicijų grąža nukrinta žemiau tarptautinių normų. Taigi, darbas per šį intensyvų derybų laiką yra priverstas prisiimti didesnę nuostolių dalį.

Suchanek (2009), analizuodama darbo rinkos netobulumų poveikį nacionalinių pajamų pasiskirstymui, nustatė, kad darbuotojų derybinės galios didinimas lemia darbei tenkančios dalies didėjimą.

Darbo rinkos institucijų kintamieji turi silpną poveikį darbo daliai. Guscina (2006) nustatė, kad Europos užimtumo apsaugos politika, kuri atspindi darbuotojų derybinę galią, globalizacijos laikotarpiu tapo mažiau veiksminga ir lėmė darbuotojų derybinės galios

silpnėjimą. Jos atlikto tyrimo rezultatai rodo, kad iki globalizacijos eros kompensacija darbuotojams ir užimtųjų dalis didėjo stiprėjant užimtumo apsaugai. Užimtumo apsaugos indeksui padidėjus 1 proc. punktu, kompensacijos dalis padidėja 0,02–0,04 proc. punkto, o darbo dalis padidėja 0,03–0,06 proc. punkto. Profesinių sąjungų tankumo poveikis kompensavimui ir užimtumo daliai yra nereikšmingas. Kaip ir buvo tikimasi, didėjant darbuotojų derybinei galiai, nelygybė mažėja, tačiau rezultatai ne visada yra patikimi ar reikšmingi.

Regresijos rezultatai (Guscina, 2006) rodo, kad IT / globalizacijos eroje, stiprėjant užimtumo apsaugai, darbo dalis iš tikrųjų didėja maždaug 0,08–0,10 proc. punkto. Nors tai nereiškia, kad globalizacija prislopino užimtumo apsaugos poveikį, tačiau jis ne visada reikšmingas. Prieš globalizaciją poveikis beveik visada buvo reikšmingas. Kaip buvo tikimasi nelygybė mažėja stiprėjant darbo derybinei galiai, bet rezultatai ne visada patikimi ar reikšmingi. Kai kurie mokslininkai (žr. Blanchard ir Giavazzi, 2003; Bassanini ir Duval, 2006; Annett, 2006) darbo dalies mažėjimą sieja su profesinių sąjungų organizacinės galios silpnėjimu ir darbo apsaugos politikos nuosmikiu.

Jaumotte ir Osorio-Buitron (2015) bei TVF nustatė, kad minimalaus darbo užmokesčio, lyginant su medianiniu darbo užmokesčiu, sumažėjimas yra susijęs su didesne nelygybe išsivysčiusiose šalyse, o su(si)būrimo į profesines sąjungas norma stipriai susijusi su aukščiausias pajamas gaunančių dalies didėjimu (angl. *rise of top income shares*).

EC (2007) atlikto tyrimo rezultatai rodo, kad minimalus darbo užmokesčio, matuojamo kaip minimalaus ir medianinio darbo užmokesčio santykis, mažėjimas, erozija taip pat prisidėjo prie bendro darbo pajamų dalies nuosmukio, o ypač – žemos kvalifikacijos darbuotojų pajamų dalies mažėjimo.

Nedarbo išmokos pakeitimo santykio (bedarbio pašalpos ir darbo užmokesčio, kurį jie gautų, jei sutiktų dirbti pirmą pasiūlytą darbą, santykis) didėjimas turi neigiamą poveikį visų kvalifikacijų tipų darbuotojų pajamų daliai – nors jis reikšmingas tik žemos ir vidutinės kvalifikacijos darbuotojams. Atsižvelgiant į tai, kad nedarbo išmokos padidėjimas padidina darbo derybinę galią, galima tikėtis, kad nedarbo išmokos padidėjimas padidins vidutinės ir aukštos kvalifikacijos darbuotojų darbo pajamų dalį ir sumažins žemos kvalifikacijos darbuotojų pajamų dalį (EC, 2007).

EK atliktame tyrime (EC, 2007) pažymima, kad keletas darbo rinkos institucijų gali turėti „klaidingą, nepagrįstą, ydingą“ poveikį, t. y. didesnės nedarbo išmokos ir didesni užimtumo apsaugos teisės aktai sumažina darbo dalį, jei darbo paklausa labai elastinga.

Taigi galima teigti, kad profesinių sąjungų tankumo ir kolektyvinių derybų aprėpties sumažėjimas kartu su augančiu konkurenciniu spaudimu mažoms kompanijoms silpnina darbuotojų derybinę galią paskirstant pajamas. Be darbo rinkos institucijų ir profesinių sąjungų, darbuotojų derybinę galią silpnino finansializacija ir globalizacija. Šie veiksniai mažino darbui tenkančią dalį per pastaruosius tris dešimtmečius.

Atlikta analizė rodo, kad vieni mokslininkai ir tarptautinės institucijos vertina atskirų, pavienių veiksnių, kiti – veiksnių derinių poveikį darbo dalies mažėjimui išsivysčiusiose ir besivystančiose šalyse. Apibendrinus atliktus tyrimus nustatyta, kad galima išskirti dvi tyrėjų grupes, skirtingai aiškinančias darbo dalies mažėjimo priežastis ir galimybes šį mažėjimą pakeisti.

TVF, EBPO ir EK dirbantys ekonomistai remiasi neoklasikine teorija ir darbo dalies mažėjimą sieja su technologiju pažanga ir globalizacija. Argumentuojama, kad atsivėrus sienoms darbo vietos buvo perkeltos iš išsivysčiusių į besivystančias ekonomikas, kas lėmė darbo dalies mažėjimą išsivysčiusiose šalyse. Technologiju pažanga, padidinusi kapitalo ir aukštos kvalifikacijos darbuotojų produktyvumą, taip pat turėjo poveikį darbo dalies mažėjimui. Šių išvadų politinis vertinimas tas, kad darbo dalies mažėjimas yra neišvengiamas, ir jei mes esame už technologijos pokyčius ir globalizaciją, tai nelabai ką galime padaryti.

Tačiau ekonomistų neortodoksų, kurie remiasi politinės ekonomijos požiūriu, ir TDO atliktuose tyrimuose suabejota technologijos pažangos ir globalizacijos vaidmens svarba. Jų atliktų teorinių ir empirinių tyrimų rezultatai rodo, kad financializacijos, neoliberalizmo ir darbuotojų silpnėjančios derybinės galios poveikis yra daug stipresnis nei kitų veiksnių, įskaitant globalizaciją ir technologijų pažangą. Jų tyrimų išvados rodo, kad darbo dalies sumažėjimas yra politikos formavimo rezultatas ir gali būti pasuktas priešinga linkme vykdant tinkamą politiką.

2.1. Pajamų pasiskirstymas ikikeinsistinio laikotarpio ekonomistų ir J. M. Keyneso darbuose

Klasikinėje politinėje ekonomijoje buvo žengtas labai svarbus žingsnis – funkcinis pajamų pasiskirstymas pripažintas kaip ekonomikos augimo veiksnys. Šis aspektas buvo nagrinėjamas įvairių ekonomikos krypčių – marksistinės, neoklasikinės, keinsistinės ir postkeinsistinės, neoliberaliosios – mokslinėse paradigmose. Marksistinis požiūris atskleistas Harris (1978), Marglin (1984), Dutt (1990), Foley ir Mich (1999) darbuose. Šį požiūrį į funkcinį pajamų pasiskirstymą parodo pelno, kaip neapmokėto darbininkų darbo dalies, normos mažėjimo tendencijos kapitalizme. K. Marxo teigimu, darbininkai, augant konkurencijai, vis dažniau pakeičiami mašinomis, įrenginiais, nesukuriančiais pelno kapitalo savininkams. Taigi, kapitalizme mažėjant darbininkų darbo užmokesčiui, mažėja ir kapitalo dalis, kuri tiesiogiai priklauso nuo darbininkų darbo. Pajamų pasiskirstymo analizei reikšminga, kad marksistinėje teorijoje buvo atkreiptas dėmesys į tai, kad, mašinoms išstumiant žmones, mažėja vartojimas, mažesnės įmonės turi pasitraukti iš rinkos ir, galiausiai, kyla ekonominės krizės.

Apibendrintai galima pasakyti, kad klasikinės politinės ekonomijos atstovai ir K. Marxas teigė, kad funkcinį pajamų pasiskirstymą iš esmės lemia socialiniai-instituciniai veiksniai, o labiausiai – pragyvenimo reikmės, kurias sąlygojo darbuotojų ir jų šeimų reprodukciniai poreikiai, istorinės ir politinės sąlygos bei galių pasiskirstymas tarp visuomenės klasių. O pelnas, esant tam tikram gamybinių technologijų lygiui, yra tik „likutinė“ gamybinės veiklos rezultato dalis. Remiantis šiuo požiūriu, funkcinį pajamų pasiskirstymą ir augimo (g) sąveiką parodo pelno normos (r) ir kapitalo kaupimo bei kapitalo savininkų polinkio taupyti normos (s_n) sandauga:

$$g = r s_{\Pi}$$

(8)

Kaip tvirtino D. Ricardo ir J. B. Say, visas sutaupytas pelnas yra investuojamas, todėl ilguoju laikotarpiu nekyla jokių efektyvios paklausos problemų. Be to, klasikinės mokyklos atstovų ir K. Marxo darbuose ekonomikos augimas nėra siejamas su visiško užimtumo siekiu, dar daugiau, nedarbas laikomas vienu svarbiausių kapitalizmo bruožų, suvaržančių dirbančiųjų galias, todėl atsiranda didesnės pelno gavimo, kapitalo kaupimo ir ekonomikos augimo sąlygos. Tačiau ilguoju laikotarpiu kapitalo kaupimas per grįžtamąjį ryšį mažina pelno normą dėl specifinio technologijų produktyvumą mažinančio poveikio gamybai (K. Marxas) arba dėl mažėjančio žemės našumo (D. Ricardo).

Vėlesnėse ekonomikos teorijose funkcinis pajamų pasiskirstymas nagrinėjamas dviem aspektais, kaip sąveika: 1) tarp funkcinio pajamų pasiskirstymo, bendrosios paklausos ir realiojo BVP augimo; 2) tarp funkcinio pajamų pasiskirstymo ir kapitalo rinkos, kuri yra svarbiausias ekonominės veiklos išteklius, augimo.

Neoklasikiniu požiūriu funkcinis pajamų pasiskirstymas ir augimas yra bendro ekonomikos modelio dalys, kurios yra sujungtos esamų gamybos technologijų ir funkcijų, darbuotojų gebėjimų, ekonominėje veikloje pagaminamų produktų naudingumo, racionalaus vartojimo ir pelno maksimizavimą užtikrinančių prielaidų tobulos konkurencijos sąlygomis. Remiantis šiuo požiūriu, būtent gamybos technologijos lemia, kokią dalį gaus skirtingi gamybos veiksniai. Atitinkamai gamybos veiksnių santykinės kainos lemia tų veiksnių pasiūlą ir paklausą, jos parodo jų perteklių arba trūkumą rinkoje. Lanksčios gamybos veiksnių kainos užtikrina gamybinės veiklos prisitaikymą prie egzogeninių augimo sąlygų arba, kitaip tariant, prie „natūralaus“ augimo tempo, kurį lemia nepriklausomo nuo ekonomikos gyventojų skaičiaus augimo tempai ir techninė pažanga, esant visiško užimtumo sąlygoms. Kapitalo rinkos augimą lemia taupymas, ir jis neturi tiesioginio poveikio „natūraliam“ augimo tempui. Tačiau ši sąlyga yra teisinga tik ilguoju laikotarpiu. Taupymas yra naudingas, nes jis didina kapitalo panaudojimo intensyvumą ir darbo našumą, tačiau ne darbo našumo ar gamybos apimčių augimo tempus.

Modernioji neoklasikinė augimo teorija akcentuoja darbo našumo ir „natūralaus“ augimo tempo endogeniškumą, kaip jau buvo

pripažįstama ir pirminiuose neoklasikinės teorijos principuose. Remiantis šiuo požiūriu, techninės pažangos pagrindą sudarančios šiuolaikinės technologijos diegiamos tam, kad atsirastų augimą skatinantis žmogiškasis kapitalas, būtų atliekami moksliniai tyrimai, susiję su namų ūkių poreikiais, esamu ir būsimu vartojimu. Skirtinai nei senojoje neoklasikinėje teorijoje, moderniojoje taupymas ir investavimas turi permanentinį poveikį augimo tempui: jis užtikrina pastovų augimo tempą ekonomikai esant pusiausvyroje. Todėl taupymas, arba tiksliau taupymo dalis, skirta investavimui, ne tik parodo, kodėl ekonomika auga, bet ir užtikrina reikiamą augimo tempą.

Svarbiausi klausimai, kuriuos kėlė ekonomikos mokslo atstovai Keyneso sukurtos efektyvios paklausos teorijos, yra šie: kokia yra kapitalo kaupimo ir augimo sąveika su pajamų pasiskirstymu, ar augimas yra nulemtas kitų ilguoju laikotarpiu pasireiškiančių jį skatinančių veiksnių? O galbūt pajamų pasiskirstymas ir ekonomikos augimas yra visiškai nepriklausomi procesai? Vienas svarbiausių Keyneso teorijos teiginių yra visuminės paklausos skatinimas siekiant padidinti prekių gamybą ir paslaugų teikimą bei pasiūlą pasitelkus investicijų multiplikatorių, kartu palaikant ekonominę pusiausvyrą, o dinaminiais procesams, ekonomikos augimui didelį dėmesį skyrė jo sekėjai. Tačiau Keynesas ne tik atskleidė visuminių agreguotų ekonominių rodiklių analizės galimybes makrolygiu, bet ir pateikė kai kurias įžvalgas, kurios nurodė tolesnių tyrimų kryptis siekiant nustatyti veiksnus, darančius įtaką pajamų pasiskirstymui ir ekonomikos plėtrai. Jo teigimu, atsiradusius ekonominės pusiausvyros pažeidimus reikia pradėti analizuoti ne nuo gamybos, bet nuo paklausos. Paklausos dydis turi svarbesnį vaidmenį užtikrinant užimtumą ir gamybinį pajėgumą negu kainų judėjimas ir lankstumas (Urbanas, Maksvytienė, Sabonienė, 2010). Taigi, siekiant nustatyti ir įvertinti funkcinio pajamų pasiskirstymo galimas disproporcijas, tikslinga analizuoti bendrosios paklausos pokyčius, nes atitikimas tarp visuminės paklausos ir visuminių pajamų yra ekonomikos pusiausvyros prielaida.

Funkcinio pajamų pasiskirstymo poveikio paklausai tyrimams ypač svarbi Keyneso efektyvios paklausos teorija. Šios teorijos esmė yra ta, kad aktyvinant bendrąją paklausą (kartu ir perkamąją galią) yra veikiama prekių ir paslaugų gamyba, taigi ir pasiūla. Išskirdamas asmeninio vartojimo ir investicijų paklausą, jis pagrindė jų augimo skirtumus. Asmeninis vartojimas auga kartu su pajamo-

mis, tačiau dėl „pagrindinio psichologinio dėsnio“⁴ jos didėja skirtinga proporcija. Vartojimo (C) santykį su pajamomis (Y) jis pavadino polinkiu vartoti (C/Y), o prieaugių dydžių santykis ($\Delta C/\Delta Y$) yra ribinis polinkis vartoti. Siekimas patenkinti svarbiausius individo ir jo šeimos poreikius yra stipresnis motyvas nei kaupimo siekis, todėl ribinis polinkis vartoti yra didesnis nei ribinis polinkis taupyti. Su kaupimu susijęs kitas, pasak Keyneso, svarbiausias visuminės paklausos skatinimo veiksnys – investicijos, kurios kompensuoja nepakankamą vartojimo paklausą, tačiau ne visada yra lygios santaupoms. Taip atsitinka dėl tikėtinės pelno normos, ilgo investicijų „virtimo“ pajamomis laikotarpio, ūkinės veiklos struktūros pokyčių, kapitalo apmokestinimo politikos, verslo aplinkos ir pan. Taigi, investicijas kaip svarbią paklausos dalį riboja daugiau veiksnių, nei vartojimą, o tai mažina polinkį „vartoti“ investicines išlaidas. Remiantis šiomis teorijomis galima teigti, kad polinkis vartoti darbo ir kapitalo pajamas yra skirtingas. Todėl mažėjant darbo daliai (pajamoms, gaunamoms iš darbo) ribinis polinkis vartoti mažėja, nes daugiau pajamų atitenka kapitalo savininkams, kurie daugiau taupo. Tai parodo funkcinio pajamų pasiskirstymo pokyčių įtaką visuose ekonomikos augimo modeliuose, kurie akcentuoja ribinį polinkį vartoti (taupyti) ir santaupų normą.

Taip pat reikšminga Keyneso investicijų multiplikatoriaus teorija, kuri susieja investicijų pokytį su pagamintos produkcijos (pajamų) prieaugiu arba ribiniu polinkiu vartoti. Pajamų prieaugis dėl investicijų padidėjimo skiriamas asmeniniam vartojimui ir santaupoms. Kuo didesnis ribinis polinkis vartoti, tuo investicijos labiau didina pajamas, o investicijų ir santaupų (arba ribinio polinkio taupyti) sąveika yra atvirkščiai proporcinga. Taigi, uždaroje ekonomikoje pajamas sudaro vartojimo ir santaupų suma: $Y = C + S$, o pajamų prieaugis dėl efektyvaus kaupimo nustatomas skaičiuojant multiplikacijos koeficientą:

$$MK = \frac{1}{\frac{\Delta S}{\Delta Y}} \text{ arba } MK = \frac{1}{1 - \frac{\Delta C}{\Delta Y}}. \quad (9)$$

⁴ *Pagrindinio psichologinio dėsnio esmė* – žmonės linkę daugiau vartoti didėjant pajamoms, tačiau ne tokiu mastu, kaip auga pajamos.

Be abejoj, skatinamasis investicijų poveikis pajamoms labai priklauso ir nuo išorinių sąlygų: jis mažėja augant importui, didėjant mokesčiams ir didėja daugiau eksportuojant į kitas šalis, mažinant mokesčius. Mokesčių svarbą Keynesas akcentuoja būtent dėl galimybės juos atitinkamai koreguojant paskatinti vartojimą, nes augančios pajamos ne visada reiškia didesnę vartojimą ar didesnes investicijas, o gaunančių pajamas iš darbo (kaip darbo užmokestį) polinkis vartoti paprastai yra didesnis nei gaunančių iš kapitalo. Tokiu būdu pajamų pasiskirstymo pokyčiai kapitalo naudai mažina ribinį polinkį vartoti ir atitinkamai multiplikacinį efektą.

J. M. Keyneso sekėjai neokeinsistai R. Harodas ir E. Domaras, siekę keinsistinės efektyvios paklausos teorijos perkėlimo į dinaminės pusiausvyros paaiškinimą, galiausiai nustatė, kad nacionalinių pajamų augimą tiesiogiai nulemia vienas veiksnys – kapitalo kaupimo (investicijų) norma, o kiti veiksniai nustatomi per užimtumo padidinimą (Urbonas, Maksvytienė, Sabonienė, 2010). Tačiau jie taip pat pastebėjo, kad efektyvia paklausa pagrįstuose ekonomikos augimo modeliuose svarbiausia ekonomikos nestabilumo priežastis irgi yra susijusi su investicijomis, tiksliau su pirminių kapitalo investicijų lygiu ir jų svyravimais, kuriuos savo ruožtu lemia ribinis polinkis taupyti arba vartoti.

Neokeinsistų ekonominio augimo modelį papildė neoklasikinės sintezės atstovas Nobelio premijos laureatas R. Solow, kuris, remdamasis patobulinta Cobbo-Douglaso funkcija (ji nebetiko intensyvios gamybos sąlygoms) sukūrė augimo modelį, siekdamas nustatyti taip subalansuotus gamybos veiksnius – darbą ir kapitalą, kurie leistų maksimaliai padidinti vartojimą. Solow modelyje augimas taip pat nagrinėjamas iš pasiūlos pozicijos, laikantis prielaidos, kad darbas ir kapitalas yra pakaitalai, o augimas priklauso ne tik nuo kapitalo kaupimo, bet ir nuo gyventojų skaičiaus augimo tempų ir mokslinės techninės pažangos.

$$\frac{\Delta Y}{Y} = \frac{\Delta A}{A} + h \frac{\Delta K}{K} + (1 - h) \frac{\Delta L}{L}, \quad (10)$$

kur $\frac{\Delta A}{A}$ yra technologijos augimo tempas.

Dar detalesnius įrodymus apie pusiausvyros galimybes ekonominiuose augimo modeliuose sulyginant kapitalo ir darbo augimo tempus atskleidė kitas Nobelio premijos laureatas D. E. Meadas. Į Cobbo-Douglaso gamybos funkciją jis, be kapitalo ir darbo augimo tempų, įtraukė ir šių veiksmų dalis nacionalinėse sąskaitose bei techninę pažangą. Jo manymu, kapitalo ir darbo kiekio augimo tempai uždaroje ekonomikoje turi sutapti su nacionalinių pajamų augimo tempais ir, jei trumpuoju laikotarpiu galimas jų nesutapimas, įsijungia automatiniai mechanizmai, kurie dėl gamybos veiksmų kainų lankstumo kapitalą pakeičia darbu arba atvirkščiai, kol pasiekama nauja pusiausvyros būseną. Tačiau pajamų paskirstymas tarp gamybos veiksmų – darbo ir kapitalo – išlieka nepakitęs. Kritikų teigimu (Misra, Puri, 2002), Meado augimo modelis yra teorinis, kadangi mažai tikėtina, kad rinkoje galėtų būti tobula konkurencija, vyriausybė nepaveiktų mokesčių politikos ir nekontroliuotų savo išlaidų, būtų visiškai išnaudojami gamybiniai pajėgumai, o darbo rinkoje būtų visiškas užimtumas.

Vis dėlto daugelis keinsistinės krypties sekėjų, analizuodami ir kurdami ekonomikos augimo modelius, kurie nepažeistų ekonominės pusiausvyros sąlygų, ilgą laiką daugiausia dėmesio skyrė kapitalui, jo poveikiui vertinti, nenagrinėdami funkcinio pajamų pasiskirstymo tarp darbo ir kapitalo poveikio ekonomikos augimui. Prie šios problemos XX a. 6-ajame dešimtmetyje grįžo mokslininkai, atstovavę postkeinsistinei ekonomikos mokslo kryptiai.

2.2. Pajamų paskirstymo poveikis augimui postkeinsistinėse teorijose

Pirmosios postkeinsistinės pajamų paskirstymo augimo teorijos, sukurtos N. Kaldoro ir J. V. Robinson, yra grindžiamos Keyneso ir Kaleckio efektyvios paklausos principais, adaptuotais ilgam laikotarpiui. Jose teigiama, kad verslo įmonių investiciniai sprendimai ir kapitalo kaupimas yra finansuojami iš ankstesnių santaupų, kurios ir lemia funkcinį pajamų pasiskirstymą. Tai reiškia, kad pajamų pasiskirstymo ir ekonomikos augimo tarpusavio priežastingumas, nustatytas klasikų, išplėtotas K. Marxso ir neoklasikų, šiose teorijose buvo iš naujo peržiūrėtas ir pakeistas. Jose laikomasi esminės

prielaidos, kad ne pelno norma lemia augimą, bet atvirkščiai, pelno norma priklauso nuo augimo ir taupymo, kurį, savo ruožtu, lemia kapitalo savininkų polinkis taupyti, o pajamų pasiskirstymas yra kapitalo kaupimo rezultatas, bet ne jo pirminė prielaida.

Reikšmingą vietą postkeinsistinėje ekonomikos teorijoje užima N. Kaldoras, 1950–1960 m. pateikęs keletą pusiausvyros, tenkinančios permanentinio augimo ir visiško užimtumo sąlygas, augimo modelių, praplėsdamas efektyvios paklausos teorijos taikymą ilguoju laikotarpiu. Svarbiausiuose N. Kaldoro darbuose „Alternatyvios pajamų paskirstymo teorijos“ (1956), „Ekonomikos augimo modelis“ (1957), „Kapitalo kaupimas ir ekonomikos augimas“ (1961) ir „Naujasis ekonominio augimo modelis“ (kartu su Mirrlees, 1962) kritikuojamas klasikinis ir neoklasikinis požiūris į funkcinį pajamų pasiskirstymą. Kaldoras teigė, kad funkcinio pajamų pasiskirstymo ir augimo santykis gali būti įvertintas nustačius istoriškai nusistovėjusius augimo tempus, būdingus išsivysčiusioms šalims. Šie pastovūs dydžiai galėtų pagrįsti pelno ir darbo užmokesčio dalis nacionalinėse pajamose, pastovią kapitalo-pagamintos produkcijos normą, kuri atspindėtų situaciją, kai kapitalo ir darbo santykis bei darbo našumas didėja labai panašiu tempu, o pelno norma irgi išlieka nekintanti. Tačiau, kaip pažymi pats autorius, jo modeliuose turi būti išlaikyta visiško užimtumo sąlyga, o pats modelis būdingas šaliai, kurioje vidutinis darbo užmokestis gerokai viršija pragyvenimo reikmes, ir kartu yra pakankamai konkurencingas, kad palaikytų adekvačią paklausą.

Iš esmės minėtos prielaidos reiškia, Kaldoro modeliuose pripažįstama tik Keyneso nustatyta investicijų priklausomybė nuo taupymo, bet ne tvarus visiškas užimtumas, kaip teigė Keynesas „Bendrojoje užimtumo, palūkanų ir pinigų teorijoje“ (1936).

Jeigu polinkis taupyti iš pelno yra didesnis už polinkį taupyti iš darbo užmokesčio, tai toks pajamų persiskirstymas sukels bendrus taupymo pokyčius, tokiu būdu skatindamas taupymą pakeisti investicijomis. Uždaroje ekonomikoje, eliminuojant valdžios sektoriaus pajamas ir išlaidas, nominaliosios pajamos (pY) skirstomos į darbo pajamas (W), įskaitant darbo užmokestį, ir pelno pajamas (Π), įskaitant nepaskirstytą pelną, palūkanas ir rentas:

$$pY = W + \Pi. \quad (11)$$

Santaupas (S) sudaro sutaupymai iš darbo (S_w) ir sutaupymai iš pelno (S_{Π}), o $S = S_w + S_{\Pi}$.

Atsižvelgiant į skirtumus tarp polinkio taupyti iš darbo užmokesčio (s_w) ir polinkio taupyti iš pelno (s_{Π}), bendras taupymas gali būti išreikštas taip:

$$S = s_w W + s_{\Pi} \Pi. \quad (12)$$

Vadovaujantis šiuo požiūriu turi būti aiškiai atskirtas taupymas iš darbo užmokesčio ir namų ūkių taupymas. Jei polinkis taupyti iš darbo užmokesčio yra teigiamas arba, kitaip sakant, dalis darbo užmokesčio yra sutaupoma, darbuotojų namų ūkiai kaupia finansinį turtą ir pretenduoja gauti pajamas iš pelno. Todėl namų ūkių pajamos nėra lygios jų dirbančių narių pajamoms, išskyrus ribinius atvejus, kai taupymo norma iš darbo užmokesčio yra lygi nuliui. Taip pat ir polinkis taupyti iš namų ūkų pajamų nėra identiškas taupymui iš to paties namų ūkio narių darbo užmokesčio. Padaliję bendrą taupymą iš nacionalinių pajamų (pY), gauname:

$$s = \frac{S}{pY} = s_w \frac{W}{pY} + s_{\Pi} \frac{\Pi}{pY}. \quad (13)$$

Todėl bendras santaupų lygis ekonomikoje priklauso nuo polinkių taupyti iš darbo užmokesčio ir iš pelno svertinio vidurkio, kai svertai yra dvi funkcinio pajamų pasiskirstymo dalys – darbo dalis (W/pY) ir pelno dalis (Π/pY). Atitinkamai, esant pastoviams polinkiams taupyti iš darbo užmokesčio ir pelno, bet keičiantis funkciniam pajamų pasiskirstymui, bendras santaupų lygis ekonomikoje irgi keisis. Naudojant funkcinio pasiskirstymo pokyčius, bendros santaupos taip pat gali būti pakoreguotos atsižvelgiant į išorinių investicijų poveikį, tačiau ir šiuo atveju turi būti išlaikyta nekintanti $s_w < s_{\Pi}$ sąlyga. Šios prielaidos būtinybę N. Kaldoras pagrindė teigdamas, kad realiame verslo pasaulyje didžioji dalis įmonių pelno yra atidedama kaip rezervinės lėšos, taigi jis nėra paskirstomas namų ūkiams ir neatitenka vartojimui. Didelį polinkį taupyti iš pelno jis labiau siejo su verslo pajamomis nei su turtu, kurį sukaupia gyventojai.

Be abejo, šis pajamų pasiskirstymo ir augimo modelis, kuris mokslinėje literatūroje dažnai vadinamas Kaldoro-Robinson modeliu, yra daugiau teorinis, nes buvo sukurtas laikantis prielaidų, tokių kaip lanksčios prekių kainos ir nelankstus darbo užmokestis, pilnas gamybinių pajėgumų panaudojimas ir visiškas užimtumas darbo rinkoje, neatsižvelgiama į kapitalo savininkų ir darbuotojų ateities pajamų lūkesčius ir pan. Tačiau šis modelis buvo svarbus kuriant alternatyvias postkeinsistines pajamų pasiskirstymo ir augimo teorijas.

Antrosios postkeinsistinių augimo ir pajamų pasiskirstymo modelių generacijos kūrėjų M. Kaleckio (1969) ir J. Steindlo teigimu, nepriklausomas nuo praeities taupymo kapitalo kaupimas verslo įmonėse yra siejamas su santykinėmis ekonominėmis galiomis, tokiomis kaip įmonės kainodara, tiksliau su gaminamos produkcijos vieneto antkainio ir darbo kaštų santykiu netobulos konkurencijos sąlygomis. Atrodytų, kad ši teorija iš esmės prieštarauja ankstesnei, tačiau endogeninis gamybinių pajėgumų panaudojimas ilguoju laikotarpiu rodo šių požiūrių esminį suderinamumą ilguoju laikotarpiu: funkcinis pajamų pasiskirstymas ir, pirmiausia, pelno dalis (h) yra aiškinama tarpusavyje susijusių ekonominių galių – darbo ir kapitalo – poveikiu įmonių gaminamos produkcijos vieneto antkainiui, o kapitalo panaudojimo lygis (u) priklauso nuo visuminės paklausos, kapitalo kaupimo ir vartojimo lygio. Kaleckio-Steindlo požiūriu, kapitalo kaupimas tikrai lemia pelno normą, bet tik įtraukiant į modelį gamybinių pajėgumų daromą poveikį:

$$r = \frac{\Pi}{pK} = \frac{\Pi}{pY} \frac{Y}{Y^p} \frac{Y^p}{K} = hu \frac{1}{v}, \quad (14)$$

kur Π – pelno apimtis, K – kapitalas (investicijos), p – kainų lygis, Y – bendrosios pajamos, Y^p – potencialios galimos iš investicijų gauti pajamos, h – pelno dalis, u – gamybinių pajėgumų panaudojimo lygis, v – pajamų iš kapitalo (investicijų) norma.

Į šią formulę įvedę darbo dalį gauname:

$$\frac{\Pi}{pK} = (1-w)u \frac{1}{v} \text{ ir } v = \frac{pK(1-w)u}{\Pi}, \quad (15)$$

kur w – darbo dalis.

Pajamų iš kapitalo (investicijų) norma didėja, augant pelno daliai ir mažėjant darbo daliai.

Kokie gi yra esminiai postkeinsistiniuose pajamų pasiskirstymo ir augimo modeliuose taikomos Keyneso-Kaleckio efektyvios paklausos dėsningumai? *Pirma*, įmonių investicijos priklauso nuo prieš tai sukaupto kapitalo. Jis yra svarbiausias ekonomikos augimo „variklis“, kuris lemia ne tik esamų gamybinių pajėgumų panaudojimą, bet ir naujų sukūrimą. Investicijų ir kapitalo kaupimo veiksmių nustatymas yra didžiausias iššūkis tiriant šias ekonomines kategorijas. *Antra*, tikėtinos palūkanų, pelno normos ar palūkanų pajamos yra išvestinės kategorijos, kurio priklauso nuo kapitalo kaupimo.

1960–2008 m. buvo laikomasi tos pačios prielaidos, kad ekonomikos augimą lemia kapitalas ir jo pokyčiai. Tačiau empiriniuose tyrimuose dažnai atkreipiamas dėmesys į darbo dalį (w), kuriai anksčiau aprašytose teorijose ir augimo modeliuose buvo skiriamas tik antraeilis vaidmuo, pripažįstant paprastą lygybę:

$$w = I - h. \quad (16)$$

Darbo dalį sudaro darbo užmokestis (kompensacijos už darbą) (W) kaip BVP dalis, paskaičiuota rinkos kainomis, arba kaip išlaidos darbui, skaičiuojant BVP išlaidų metodu, arba atitinkama dalis nacionalinėse pajamose (pY):

$$(1 - h) = \frac{W}{pY}. \quad (17)$$

Pelno dalis apima pajamas iš pelno, įskaitant ir savarankiškai dirbančių gyventojų pajamas, nepaskirstytą pelną, dividendus, palūkanas ir rentas kaip rinkos kainomis paskaičiuotą BVP dalį arba kapitalo kaštus, arba kaip nacionalinių pajamų dalį:

$$h = \frac{\Pi}{pY}. \quad (18)$$

Kadangi bendriausia prasme BVP ir nacionalinės pajamos yra sudarytos iš dviejų dalių – darbo užmokesčio ir kapitalo, tai:

$$pY = W + \Pi, \text{ o } \frac{W}{pY} + \frac{\Pi}{pY} = 1. \quad (19)$$

Naudojant nekoreguotą darbo dalį iš nacionalinių sąskaitų dinamėje analizėje, nustatytas funkcinis pajamų pasiskirstymas gali neatspindėti realios situacijos dėl nuolat besikeičiančio dirbančiųjų pagal samdos sutartis ir savarankiškai dirbančių gyventojų skaičiaus. Kai nacionalinėse sąskaitose rodomas anksčiau savarankiškai dirbusių gyventojų pelnas pakeičiamas darbo užmokesčiu (darbuotojai iš savininkų tampa samdomais darbuotojais), esant *ceteris paribus*, darbo dalis padidėja, o pelno dalis atitinkamai sumažėja, tuo pat metu vidutinių pajamų santykis tarp gaunančiųjų darbo užmokesčių ir pelną arba kitaip pajamų pasiskirstymas, nepasikeičia. Tokie užimtumo struktūros pasikeitimai dažniausiai yra susiję su struktūriniais pokyčiais ekonomikoje.

Pirmieji postkeinsistinės krypties, nagrinėjusios ekonomiką iš paklausos kaip jos augimo varomosios jėgos pozicijos, atstovai buvo M. Kaleckis ir J. Steindlas. Jų pažiūrų esmę parodo skirtingas požiūris į tai, kas yra pirminė, ekonomikos augimą lemianti jėga, lyginant ją su Keyneso sekėjų N. Kaldoro ir J. V. Robinson požiūriu. M. Kaleckis teigė, kad visuminės paklausos poveikis ekonomikoje yra lemiamas, ir produkcijos gamyba bei užimtumas visada priklauso nuo paklausos pokyčių. Svarbiausia savo teorijos prielaida jis laikė atskiros šalies pramonės sektoriui būdingus perteklinius pajėgumus, kurie gali veikti augimą ne tik trumpuoju, bet ir vidutiniu ar net ilguoju laikotarpiu. Taip pat jis buvo įsitikinęs, kad kapitalistinei ekonomikai neišvengiamas yra nedarbas, o darbo pasiūla negali riboti ekonomikos augimo, todėl ilgojo laikotarpio ekonomikos augimas esant visiškam užimtumui yra negalimas – ilgas laikotarpis yra tik atskirų trumpų laikotarpių seka. M. Kaleckio pajamų pasiskirstymo teorija yra grindžiama oligopolinės ar monopolinės konkurencijos pramonės sektoriuje esminiais bruožais, kai produkcijos kainas lemia ne paklausa, bet jas nustato pačios kompanijos. Tuo tarpu pirminės gamybos sektoriuje, esant neelastingai pasiūlai, paklausos pokyčiai lemia kainos pokyčius. Paklausos svyravimai pramonės sektoriuje yra „išlyginami“ reguliuojant gaminamos produkcijos apimtį, taigi, skirtingai panaudojant turimus gamybinius pajėgumus. Įmonės nustato produkcijos kainas priklausomai nuo gamybos šakos monopolizacijos lygio, antkainį pridėdamos prie produkcijos viene-

to kintamųjų kaštų, kuriuos sudaro to vieneto žaliavų ir darbo kaštai. Antkainis turi padengti fiksuotuosius kaštus (įskaitant ir pridėtines darbo išlaidas) ir įvairių rūšių pelną (grynąjį pelną, dividendus, palūkanas, rentas ir kt.). Neoklasikinėje teorijoje daroma prielaida, kad kintamosios vidutinės išlaidos yra daugiau ar mažiau pastovios visai gaminamai produkcijai esant pilnam gamybinių pajėgumų panaudojimui, tačiau, kaip pastebi M. Kaleckis, ši prielaida gali būti teisinga tik pirminiame ekonomikos augimo tyrimų etape, nes nevaržoma konkurencija nėra būdinga kapitalistinei ekonomikai.

M. Kaleckio pajamų pasiskirstymo teorija yra grindžiama kainų teorija. Aiškindamas ją, jis skirtingai interpretavo galutinių prekių ir žaliavų kainos nustatymo mechanizmus. Pirminiuose ekonomikos sektoriuose (žemės ūkis, žvejyba, kasyba) gaminant žaliavas ir žemės ūkio produktus, kurių pasiūla trumpuoju laikotarpiu yra neelastinga, paklausos pokyčiai lemia kainas, kartu ir pajamų pasiskirstymą. Gaminant galutines prekes paklausos pokyčiai paskatina produkcijos gamybos apimties ir gamybinių pajėgumų panaudojimo lygio pokyčius. O kainos išlieka daugiau ar mažiau pastovios ir nežymiai svyruoja apie vidutinius kintamuosius kaštus. Tas pat pasakytina ir apie statybos, transporto ir paslaugų sektorius: gamybinių pajėgumų panaudojimo lygis šiuose sektoriuose yra endogeninis veiksnys. Todėl funkcinis pajamų pasiskirstymas visoje ekonomikoje yra nulemtas įmonių, kurios turi skirtingas konkurencines galias ir dirba netobulos konkurencijos sąlygomis, imasi aktyvių veiksmų nustatant kainas ir antkainius. Todėl paklausos pokyčiai tik išskirtiniais atvejais (pirminės gamybos sektoriuose) gali tiesiogiai veikti pajamų pasiskirstymą gamybos ir paslaugų sektoriuose.

Svarbu paminėti esmines bazinio Kaleckio modelio veikimo pasekmes. Autonominis paklausos augimas padidina gamybinių pajėgumų panaudojimą ir ekonomikos augimo tempą, tačiau darbo užmokestį palieka nepakitęs. Dėl to darbo dalis mažėja, o kapitalo didėja. Kadangi kapitalo savininkų ribinis polinkis taupyti yra didesnis, didėja taupymas ir mažėja vartojimas, dėl to sumažėja gamybinių pajėgumų panaudojimas, pelno norma ir ekonomikos augimo tempas – gautas rezultatas gali būti pavadintas „taupymo paradoksu“. Šios modelio veikimo pasekmės yra būdingos postkeinsistiniams ekonomikos augimo modeliams, kuriuose bendroji paklausa daro poveikį turimų pajėgumų panaudojimui ir bendram ekonomikos augimui (įskaitant ir ilgą laikotarpį). Toks modelio veikimo re-

zultatas kontrastuoja su kitų alternatyvių ekonomikos mokyklų modeliais. Dėl pelno normos ir pelno dalies antkainyje sumažinimo padidėja realus darbo užmokestis ir darbo dalis, gamybinių pajėgumų panaudojimo lygis, galiausiai, pelno norma ir bendras ekonomikos augimo tempas. Teigiamas ryšys tarp realiojo darbo užmokesčio, darbo dalies, kapitalo kaupimo normos ir ekonomikos augimo, tarp realaus darbo užmokesčio ir pelno normos prieštarauja rezultatams, gautiems daugelyje kitų augimo modelių. Tokių rezultatų priežastis gali būti ta, kad šiame modelyje gamybinių pajėgumų panaudojimo norma yra endogeninė. Pelno dalies antkainiuose sumažėjimas ir darbo užmokesčio padidėjimas perskirsto pajamas nuo pelno gavėjų, kurie taupė, link darbo užmokesčio gavėjų, kurie taupė mažiau, todėl padėjo bendroji paklausa, gamybinių pajėgumų panaudojimo lygis, ir galiausiai, pelno norma.

Vėlesnėse modelio interpretacijose, kurias pateikė Bhaduri ir Marglin (1990), Dutt (2012), įrodyta, kad pelno dalies augimas sumažina gamybos pajėgumų panaudojimo pusiausvyros lygį, nes neigiamas poveikis vartojimui dėl perskirstymo nuo darbo užmokesčio pelno „naudai“ yra stipresnis nei teigiamas padidėjusios pelno dalies poveikis investicijoms. Tačiau poveikis ekonomikos augimo tempui yra dvipusis: neigiamas poveikis atsiranda dėl mažėjančio gamybinių pajėgumų panaudojimo, teigiamas efektas – dėl tiesioginio augančios pelno dalies poveikio investicijoms. Priklausomai nuo santykinio dviejų poveikių dydžio, pirmą kartą buvo nustatyti darbo užmokesčio skatinamas (angl. *wage-led*) arba pelno skatinamas (angl. *profit-led*) ekonomikos augimo režimai.

2.3. R. Goodwino marksistinio verslo ciklo teorija: požiūris į pajamų pasiskirstymą ir ekonomikos augimą

M. Kaleckio ir J. Steindlo postkeinsistinė ekonomikos augimo teorija oponavo R. Goodwino 1967 m. paskelbtai marksistinio verslo ciklo teorijai, kurioje pripažįstama, kad darbo dalies augimas investicijas veikia „slopinančiai“. Mažesnės investicijos skatina nedarbą, kuris galiausiai sumažina ir darbo užmokestį. Tai, savo ruožtu, skati-

na investicijas ir, galiausiai, padidina užimtumą. Taigi, R. Goodwino požiūris į augimą atspindi marksistinį augimo modelį, kuriame svarbiausias vaidmuo tenka pasiūlai, tačiau šis modelis tam tikra prasme yra suderinamas su Kaleckio-Steindlo modeliu, nes jis nedaro neigiamo poveikio paklausai. Kita vertus, šių požiūrių skirtumai yra esminiai, nes juose poveikio paklausai prigimtis yra skirtinga. R. Goodwino teorijoje (1967) dėl darbo dalies augimo paklausa neturėtų mažėti dėl „antrinio“ nedarbo ir lankstaus gamybinių išteklių panaudojimo poveikio, kai M. Kaleckis dar 7-ojo dešimtmečio pabaigoje teigė, kad darbo dalies augimas skatina paklausą dėl didesnio polinkio vartoti iš darbo pajamų nei iš pelno, taigi, dėl to, kad augančios vartojimo išlaidos padidina paklausą. Šis skirtumas tapo takoskyra tarp dominuojančios ir heterodoksinės krypties ekonomikoje. Marksistai, kurių pažiūras vėliau išplėtojo R. Goodwinas, pripažino pelno skatinantį poveikį augimui *ceteris paribus* sąlygomis. Postkeinsistai uždarei ekonomikai pateikė priešingus argumentus. Bhaduri ir Marglin (1990) pasiūlytas postkeinsistinis makroekonominis modelis apima (suderina) skirtingą funkcinio pajamų pasiskirstymo poveikį abiem vietinės paklausos dalims – paklausai ir investicijoms, taip sukurdami *darbo užmokesčio skatinamo* arba *pelno skatinamo* augimo režimus. Darbo užmokesčio skatinamos paklausos režimas gali būti tapatinamas su M. Kaleckio požiūriu į ekonomikos augimą, o pelno skatinamas paklausos augimas – su R. Goodwino arba marksistiniu požiūriu. Tačiau toks tiesioginis priskyrimas yra tik iš dalies teisingas. Tai parodo dvi priežasties–pasekmės grandinės:

Didesnė pelno dalis → didesnės investicijos → didesnė
bendroji paklausa (arba augimas)
R. Goodwino (marksistinis) požiūris

Didesnė darbo dalis → didesnis vartojimas → didesnė
bendroji paklausa (arba augimas)
M. Kaleckio požiūris

Visgi remiantis marksistiniu požiūriu, funkcinio pajamų pasiskirstymo pokytis stipriau veikia investicijas nei vartojimą, o antruoju atveju – didesnis poveikis tenka vartojimui. Kitaip tariant, abu

požiūriai sukuria pakankamas prielaidas atsirasti darbo užmokesčio ir pelno skatinamiems paklausos režimams, tačiau pelno skatinamas ekonomikos augimas gali pasireikšti ne tik dėl pelno dalies augimo, bet ir dėl to, kad vartojimas nereaguoja arba mažėja (reaguoja priešingai) augant darbo daliai. Kitas klaidinantis atvejis galimas, kai atskiroje šalyje didžiausias funkcinio pajamų pasiskirstymo pokyčio poveikis bus ne vartojimui ar investicijoms, bet eksportui (Blecker, 1989, 1999, 2002), kai, esant tam pačiam gamybos našumo lygiui, darbo užmokesčio augimas padidina produkcijos kainas, taip sumažindamas tarptautinį konkurencingumą. Ši situacija ne tik galima, bet ir vėliau ne kartą buvo nustatyta atliekant empirinius tyrimus atvirose šalyse.

M. Kaleckio sekėjai pasiūlė gana paprastą paklausos analizės metodą išskaidant ją į atskiras dedamąsias – vartojimą, investicijas ir grynąjį eksportą, tačiau pajamų pasiskirstymo poveikio paklausai interpretavimas šios krypties tyrimuose yra gana sudėtingas dėl daugelio tarpusavyje susijusių veiksnių poveikio. Empiriniai tyrimai, atlikti siekiant nustatyti paklausos režimus šalyse, dažniau patvirtina postkaleckistinės pajamų paskirstymo poveikio augimui teorijos teiginius nei R. Goodwino arba marksistinės krypties požiūrį, tačiau pastarąjį atspindintis pelno skatinamas režimas buvo nustatytas JAV, Japonijoje, Kinijoje ir kitose šalyse.

2.4. Neokaleckistinis arba Rowthorn-Dutt modelis: vartojimas arba stagnacija

M. Kaleckio darbų tąsa pajamų pasiskirstymo klausimais atspindi Rowthorn (1981) ir Dutt (1984, 1987) tolesniuose tyrimuose. Jie rėmėsi prielaida, kad įmonių sprendimus investuoti lemia galimybės panaudoti gamybinius pajėgumus ir gaunamo pelno norma. Ši norma yra naudojama kaip kapitalo kaupimo funkcijos argumentas, nes ji yra ateities veiklos pelningumo indikatorius. Be to, gaunamas pelnas duoda įmonei vidines pajamas kaupimui ir leidžia lengviau prisijungti prie išorinių finansavimo šaltinių netobulose paskolų ir akcinio kapitalo rinkose (Kalecki, 1937). Gamybinių pajėgumų panaudojimo norma taip pat yra įtraukiama į kapitalo kau-

pimo funkciją, nes ji teigiamai veikia pelno gavimą. Be to, ši norma yra rinkoje esančio akcinio kapitalo paklausos augimo indikatorius ir todėl tampa vienu iš svarbiausių veiksnių, lemiančių investavimo sprendimus.

Jei sprendimai investuoti yra gaunamo pelno ir gamybinių pajėgumų panaudojimo funkcija, kaip teigia Rowthorn (1981) ir Dutt (1984, 1987), tai netiesiogiai galima manyti, kad gamybos pajėgumų panaudojimo lygio padidėjimas visada lemia gaunamo pelno normos išaugimą. Pelno dalies padidėjimas ir atitinkamai darbo dalies sumažėjimas, esant pastovioms gamybos sąlygoms, veikia pusiausvyrą mažėjimo linkme. Rowthorn (1981) tai pavadino „sąnaudų paradoksu“: mažesnis darbo užmokestis ir mažesnės vieneto darbo sąnaudos lemia žemesnį gamybinių pajėgumų panaudojimo lygį, kapitalo kaupimo ir pelno pusiausvyros normas. Taigi, kapitalo dalies padidėjimas lemia pelno normos mažėjimą! Ir priešingai, „sąnaudų paradoksas“ reiškia, kad aukštesnė realiojo darbo užmokesčio norma ir darbo dalis arba mažesni antkainiai ir pelno dalis lemia gamybinių pajėgumų panaudojimo, kaupimo ir pelno normų pusiausvyrą aukštesniame lygyje. Persiskirstymas darbo dalies didinimo linkme sukelia tik teigiamą vartojimo paklausos pokyčio efektą, bet neturi neigiamo tiesioginio poveikio investicijoms ir kapitalo kaupimui. Taigi, spartesnis gamybinių pajėgumų augimas skatina investicijas. Persiskirstymas darbo dalies naudai turi aiškų plėtros efektą visiems modelio kintamiesiems: gamybiniais pajėgumams, kapitalo kaupimui ir pelno dydžiui. Dėl pajėgumų panaudojimo laipsnio endogeniškumo vidutiniu ir ilguoju laikotarpiu ryšys tarp darbo dalies (arba realiojo darbo užmokesčio) ir pelno normos nėra griežtai atvirkštinis – didesnė darbo dalis ir mažesnė pelno dalis nereiškia mažesnės pelno normos. Ir dėl didesnio gamybinių pajėgumų panaudojimo ekspansinio poveikio investicijoms ir kapitalo kaupimui pelnas ir pelno norma net išauga: darbininkai ir kapitalo savininkai gauna didesnę naudą dėl persiskirstymo darbo užmokesčio „naudai“.

Savaime suprantama, kad ekspansinis persiskirstymas darbo dalies naudai pasireiškia tik tada, kai gamybiniai pajėgumai yra nepakankamai panaudojami. Kai pasiekiamas pilnas arba normalus pajėgumų panaudojimas, šie pokyčiai turės savo kainą, o persiskirstymo poveikis bus kaip įprastiniame postkeinsistiniame arba Kaldoro-Robinson modelyje – augimas priklausys nuo kapitalo kaupimo (investicijų), o šis savo ruožtu nuo ribinio polinkio taupyti.

Žvelgiant iš neokaleckistinio modelio perspektyvos, stagnacijos periodai, kai mažėja arba būdingas mažas pajėgumų panaudojimas, mažėjantis arba silpnas kapitalo kaupimas, mažėjanti arba žema pelno norma, gali būti paaiškinti mažėjančia arba per maža pajamų darbo dalimi. Tai neigiamai veikia vartojimo paklausą, o ši „sugrąžina“ šią problemą investicijų paklausai, kapitalo kaupimui ir bendram ekonomikos augimui. Dėl šios priežasties Rowthorno-Dutto (arba kitaip neokaleckistinis) modelis dar vadinamas nepakankamo vartojimo (angl. *underconsumptionist*) modeliu.

Tolesnis postkaleckistinio modelio transformavimas, atliktas Bhaduri ir Marglin (1990, 1991), Kurz (1990, 1994), yra paremtas kapitalo kaupimo funkcija, kurioje investavimo sprendimus lemia pelno norma. Kaip ir Kaldoro-Robinson modelyje, pelno norma yra svarbi tada, kai investicijos yra finansuojamos iš pelno. Šis finansavimas gali būti tiek vidinis, tiek ir išorinis. Bhadurio-Marglino modelyje pelno normą lemia trys dedamosios: kapitalo dalis, gamybinių pajėgumų panaudojimo lygis ir atvirkštinis kapitalo / potencialios gamybos apimtys santykis. Pastarajai dedamajai esant pastoviai, laikoma, kad pirmosios dvi nepriklausomai viena nuo kitos daro teigiamą poveikį investicijoms didindamos pelno normą ir pelno augimo lūkesčius. Atlikus šį pakeitimą neokaleckistinis (arba Rowthorno-Dutto) modelis iš esmės keičia investicinius sprendimus esant darbo užmokesčio skatinamos paklausos režimui. Šis modelis gali būti aprašytas kapitalo kaupimo funkcija kaip investicijų ir kapitalo santykis (Hein, 2014):

$$g = \frac{I}{K} = \alpha + \beta u + \tau h, \quad \beta, \tau > 0. \quad (20)$$

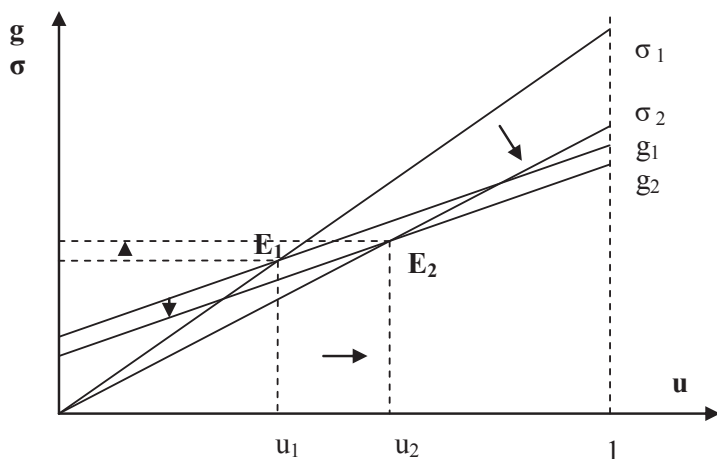
Kapitalo kaupimo (augimo) matematinė išraiška parodo, kad trys elementai – „*animal spirits*“ (α), gamybinių pajėgumų panaudojimo lygis (u) ir pelno dalis (h) – daro nepriklausomą dalinį poveikį investiciniams sprendimams, esant *ceteris paribus* sąlygoms ir β bei τ – atitinkamai tam tikriems paklausos ir išlaidų lygiams. Būtina pažymėti ir kitą skirtumą nuo bazinio Kaleckio modelio – šiame modelyje „*animal spirits*“ (α) nebūtinai yra teigiamas, nes šiuo atveju $\alpha + \tau h > 0$. Kaip nurodo Hein (2014), modelyje perskirstant gamybinius pajėgumus, kapitalo kaupimą ir pelną keičiant jų normas, gaunama vis nauja investicijų ir bendrosios paklausos pusiausvyra.

Pavyzdžiui, kapitalo dalies augimas teigiamai veiks pusiausvyros gamybinius pajėgumus, jei dėl šio perskirstymo išaugusios investicijos kompensuos dėl mažėjančio vartojimo sumažėjusią paklausą. Didelis investicijų elastingumas pelno dalies atžvilgiu ir mažas polinkis taupyti iš pelno lemia teigiamą kapitalo dalies padidėjimo poveikį pusiausvyros gamybinių pajėgumų panaudojimui. Taip nustatomas pelno skatinamas paklausos režimas, arba kaip jį pavadino Bhaduri ir Marglin (1990), „pagyvinantis“ (angl. *exhilarationist*) režimas. Ir atvirkščiai, jei pelno dalis turi nedidelį teigiamą poveikį investicijoms, o taupymas iš pelno yra labai didelis, kapitalo dalies augimas gamybinių pajėgumų panaudojimo pusiausvyrą gali veikti neigiama linkme. Šiuo atveju paklausos režimas bus darbo užmokesčio skatinamas arba „stagnacinis“ (angl. *stagnationist*), kaip jį pavadino Bhaduri ir Marglin (1990).

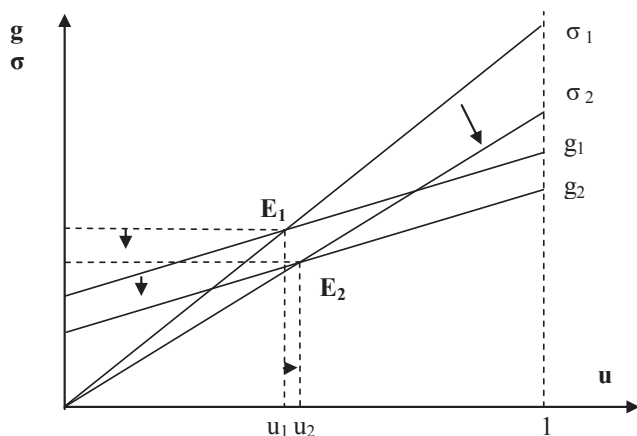
Hein (2014) interpretuoja ir augančios kapitalo dalies poveikį pusiausvyros kapitalo kaupimui ir augimui. Jei kapitalo dalies poveikis investicijoms yra reikšmingas, o gamybinių pajėgumų panaudojimas jas veikia menkai, pajamų perskirstymas kapitalo naudai turės teigiamą poveikį investicijoms, o ekonomikos augimas bus skatinamas pelno. Jei situacija yra priešinga, kapitalo dalies padidėjimas gali sumažinti pusiausvyros kapitalo kaupimą, ir augimas tampa skatinamas darbo užmokesčio. Ir galiausiai, jei kapitalo dalies poveikis investicijoms yra reikšmingas, o polinkis taupyti iš pelno yra mažas, kapitalo dalies padidėjimas teigiamai veikia pelno normą. Ir, jei pelningumo poveikis kapitalo kaupimui yra menkas, o polinkis taupyti iš pelno yra didelis, didesnė kapitalo dalis sukels neigiamą pusiausvyros pelno normos poveikio efektą, taip pat kaip ir neokaleckistiniame modelyje. Hein (2014) pažymi, kad kapitalo dalies padidėjimo neigiamas poveikis pusiausvyros gamybinių pajėgumų panaudojimui (tai būdinga darbo užmokesčio skatinamam ekonomikos augimo režimui) nebūtinai reiškia mažesnę pusiausvyros pelno normą. Nors, esant darbo užmokesčio skatinamam paklausos režimui, auganti darbo dalis didins gamybinių pajėgumų panaudojimą, tačiau šis poveikis gali būti per silpnas, kad kompensuotų mažesnės kapitalo dalies neigiamą poveikį pelno normai. Bhaduri ir Marglin (1990) šį reiškinių pavadino pelno „spaudimu“ (angl. *profit „squeeze“*). Šiuo atveju, nors pajamų perskirstymas darbo „naudai“ yra didinantis bendrąją paklausą ir gamybinių pajėgumų panaudojimą, tačiau gali neturėti kapitalo savininkų palaikymo dėl tikėtinos mažesnės pelno normos.

Apibendrinant galima teigti, kad pelno skatinamos paklausos režimo atveju kapitalo dalies augimas visad teigiamai veikia gamybinių pajėgumų panaudojimą, kapitalo kaupimą, taigi, ir ekonomikos augimas bus pelno skatinamas. Darbo užmokesčio skatinamos paklausos režimo atveju neigiamas didėjančios kapitalo dalies poveikis gamybinių pajėgumų panaudojimui gali būti lydimas mažėjančių pajamų iš kapitalo, jei investiciniai sprendimai yra orientuoti į gamybinių pajėgumų panaudojimą, bet ne į pelno gavimą, ir tai veda į darbo užmokesčio skatinamą augimą. Kita situacija bus, kai yra stiprus teigiamas kapitalo dalies ir silpnas gamybinių pajėgumų panaudojimo poveikis kapitalo kaupimui, kai didesnė kapitalo dalis lems mažesnę kapitalo kaupimą, o augimas bus pelno skatinamas. Darbo užmokesčio skatinamos paklausos ir pajamų iš kapitalo sąlygomis pajamų perskirstymas darbo naudai reikš geresnę gamybinių pajėgumų panaudojimą ir spartesnius pajamų iš kapitalo augimo tempus. Vis dėlto, jei paklausos režimas bus skatinamas darbo užmokesčio, o pajamų iš kapitalo augimas bus skatinamas pelno, geresnis gamybinių pajėgumų panaudojimas bus trumpuoju laikotarpiu, tačiau ilguoju laikotarpiu sumažės kapitalo kaupimas ir bendras augimas.

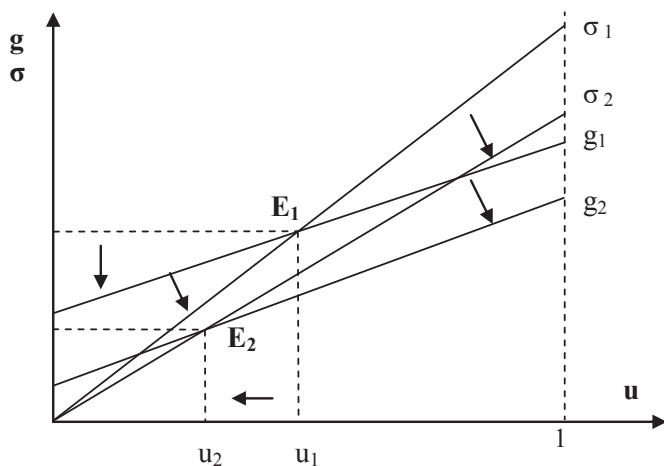
Grafiškai šios trys situacijos gali būti pavaizduotos taip:

3 pav. Auganti darbo dalis (mažėjanti kapitalo dalis) postkaleckistiniame modelyje: *darbo užmokesčio skatinamas augimo režimas*
(*darbo užmokesčio skatinama paklausa ir*
darbo užmokesčio skatinamas kapitalo kaupimas)

4 pav. Auganti darbo dalis (mažėjanti kapitalo dalis) postkaleckistiniame modelyje: *tarpinis režimas* (darbo užmokesčio skatinama paklausa ir pelno skatinamas kapitalo kaupimas)

5 pav. Auganti darbo dalis (mažėjanti kapitalo dalis) postkaleckistiniame modelyje: *pelno skatinamo augimo režimas* (pelno skatinama paklausa ir pelno skatinamas kapitalo kaupimas)

Kiekviename iš trijų paveikslų darbo dalies augimas parodytas taupymo normos pokyčio rodykle, nukreipta pagal laikrodžio rodyklės kryptį nuo σ_1 iki σ_2 , ir kapitalo kaupimo pokytis kita rodykle

nuo g_1 iki g_2 . Kaupimo funkcijos nuolydis visais trimis atvejais lieka nepakitęs (kaip ir koeficientas β), ir kinta tik pelno dalies koeficientas τ , kuris parodo kapitalo kaupimo funkcijos tiesės „kritimą žemyn“ dėl pelno dalies sumažėjimo. Kaip matyti 3 pav., dėl kapitalo dalies mažo poveikio kapitalo kaupimui matomas nežymus kapitalo kaupimo funkcijos tiesės „kritimas“ žemyn, o visame modelyje dominuoja ekspansinis poveikis vartojimui (pokyčio kryptis pagal laikrodžio rodyklę), nes ženkliai padidėja gamybos pajėgumų panaudojimo lygis (nuo u_1 iki u_2) ir kapitalo kaupimas (nuo E_1 iki E_2). Taigi, šiame paveiksle pavaizduota darbo užmokesčio skatinama paklausa ir darbo užmokesčio skatinamas kapitalo kaupimas.

4 paveiksle parodytas dalinis poveikis pajamoms iš kapitalo dėl sumažėjusios kapitalo dalies; taigi, kaupimo funkcijos tiesės „kritimas žemyn“ yra stipresnis, nei parodytas 3 paveiksle. Bendras poveikis gamybinių pajėgumų panaudojimui yra vis dar ekspansinis (pokyčio kryptis pagal laikrodžio rodyklę), todėl ekonomikai būdingas darbo užmokesčio skatinamas paklausos režimas. Tačiau jo jau nebepakanka, norint kompensuoti sumažėjusį pajamų iš kapitalo poveikį (kapitalo kaupimas sumažėja nuo E_1 iki E_2), todėl ekonomikai būdingas pelno skatinamas režimas.

5 paveiksle kapitalo dalies poveikis kapitalo kaupimui yra dar stipresnis nei kitais dviem atvejais, todėl naujoje pusiausvyroje gamybinių pajėgumų panaudojimo ir pajamų iš kapitalo normos yra žemesnės ($u_2 < u_1$ ir $E_2 < E_1$). Šiuo atveju ekonomikai būdingas pelno skatinamas paklausos ir toks pat kapitalo kaupimo režimas.

Hein (2014) pažymi, kad darbo užmokesčio skatinamam paklausos režimui būdinga situacija, kai polinkio taupyti kapitalo pajamas sukelti pokyčiai yra santykinai didesni už pajamų iš kapitalo pokyčius, atsiradusius dėl kapitalo dalies pasikeitimo. Ir atvirkščiai, jei pajamų iš kapitalo pokyčiai dėl kapitalo dalies pasikeitimo yra didesni už polinkį taupyti iš kapitalo pajamų, ekonomikai būdingas pelno skatinamas režimas. Atitinkamai darbo užmokesčio skatinamas kapitalo kaupimo režimas gali būti nustatytas, kai pajamos iš kapitalo aktyviai reaguoja į gamybinių pajėgumų panaudojimo ir menkai į kapitalo dalies pokyčius. Priešingu atveju bus nustatytas pelno skatinamas kapitalo kaupimo režimas. Taip pat galimas ir tarpinis režimas, kai paklausa yra skatinama darbo užmokesčio, o kapitalo kaupimo režimas yra pelno skatinamas.

Apibendrinant Bhaduri ir Marglin (1990, 1991) ir Kurz (1990, 1994) postkeinsistinių modelių veikimą galima teigti, kad jie, remdamiesi modernaus kapitalizmo bruožais (pajamų paskirstymo konfliktas tarp darbo ir kapitalo, efektyvios paklausos palaikymas ilguoju laikotarpiu, kai įmonės ir namų ūkiai autonomiškai priima investavimo ir taupymo sprendimus, gamybinių pajėgumų nepakankamas panaudojimas ilguoju laikotarpiu), pateikė lankstų pajamų paskirstymo ir augimo modelį. Šis modelis leidžia nustatyti skirtingus paklausos ir augimo režimus, atsižvelgiant į taupymo ir investicijų pokyčius. Tačiau šiame modelyje nebandoma susieti pilno gamybinių pajėgumų panaudojimo, pelno normos ir darbo užmokesčio lygio, kaip tai buvo bandyta atlikti postkeinsistiniuose Kaldoro-Robinson modeliuose. Modelis, kurį pateikė Bhaduri ir Marglin (1990, 1991) ir Kurz (1990, 1994), labiausiai atspindi neoliberaliojo kapitalizmo situaciją, kuri susiklostė po 1950–1960 m. baigiantis „koope-ratyvinio kapitalizmo“ aukso amžiui ir 1970 m. prasidedant pajamų pasiskirstymo konfliktams tarp darbo ir kapitalo ir iki pat 1980 m., kol daugelyje kapitalistinių šalių dominavo „pasiūlos“ ekonomika. Šių postkaleckistinės krypties mokslininkų pasiūlytas ekonomikos režimų nustatymo modelis yra populiarus iki šių dienų ir naudojamas atliekant empirinius tyrimus.

Svarbiausias šių modelių trūkumas yra tas, kad jie neparodo, kaip pajamų perskirstymas darbo arba kapitalo naudai paveikia ekonomikos augimą makroekonominiame lygmenyje. Tačiau jie paaiškina darbo užmokesčio arba pelno skatinamos paklausos, kurią lemia skirtinga bendrosios paklausos bei ekonomikos augimo ir kapitalo prigimtis, susidarymo mechanizmus. Remiantis jų veikimu laikoma, kad pajamos iš kapitalo, kurios virsta investicijomis, yra pelno skatinamos, o bendra paklausa ir ekonomikos augimas yra darbo užmokesčio skatinami. Padidėjusi darbo dalis visada skatina vartojimo paklausą ir gamybinių pajėgumų panaudojimo lygį, tačiau jis nėra pakankamas, kad būtų lygus investicijoms, t. y. pusiausvyra pasiekama žemesniame darbo ir kapitalo panaudojimo normų lygyje. Tai būdinga ekonomikai, kur darbo dalis yra „suvartojama“ arba, kitaip sakant, jai nebūdingas taupymas, kaip tai būdinga kapitalo daliai. Kitas svarbus trūkumas – pradiniai M. Kaleckio ir jo sekėjų modeliai atspindi pajamų pasiskirstymo poveikį paklausai tik uždaros ekonomikos šalyse.

Pajamų pasiskirstymo poveikio augimui modeliuose, sudarytuose remiantis Bhaduri ir Marglin (1990) atviros ekonomikos sąlygomis, kartu analizuojamas pajamų paskirstymas, realus valiutų keitimo kursas kaip tarptautinio konkurencingumo indikatorius, ir paklausos bei augimo režimai. Taip pat atskirai analizuojama vietinis pajamų paskirstymas šalyje ir tarptautinis konkurencingumas (Blecker, 1989), eliminuojant valdžios sektoriaus vartojimo dalį. Kitas svarbus veiksnys, kurį įtraukia į modelį A. Bhadur ir S. Marglin, yra darbo užmokesčio „sutaupymai“, kurių nebuvo ankstesniuose Kaleckio modeliuose. Tačiau šie „sutaupymai“ nėra identiški kapitalo savininkų sutaupymams, nes darbininkai taupo ne tik darbo užmokestį, bet ir pelno dalį dividendų ar palūkanų forma. Taigi, taupymas naujausiuose modeliuose siejamas ne su pajamų ar turto savininkais, bet su pajamų pobūdžiu. Gyventojai, kurie gauna vis didesnę pajamų dalį dividendų ar palūkanų pavidalu, turi didesnę polinkį taupyti. Tai atskleidė dar 1936 m. J. M. Keynesas „Bendrojoje teorijoje“ aprašydamas santaupų paradokso esmę.

Naujasis postkaleckistinis pajamų paskirstymo ir augimo atviroje ekonomikoje esant santaupoms iš darbo pajamų modelis atskleidė keletą reikšmingų implikacijų, susijusių su darbo užmokesčio ir valiutų kurso politika. Atviroje ekonomikoje aktyvi darbo užmokesčio politika, kuria siekiama perskirstyti pajamas darbo naudai, visada bus efektyvi didėjant darbo daliai. Vietinėje (šalies) ekonomikoje, kuriai būdingas darbo užmokesčio skatinamas paklausos režimas, tokia politika didins vietinę paklausą. Tačiau grynajam eksportui tai gali turėti neigiamą poveikį, nes didėjantis darbo užmokestis didina produktų savikainą ir mažina jų konkurencingumą, tad bendras poveikis augimui nebūtinai bus ekspansinis, o ekonomikos režimas gali „persiversti“ į pelno skatinamą. Dėl tarptautinės konkurencijos vietinėms įmonėms gali būti sunku išlaikyti pastovius antkainius, kai didėja vietinis nominalus darbo užmokestis ir nominalūs produkcijos vieneto kaštai, o užsienio partnerių darbo užmokestis ir produkcijos vieneto gamybos kaštai išlieka pastovūs. Šiuo atveju kvalifikuotų darbuotojų bei profesinių sąjungų derybinės galios ir didesni vietiniai nominalūs produkcijos vieneto kaštai darys spaudimą vietinių produktų antkainiui; „sutraukiantis“ pajamų perskirstymo poveikis grynajam eksportui bus panaikintas, ir bendras ekonomikos režimas, labiausiai tikėtina, išliks darbo užmokesčio skatinamas. Esant pelno skatinamam vietiniam ekonomikos režimui,

kvalifikuotų darbuotojų derybinės galios ir pajamų persiskirstymas darbo naudai ekonomiką veiks „sutraukiančiai“ ir šis bendras neigiamas poveikis atsiras net jei įmonių antkainiai yra „suspausti“ ir neigiamas kainų konkurencingumo efektas yra pašalintas.

Nominalus valiutos nuvertėjimas, nominalaus darbo užmokesčio ar prekės (paslaugos) vieneto kaštų sumažinimas ir su šiais veiksmais susijęs pajamų persiskirstymas kapitalo naudai darys ekspansinę poveikį ekonomikai esant pelno skatinamam paklausos režimui. Ekspansinis poveikis bus dar labiau sustiprintas dėl teigiamo konkurencingų kainų poveikio grynajam eksportui. Tačiau, jei vietinis paklausos režimas yra darbo užmokesčio skatinamas, bendras efektas yra neapibrėžtas: darbo užmokesčio mažėjimas ar valiutos nuvertėjimas skatins grynąjį eksportą, tačiau toks pajamų persiskirstymas pelno naudai „sutraukiančiai“ veiks vietinę paklausą, taigi bendras efektas gali būti ir neigiamas. Atsižvelgiant į šiuos aspektus galima teigti, jog tarptautinio konkurencingumo aspektu atviroje ekonomikoje darbo užmokesčio skatinamas paklausos režimas yra mažiau pageidaujamas.

2.5. Funkcinio pajamų pasiskirstymo poveikio paklausai empirinių tyrimų apžvalga

Po Bhaduri ir Marglin (1990) publikacijos buvo atlikta nemažai empirinių tyrimų, kuriuose analizuojamas ryšys tarp funkcinio pajamų pasiskirstymo, bendrosios paklausos ir kapitalo kaupimo (pajamų, gaunamų iš kapitalo). Taikant skirtingus metodus ir tyrimo strategijas, daugelyje pasaulio šalių buvo nustatytas bendrosios paklausos režimo – skatinamo darbo arba kapitalo – pobūdis. Bhaduri ir Marglin (1990, 1991) sukurtą modelį patikrino analizuodami 16-os labiausiai išsivysčiusių šalių 1960–1985 m. makroekonominius duomenis. Tyrimo rezultatai parodė, kad XX a. septintajame dešimtmetyje vykę ekonominiai sukrėtimai (nedarbo, infliacijos augimas ir kt.) lėmė ekonomikos augimo krypties pasikeitimą: išsivysčiusios rinkos ekonomikos šalys pasuko nuo darbo užmokesčio skatinamo ekonomikos augimo, kuriam būdinga darbo užmokesčio

skatinama bendroji paklausa ir augimas, į priešingą arba dar vadinamąjį tarpinį režimą, kuriam būdinga darbo užmokesčio skatinama paklausa ir investicijų, generuojančių pajamas iš kapitalo, arba kitaip pelno skatinamas augimas. Hein ir Krämer (1997) praplėtė šį tyrimą įtraukdami dar penkerių metų (iki 1990 m.) Prancūzijos, Vokietijos, Jungtinės Karalystės ir JAV duomenis, kuriuos analizavo atsižvelgdami į ekonomikos cikliškumą. Atlikę tyrimą, jie hipotetiškai teigė, kad nuo 1980 m. tyrinėtose šalyse galėjo būti sugrįžta prie darbo užmokesčio skatinamo paklausos režimo, tačiau savo teiginiams patvirtinti ar paneigti nepateikė jokio ekonometrinio modelio.

Pirmasis mokslinėje literatūroje žinomas skirtingų paklausos ir ekonomikos augimo režimų tyrimų, paremtų postkaleckistine pajamų pasiskirstymo teorija, ekonometrinis modelis buvo sukurtas Bowles ir Boyer (1995). Šie mokslininkai sukūrė iki šiol populiarių vienos lygties vertinimo metodą, kurią taikydami sudarė atskiras lygtis trims bendrosios paklausos dedamosioms. Funkcinio pajamų pasiskirstymo poveikis paklausai vertintas į vartojimo, investicijų ir grynojo eksporto funkcijas įtraukiant pelno (kapitalo) dalies arba pelno normos ir užimtumo lygio pokyčius (žr. 1 lentelę). Tyrėjai nustatė pajamų pasiskirstymo pokyčių poveikį vartojimui ir investicijoms šalių viduje; pridėjus poveikį grynajam eksportui, buvo nustatytas ir poveikis bendrajai paklausai. Būtina pažymėti, kad Bowles, Boyer (1995) ir jų sekėjai taikydami šią tyrimų metodiką nustatė tik paklausos, bet ne ekonomikos augimo režimo pobūdį šiose šalyse.

Skirtingą metodologinį požiūrį pasiūlė Stockhammer ir Onaran (2004, 2005, 2006), kurie du panašius autoregresinius modelius pritaikė analogiškiems Prancūzijos, JAV ir Jungtinės Karalystės, Turkijos ir Pietų Korėjos atvejų tyrimams. Jie nustatė, kad išsivysčiusiose rinkos ekonomikos šalyse kapitalo dalis nedaro poveikio gamybos produktyvumui ir pajamų, gaunamų iš kapitalo, normai. Dviejose besivystančiose šalyse buvo nustatyti darbo užmokesčio skatinamos paklausos ir ekonomikos augimo režimai, nors, kaip pripažino tyrėjai, taikant šią metodologiją buvo labai sunku nustatyti, kokiais „kanalais“ buvo veikama bendroji paklausa ir pajamos, gaunamos iš kapitalo. Nepaisant šių sunkumų, daugelis paskutinių šios srities tyrimų buvo atlikta poveikio vertinimui taikant vienos lygties metodiką. Lygtis sudaroma pagal bazinę nacionalinėse sąskaitose pateikiamos bendrosios paklausos (Y) struktūrą. Ją sudaro vartojimo (C), investicijų (I), grynojo eksporto (NX) ir valstybės išlaidų (G) suma.

Visi kintamieji yra išreikšti realiomis vertėmis. Pagrindiniame modelyje vartojimas, investicijos ir grynasis eksportas yra išreikšti kaip pajamų funkcija, o kapitalo dalis (h) ir kiti kontroliuojami kintamieji (Z) naudojami atliekant poveikio vertinimą. Daroma prielaida, kad paskutiniai neturėtų priklausyti nuo pajamų ir jų pasiskirstymo. Valstybės išlaidos įprastai yra laikomos egzogeniniu kintamuoju, todėl negali būti priklausomos nuo funkcinio pajamų pasiskirstymo. Daroma prielaida, kad kapitalo dalis yra egzogeninis kintamasis, bendrosios paklausos ir jos komponentų pokyčio grįžtamasis ryšys funkciniam pajamų pasiskirstymui yra ignoruojamas. Pusiausvyros bendrąją paklausą galima išreikšti:

$$Y = C(Y, h, Z_C) + I(Y, h, Z_I) + NX(Y, h, Z_{NX}) + G(Y, Z_G). \quad (21)$$

Diferencijavę lygtį gausime:

$$dY = \frac{\partial C}{\partial Y} dY + \frac{\partial C}{\partial h} dh + \frac{\partial I}{\partial Y} dY + \frac{\partial I}{\partial h} dh + \frac{\partial NX}{\partial Y} dY + \frac{\partial NX}{\partial h} dh. \quad (22)$$

Pertvarkę lygtį gauname:

$$\frac{dY}{dh} = \frac{\frac{\partial C}{\partial h} + \frac{\partial I}{\partial h} + \frac{\partial NX^r}{\partial h}}{1 - \frac{\partial C}{\partial Y} - \frac{\partial I}{\partial Y} - \frac{\partial NX^r}{\partial Y}} = \frac{1}{1-x} \left[\frac{\partial C}{\partial h} + \frac{\partial I}{\partial h} + \frac{\partial NX^r}{\partial h} \right], \quad (23)$$

kur $x = \partial C / \partial Y + \partial I / \partial Y + \partial NX / \partial Y$.

Jei grįžtamasis ryšys visuminės paklausos ir pajamų lygmenyje vartojimui, investicijoms ir grynajam eksportui, kartu ir multiplikatoriaus $[1/(1-x)]$ veikimas yra ignoruojami, paskutinė lygtis gali būti supaprastinta:

$$\frac{dY}{dh} = \frac{\partial C}{\partial h} + \frac{\partial I}{\partial h} + \frac{\partial NX^r}{\partial h}. \quad (24)$$

Lygties skaitiklį padaliję iš Y , gausime, kiek pasikeičia visuminė paklausa, kapitalo daliai pasikeitus 1 procentiniu punktu:

$$\frac{\frac{dY}{Y}}{\frac{dh}{h}} = \frac{\frac{\partial C}{Y}}{\frac{\partial h}{h}} + \frac{\frac{\partial I}{Y}}{\frac{\partial h}{h}} + \frac{\frac{\partial NX}{Y}}{\frac{\partial h}{h}} \quad (25)$$

Ekonometriniuose tyrimuose naudojant vienos lygties vertinimo metodą atliekama makroekonominių duomenų analizė, siekiant nustatyti kapitalo dalies poveikį kiekvienam bendrosios paklausos komponentui. Kiekvienam iš jų sudaroma atskira lygtis, vėliau gauti rezultatai sudedami siekiant nustatyti bendrą poveikį bendrajai paklausai. Tokio pobūdžio empirinius tyrimus yra atlikę Stockhammer ir Ederer (2008), Stockhammer ir kt. (2009, 2011), Stockhammer, Onaran (2013) ir kt. Nustatytas poveikis buvo pavadintas „privačia pertekline pakausa“ (angl. *private excess demand*). Į multiplikacinį efektą, kuris pasireiškia grįžtamuju pokyčių bendrosios paklausos poveikiu vartojimui, investicijoms ir grynajam eksportui, šiuose tyrimuose nebuvo atsižvelgta. Šį efektą savo tyrimuose įtraukė Onaran ir Galanis (2012), remdamiesi tokia logika: jei $[(\partial C/Y)/\partial h] + [(\partial I/Y)/\partial h] > 0$, tai, remiantis 25 lygtimi, vietinė paklausa yra *pelno skatinama*, jei $[(\partial C/Y)/\partial h] + [(\partial I/Y)/\partial h] < 0$, tai – *darbo užmokesčio skatinama*. Pridėjus pajamų pasiskirstymo poveikį grynajam eksportui $[(\partial NX/Y)/\partial h]$, jei $[(dY/Y)/dh] > 0$, tai bendra paklausa bus *pelno skatinama*, ir, jei $[(dY/Y)/dh] < 0$, tai bendra paklausa bus *darbo užmokesčio skatinama*.

Į funkcinio pajamų pasiskirstymo poveikio vartojimui (arba taupymui) vertinimo funkciją buvo įtrauktas kapitalo dalies veiksnys su konstanta, arba alternatyviai į šią funkciją gali būti įtraukta pelno suma (angl. *sum of profits*) ir darbo pajamos. Tokiu būdu nustatoma, kiek vartojimas reaguoja į darbo ir kiek į pelno pokyčius. Tada gauti elastingumai konvertuojami į ribinius efektus, taikant duomenų imties vidurkio metodą, skaičiuojant nuo analizuojamų statistinių duomenų imties pradžios arba (ir) imties pabaigos.

Sudarant poveikio investicijoms vertinimo funkciją, įtraukiamas kuris nors vienas kintamasis – kapitalo dalis arba pelno suma. Kartu įtraukiami kiti priklausomi kintamieji: BVP arba gamybos produktyvumas, kuris „atstovauja“ paklausai; palūkanų norma arba pasko-

lų suma, kurios veikia investicijas kaip kapitalo išteklių šaltiniai. Jei reikalinga, nustatyti elastingumai vėl konvertuojami į ribinius efektus pagal analizuojamos duomenų imties vidurkį, skaičiuojant nuo analizuojamų statistinių duomenų imties pradžios arba (ir) imties pabaigos.

Vertinant pajamų perskirstymo poveikį grynajam eksportui, buvo taikoma kitokia tyrimo strategija. Kai kurie mokslininkai (Naastepad, 2006; Naastepad, Storm, 2007; Hein, Vogel, 2008, 2009; Hartwig, 2013) pajamų perskirstymo poveikį vertino tiesiogiai grynajam eksportui arba atskirai eksportui ir importui, įtraukdami kitus kontroliuojamus veiksnus, tokius kaip vietinės ir užsienio pajamos. Kiti autoriai (Ederer, 2008; Stockhammer, Ederer, 2008; Stockhammer ir kt., 2009; Onaran ir kt., 2011; Onaran ir Galanis, 2012) pasirinko laipsnišką pajamų persiskirstymo poveikio įvertinimą grynajam eksportui pradėdami nuo sąveikos tarp pajamų pasiskirstymo ir vidaus kainų, kurios lemia tarptautinį konkurencingumą. Laikomasi prielaidos, kad kapitalo dalies augimas (darbo dalies mažėjimas) mažina prekių savikainą ir kainas. Toliau poveikio vertinimui buvo sudarytos eksporto (X^r) ir importo (M^r) funkcijos, į kurias įtraukti ir kiti kontroliuojami veiksniai, tokie kaip vietinės ir užsienio pajamos:

$$\frac{dNX^r}{dh} = \frac{\partial X^r}{\partial p} \frac{\partial p}{dh} - \frac{\partial M^r}{\partial p} \frac{\partial p}{dh}. \quad (26)$$

Stockhammer ir kt. (2011) atlikto Vokietijos atvejo tyrime taip pat buvo įtraukta prielaida, kad didesnis eksportas gali generuoti didesnę importą, nes technologinis importo pobūdis ir jo apimtis gali būti stipriai veikiami eksporto:

$$\begin{aligned} \frac{dNX^r}{dh} &= \frac{\partial X^r}{\partial p} \frac{\partial p}{dh} - \frac{\partial M^r}{\partial p} \frac{\partial p}{dh} - \frac{\partial M^r}{\partial X} \frac{\partial X}{\partial p} \frac{\partial p}{dh} = \\ &= \left(\frac{\partial X^r}{\partial p} - \frac{\partial M^r}{\partial p} - \frac{\partial M^r}{\partial X} \frac{\partial X}{\partial p} \right) \frac{\partial p}{dh}. \end{aligned} \quad (27)$$

Svarbiausių pajamų pasiskirstymo poveikio paklausai tyrimų sąvadas (tyrimo modeliai, vertinimo metodai ir paklausos funkcijos kintamieji) pateikti 1 lentelėje:

1 lentelė

Funkcinio pajamų pasiskirstymo poveikio paklausai tyrimo modeliai, vertinimo metodai ir paklausos funkcijos kintamieji

Tyrimo autoriai	Ekonometri- nis modelis, vertinimo metodas	Paklausos (jos dedamųjų) funkcijos kintamieji		
		Vartoji- mas / taupymas	Investi- cijos	Eksportas ir importas
Bowles ir Boyer (1995)	VAR modelis, OLS (kai ku- riais atvejais atliktas kore- gavimas pagal AR (1))	$S/Y = f(h)$	$I/K = f(r, l)$	$NX/Y = f(r, l)$
Naaste- pad ir Storm (2007)	SVAR mode- lis, OLS (kai kuriais atvejais atliktas kore- gavimas pagal AR (1) arba ARIMA)	$S/Y = f(h)$	$I/Y = f(h, Y)$	$X' = f(Y_{pas}^c, VDK_{santyk}^c)$
Ederer ir Stock- hammer (2007)	VAR modelis, OLS	$C = f(W, \Pi)$ (ECM)	$I = f(Y, \Pi, i)$ (ECM)	Eksporto: 1. $X' = f(Y_{pp}^c, d(p_m), d(1-h))$ 2. $X' = f(Y_{pp}^c, e^c, p_x^c / p_m^c)$ $p_x = f((1-h))$. Importo: $M' = f(M_{t-1}^c, Y^c, p_{m(t-1)}^c, d(1-h)_{t-1})$ $M' = f(M_{t-1}^c, Y^c, p^c / p_m^c)$ $p_m^c = f(p_m^c, VDK^c)$.
Hein ir Vogel (2007)	SVAR modelis, OLS (atliktas koregavimas ir su vėluojan- čiais kintamai- siais)	$C = f(W, \Pi)$ (ECM su vėluojan- čiais kinta- maisiais)	$I = f(Y, h, i)$ (ECM su vėluo- jančiais kinta- maisiais)	$NX/Y = f(h, Y, Y_{pp}^c)$ $NX/Y = f(h^c, Y, Y_{pp}^c)$

Stock-hammer ir kt. (2009)	SVAR modelis, OLS	$C = f(W, \Pi)$ (ECM)	$I = f(Y, \Pi, i)$ (ECM)	$NX/Y = f(Y', Y'_{pp}, e', (1-h))$ Eksporto: $X' = f(Y'_{pp}, e', p'_x / p'_m)$ $p'_x = f(p'_m, p')$ Importo: $M' = f(Y', e', p' / p'_m)$ $P_m = f((1-h))$.
Stock-hammer ir kt. (2011)	SVAR modelis, OLS (kai kuriais atvejais atliktas koregavimas pagal AR (1)). W ir R koreguoti BVP defliatoriais: $P = f(\ln VDK, \ln p_m(-1))$	$\ln C = f(\ln W', \ln R')$ (ECM). Ribiniai efektai: $\partial(\frac{C}{Y}) / \partial WS$	$\ln I = f(\ln Y', \ln R', i')$ (ECM). Ribiniai efektai: $\frac{\partial I}{\partial R}$	Eksporto: $\ln X = f(\ln YW, \ln p_x / p_m)$; grynojo eksporto; $\frac{\partial X/Y}{\partial WS} = \exp(\epsilon_{pxVDK} \epsilon_{VDKWS}) \frac{X}{Y} \frac{1}{WS}$ kur $\exp(\epsilon_{pxVDK} \epsilon_{VDKWS})$ – kintamųjų elastingumai. Importo: $\ln M = f(\ln Y, \ln p_m / p_m(t-1))$.
Stock-hammer, Stehrer (2011)	VAR modelis, OLS (kai kuriais atvejais atliktas koregavimas pagal AR (1)). Skaičiuoti ribiniai efektai, poveikio vėlavimas (angl. <i>lag length</i>); poveikis tik trumpuoju laikotarpiu.	$\frac{\partial Y^{PD} / Y}{\partial WS} = \sum_{k=1}^K a_{ws, k} \times$ $\frac{C}{WS.Y} + \sum_{k=1}^K b_{ws, k} \times$ $\times \frac{I}{WS.Y}$, kur $\frac{C}{Y}$ ir $\frac{I}{Y}$ vartojimo ir investicijų dalys BVP.		Vertinta tik vietinei paklausai.
Onaran ir Galanis (2012)	VAR modelis, OLS (kai kuriais atvejais atliktas koregavimas pagal AR (1)). Skaičiuoti ribiniai efektai, poveikis trumpuoju ir ilguoju laikotarpiais.	$\frac{\partial C/Y}{\partial R/Y} =$ $c_n C/R - c_m C/W +$ $Y/Y(c_n - c_m) \times$ $(C/R - C/W)$ $(c_n - c_m)$ – skirtumas tarp ribinio polinkio vartoti žemės ūkio regionuose ir miestuose.	$\frac{\partial I/Y}{\partial R/Y} = i \frac{I}{R}$	$X = f(p_x / p_m, Y, p)$; $M = f(p / p_m, Y, p)$; $p_x = f(VDK, Y, p_m)$. Ribinis poveikis eksportui* Ribinis poveikis importui**

Hartwig (2013)	Panelinių duomenų modelis, PLS, su fiksuotais poveikiais; atliktas koregavimas pagal AR (1).	Vartojimo pokytis: $\frac{WS/\mu(c_{it} - c_{it0})}{1 - \psi_i \phi_2}$, kur $\psi_i = 1/\mu$	Investicijų pokytis: $\frac{-(\psi_i \phi_1 \frac{WS}{h})}{1 - \psi_i \phi_2}$	Eksporto pokytis: $\frac{\psi_c \varepsilon}{1 - \psi_i \phi_2}$, kur $\psi_c = \chi/\mu$
Onaran ir Obst (2015)	VAR modelis, OLS (kai kuriais atvejais atliktas koregavimas pagal AR (1)). Skaičiuoti ribiniai efektai.	$\frac{\partial C/Y}{\partial h} = \frac{c_{it} C/R - c_{it0} C/W}{C/R - c_{it0} C/W}$	$\frac{\partial I/Y}{\partial h} = i \frac{I}{R}$	Ribinis poveikis eksportui*** Ribinis poveikis importui****
Stochhammer ir Wildauer (2015)	Panelinių duomenų modelis, OLS, su fiksuotais poveikiais; atliktas koregavimas pagal AR (1) ir AR (2). Skaičiuoti ribiniai efektai, poveikis trumpuoju ir ilguoju laikotarpiams.	$C = f(Y, LS, Q, WH, WF, DH, DH')$	$I = f(Y, LS, i, Q, WH, WF, DH, DB)$ <i>Q: Theil</i> <i>ir Gini</i>	$NX = f(Y, Y_u, EX, LS, WH)$ Atvirumas: $(p_m + p_x X)/2p_y Y$.

$$* \frac{\partial X/Y}{\partial WS} = \left(\frac{\partial X}{\partial p_x} \frac{\partial p_x}{\partial VDK} \frac{\partial VDK}{\partial RVDK} \frac{\partial RVDK}{\partial WS} \right) \frac{X/Y}{\partial RVDK};$$

$$** \frac{\partial M/Y}{\partial WS} = \left(\frac{\partial M}{\partial p} \frac{\partial p}{\partial VDK} \frac{\partial VDK}{\partial RVDK} \frac{\partial RVDK}{\partial WS} \right) \frac{M/Y}{\partial RVDK};$$

$$*** \frac{\partial X/Y}{\partial h} = (-) \left(\frac{\partial \log X}{\partial \log p_x} \frac{\partial \log p_x}{\partial \log VDK} \frac{\partial \log VDK}{\partial \log RVDK} \frac{\partial \log RVDK}{\partial WS} \right) \frac{X/Y}{\partial RVDK};$$

$$**** \frac{\partial M/Y}{\partial h} = (-) \left(\frac{\partial \log M}{\partial \log p} \frac{\partial \log p}{\partial \log VDK} \frac{\partial \log VDK}{\partial \log RVDK} \frac{\partial \log RVDK}{\partial \log WS} \right) \frac{M/Y}{\partial RVDK};$$

Y – bendroji paklausa / pajamos; Y_A – pajamos iš žemės ūkio veiklos; YPD – bendroji vietinė paklausa; Ylp – likusios pasaulio dalies BVP; K – kapitalas; S – taupymas; C – vartojimas; I – investicijos; X – eksportas; M – importas; NX – grynasis eksportas; W – realus darbo užmokestis; R – pelnas; p – vietinės kainos; p_x – eksporto kainos; p_m – importo kainos; LS – darbo dalis; h – pelno dalis; Q – pajamų nelygybė; WH – namų ūkių turtas; WF – finansinis turtas; DH – namų ūkių skola; DB – verslo įmonių skola; Y_u – realiosios užsienio prekybos pajamos; EX – nomi-

nalusis efektyvus valiutos kursas; r – pelno norma; l – užimtumo lygis; E – užimtumo lygis; i – reali palūkanų norma; VDK – nominalūs darbo kaštai; RVDK – realūs darbo kaštai; VDK_{santyk} – darbo kaštų santykis su prekybos partnerių eksporto / pasaulinės prekybos darbo kaštais; Y'_{pp} – pagrindinių prekybos partnerių BVP; Y'_{pas} – pasaulinės prekybos pokytis; c_{wu} ir c_{ru} – ribiniai polinkiai vartoti iš darbo ir pelno; χ – eksporto dalis BVP; μ^{-1} – Keyneso multiplikatorius; χ – investicijų dalis BVP; φ_1 – investicijų elastingumas pelnui; φ_2 – akceleratorius; ε – eksporto elastingumas darbo kaštų atžvilgiu; „ $\cdot$ “ žymimas kintamojo pokytis.

OLS – ekonometrinio modelio parametų vertinimo (mažiausių kvadratų) metodas (angl. *ordinary least squares*).

PLS – ekonometrinio modelio parametų vertinimo (sujungtų mažiausių kvadratų) metodas (angl. *pooled least squares*).

AR(p) – p eilės autoregresinis procesas (angl. *auto-regression*).

ARMA (angl. *Autoregressive Moving Average*) – autoregresinis slenkamųjų vidurkių modelis.

VAR (angl. *Vector Autoregression*) – vektorinė autoregresija.

SVAR (angl. *Structural Vector Autoregression*) – struktūrinė vektorinė autoregresija.

ARIMA (p,d,q) – nestacionaraus proceso stacionarios skirtuminės transformacijos ARMA procesas.

ECM (angl. *Error Correction*) – paklaidų korekcijos.

Empiriniai tyrimai taikant vienos lygties metodą, atlikti daugiausia vertinant išsivysčiusių šalių ekonomikas, su nedaugeliu išimčių, kai buvo tirta keletas besivystančių šalių. Nustatyti statistiškai reikšmingi polinkio taupyti iš pelno ir darbo pajamų skirtumai, todėl galima teigti, kad kapitalo dalies augimas šiose šalyse turėjo mažinantį poveikį vartojimo paklausai (žr. 2 lentelę). Poveikis privačioms investicijoms yra mažiau ištirtas. Kai kuriuose tyrimuose mokslininkams nepavyko nustatyti statistiškai reikšmingo pelno dalies ar kitų, su pelningumu susijusių, veiksnių poveikio investicijoms, tuo pat metu paklausos arba pardavimų veiksnių poveikis buvo dominuojantis ir statistiškai reikšmingas. Ir, net jei pelningumo veiksnių poveikis buvo statistiškai reikšmingas, tai ribinis efektas investicijoms dažniausiai buvo mažesnis nei vartojimui. Todėl daugelyje šalių tyrimais buvo nustatytas darbo užmokesčio skatinamos paklausos režimas. Vienintelės išimtys buvo Naastepad, Storm (2007) tyrimo rezultatai JAV ir Japonijai, taip pat Hein, Vogel (2008) tyrimas Nyderlandams. Šiuose tyrimuose kapitalo dalies teigiamas poveikis investicijoms dominavo lyginant su neigiamu poveikiu vartojimui, todėl vietinė paklausa buvo nustatyta pelno skatinama.

Įtraukus pajamų pasiskirstymo poveikį grynajam eksportui, kai kuriuose tyrimuose nustatytas šalių su vietine darbo užmokesčio skatinama paklausa pasikeitimas į *skatinamą pelno*. Ši transformacija dažniausiai būdinga mažoms atviroms ekonomikoms, tokioms kaip Austrijos ir Šveicarijos (Hein, Vogel, 2008; Stockhammer, Ederer, 2008; Hartwig, 2013). Tas pats pasakytina augančios ekonomikos šalims, tokioms kaip Argentina, Kinija, Indija, Meksika ir Pietų Afrika bei dviems didesnėms ir ekonomiškai labiau išsivysčiusioms šalims – Kanadai ir Australijai (Onaran, Galanis, 2012). Tačiau visuose tyrimuose, kuriuose buvo vertintas poveikis ir grynajam eksportui, tokios ekonomiškai „brandžios“ ir mažiau atviros šalys, kaip Italija, Ispanija, Jungtinė Karalystė ir visos euro zonos šalys kaip visuma, bei Pietų Korėja ir Turkija, išliko darbo užmokesčio skatinamos paklausos režime. Taikant sudėtingesnius vertinimo metodus naujausi tyrimai rodo, kad stipriausioms Vokietijos, Prancūzijos ir JAV ekonomikoms taip pat būdingas darbo užmokesčio skatinamas režimas. Tik Bowles ir Boyer (1995) tyrimai Vokietijai ir Prancūzijai bei Ederer, Stockhammer (2007) – Prancūzijai parodė, kad, įvertinus kapitalo dalies pokyčių poveikį grynajam eksportui, bendroji paklausa šiose šalyse tapo pelno skatinama.

Japonijos paklausos režimas įvairiuose tyrimuose vertintinas kontroversiškai: Naastepad, Storm (2007) nurodo, kad vietinei paklausai būdingas tik pelno skatinamas režimas. Bowles ir Boyer (1995) nustatė darbo užmokesčio skatinamą vietinės paklausos režimą šiai šaliai, tačiau įvertinus poveikį grynajam eksportui, bendra paklausa tampa pelno skatinama, o Onaran ir Galanis (2012) įtraukdami vėlesnių laikotarpių duomenis įrodė, kad tokio pasikeitimo dėl poveikio grynajam eksportui nebuvo ir bendra paklausa išliko darbo užmokesčio skatinama. Nė viename iš šių tyrimų analizuojamu laikotarpiu nebuvo nustatytas bendrosios paklausos režimo pasikeitimas. Svarbu pažymėti, kad daugelyje šių tyrimų yra analizuojamas ilgesnis nei keturių dešimtmečių laikotarpis, o tai viršija Marglin ir Bhaduri (1990, 1991) 1960–1990 m. tyrimo laikotarpio nustatytą pasikeitimą iš darbo užmokesčio skatinamo, kuriam būdinga darbo užmokesčio skatinama paklausa ir ekonomikos augimas, į „tarpinį“ režimą su darbo užmokesčio skatinama paklausa ir pelno skatinamu augimu. Pasak tyrėjų, šis pasikeitimas galėjo įvykti apie 1970 metus. Galimos dvi pagrindinės priežastys, kodėl šie pasikeitimai nebuvo nustatyti. *Pir-*

ma, daugumoje tyrimų naudojami metiniai duomenys, trumpesnio laikotarpio tyrimus riboja duomenų trūkumas, todėl polinkis vartoti ir sąveikos koeficientai investicijų ir grynojo eksporto funkcijose gali būti nustatyti tik visam laikotarpiui. *Antra*, tyrimuose apsiribojama bendrosios paklausos režimo nustatymu, o juose, kaip teigia ir Marglin, Bhaduri (1990, 1991), paklausa turėtų išlikti darbo užmokesčio skatinama. Tačiau šiuose tyrimuose turėtų išryškėti skirtumo tarp bendro darbo užmokesčio skatinamo ir „tarpinio“ režimų priežastis: jis gali būti nustatomas sudarant investicijų funkciją ir apskaičiuojant sąveikos koeficientą tarp investicijų ir produktyvumo ar kito paklausą reprezentuojančio kintamojo atžvilgiu. Bet tyrimo ataskaitose pažymima, kad sudarytos investicijų funkcijų lygtys parodė stiprų bei statistiškai reikšmingą paklausos kintamojo poveikį investicijoms – tai gerai žinomas investicijų kapitalo rinkose ekonometrinių tyrimų rezultatas, gaunamas naudojant skirtingus duomenis mikro- ir makrolygmenyse. *Trečia*, net jei 1970 m. ir buvo paklausos / ekonomikos augimo režimo pasikeitimas, jis galėjo būti tik trumpalaikis (Hein ir Krämer, 1997) ir ilgalaikio poveikio investicijoms galėjo neturėti. Tačiau, kaip pripažįsta Hein (2014), paklausos/ekonomikos augimo pasikeitimo klausimas išlieka aktualus ir reikalauja tolesnių tyrimų.

Nors yra tam tikrų nesutarimų dėl darbo užmokesčio ar pelno skatinamos paklausos prigimties kai kuriose šalyse, tačiau apibendrinant daugelio tyrimų rezultatus galima konstatuoti, kad pajamų paskirstymo poveikis paklausai nėra didelis, tačiau gana reikšmingas, siekiant nustatyti bendras poveikio tendencijas. Geriausiai tai atspindi išsamus ilgo laiko G20 Europos šalių tyrimas, kurį 2012 m. atliko Onaran ir Galanis (žr. 2 lentelę). Tyrimo laikotarpis apima 1960–2007 metus; tyrėjai ne tik įtraukė multiplikacinį efektą, bet ir paaiškino pajamų paskirstymo poveikį ne vienai šaliai, kaip tai buvo daroma iki jų tyrimo, bet visai šalių grupei tuo pačiu metu.

Lentelėje pateikti Onaran ir Galanis (2012) poveikio „privačiai perteklinei paklausai“ ir jos komponentėms tyrimo rezultatai atskiroms šalims (25 lygties kintamųjų rezultatai):

**Kapitalo dalies vieno procentinio punkto padidėjimo poveikis
„privaciai perteklinei paklausai“ ir jos komponentėms bei
nacionalinio ir globalaus lygmens multiplikaciniai efektai**

	$\frac{\partial C}{Y} \frac{\partial Y}{\partial h}$	$\frac{\partial I}{Y} \frac{\partial Y}{\partial h}$	$\frac{\partial NX^r}{Y} \frac{\partial Y}{\partial h}$	$\frac{dY}{Y} \frac{dh}{dh}$	<i>h</i> 1 proc. p. padidėjimo poveikis 1 proc. EAD pokyčiui vienoje šalyje	Viena-laikis <i>h</i> 1 proc. p. padidėjimo poveikis 1 proc. EAD pokyčiui
	A	B	C	A+B+C=D	E	F
Euro zona-12	-0,439	0,299	0,057	-0,084	-0,133	-0,245
Vokietija	-0,501	0,376	0,096	-0,029	-	-
Prancūzija	-0,305	0,088	0,198	-0,020	-	-
Italija	-0,356	0,130	0,126	-0,100	-	-
Jungtinė Karalystė	-0,303	0,120	0,158	-0,025	-0,30	-0,214
JAV	-0,426	0,000	0,037	-0,388	-0,808	-0,921
Japonija	-0,353	0,284	0,055	-0,014	-0,034	-0,179
Kanada	-0,326	0,182	0,266	0,122	0,148	-0,269
Australija	-0,256	0,174	0,272	0,190	0,268	0,172
Turkija	-0,491	0,000	0,283	-0,208	-0,459	-0,717
Meksika	-0,438	0,153	0,381	0,096	0,106	-0,111
Pietų Korėja	-0,422	0,000	0,359	-0,063	-0,115	-0,864
Argentina	-0,153	0,015	0,192	0,054	0,075	-0,103
Kinija	-0,412	0,000	1,986	1,574	1,932	1,115
Indija	-0,291	0,000	0,310	0,018	0,040	-0,027
Pietų Afrika	-0,145	0,129	0,506	0,490	0,729	0,390

Šaltinis: Onaran ir Galanis (2012).

(PED – privati perteklinė paklausa (angl. *private excess demand*); EAD – pusiausvyros bendroji paklausa (angl. *equilibrium aggregate demand*)).

Pavyzdžiui, 12-oje euro zonos šalių 1 proc. punktu išaugus kapitalo daliai arba sumažėjus darbo daliai, BVP (ne BVP augimas!) sumažėjo 0,084 proc. Tarp jų – Vokietijoje, Prancūzijoje, tokiose ne euro zonos šalyse kaip Jungtinė Karalystė, Japonija ir Pietų Korėja neigiamas poveikis buvo žymiai mažesnis, o didesnis – JAV ir Turkijoje. Nedidelis teigiamas poveikis nustatytas Indijoje ir Argentino-

je, šiek tiek stipresnis – Australijoje, Kanadoje ir Meksikoje. Gero-
kai stipresnis poveikis nustatytas Kinijoje ir iš dalies Pietų Afrikoje.

Įtraukus multiplikacinius efektus (23 lygtis) ir kapitalo dalies 1 procentinio punkto padidėjimo poveikį visuminei pusiausvyros paklausai arba BVP, poveikis yra stipresnis (2 lentelės E stulpelis). Tačiau šiame etape buvo vertinamas poveikis tik vienoje šalyje, laikantis prielaidos, kad pajamų persiskirstymo pokyčiai vyko tik vienoje šalyje, o likusiame pasaulyje jie nevyko. Bet tai neatspindi tendencijų, kurios pasireiškė pasaulyje nuo 1980 metų, kai darbo dalis sumažėjo ne tik išsivysčiusiose, bet ir besivystančiose šalyse. Atsižvelgdami į šias tendencijas Onaran ir Galanis (2012) neigiamą darbo dalies poveikį pavadino lenktynių žemyn efektu (angl. *race to the bottom*), kurį atspindintys tyrimo rezultatai pateikti 2 lentelės F stulpelyje. Atliekant paskutiniuosius skaičiavimus buvo įvertinta tai, kad, pirma, tuo pačiu metu išaugusi kapitalo dalis atskirose šalyse smarkiai sumažino kainų konkurencinį pranašumą, lyginant jį su pajamų persiskirstymu. Tačiau konkurenciniai pranašumai neišnyksta visoms šalims, nes santykinų kainų ir realiojo valiutos kurso elastingumai pelno dalies pokyčių atžvilgiu gali skirtis įvairiose šalyse. Tas pats pasakytina ir apie paklausos kainų elastingumą eksportui ir importui. Antra, buvo atsižvelgta į tai, kad pajamų persiskirstymas nuo darbo kapitalo naudai turėjo slopinantį poveikį vietinei paklausai visose šalyse, ir atitinkamai neigiamai veikė kitų šalių eksporto rinkas. Palyginę F ir E stulpelius matome, kad vienalaikis kapitalo dalies padidėjimas sumažino visuminę pusiausvyros paklausą darbo užmokesčio skatinamo paklausos režimo šalyse, o pelno skatinamos paklausos šalyse jų konkurenciniai pranašumai sumažėjo. Būtina pažymėti šalis, kuriose pasikeitė poveikio ženklas, t. y. Kanadą, Meksiką, Argentiją ir Indiją, kuriose nustatytas bendras pelno skatinamas paklausos režimas jas atskirai paėmus, įvertinus kapitalo dalies padidėjimą tuo pačiu metu daugelyje šalių ir atitinkamus išorinių rinkų bei kainų konkurencingumo pokyčius, jų bendroji paklausa tapo skatinama darbo užmokesčio. Šioms šalims nustatytas klaidinantis poveikio rezultatas: jei šios šalys izoliuotai mažina darbo dalį, tai jos gauna naudos iš grynojo eksporto, o tai „nusveria“ šių šalių bendrą paklausos režimą pelnos skatinamo režimo link. Tačiau, jei tokios pačios pajamų persiskirstymo strategijos darbo dalies atžvilgiu laikosi kitos svarbiausios pasaulio ekonomikos, tai smarkiai nei-

giamai paveikia šių šalių grynąjį eksportą, todėl šios šalys „linksta“ į darbo užmokesčio skatinamą paklausos režimą.

Naujausi funkcinio pajamų pasiskirstymo poveikio paklausai tyrimai atliekami ekonometrinėje analizėje naudojant panelinius duomenis. Šiuo atveju sudarant poveikio bendrajai paklausai vertinimo modelius nelieta apribojimų dėl į modelį įtrauktų šalių laikotarpių skirtumų, taigi galima įtraukti daugiau kintamųjų. Laikoma, kad reikšmingesni yra duomenų skirtumai tarp skirtingų laikotarpių nei tarp šalių, analizuojamų tais pačiais laikotarpiais. Taip pat yra galimybė išskirti ir pagal tam tikrą požymį sujungtas šalių grupes analizuoti kaip bendrą darinį. Kaip pažymi Hartwig (2014), pirmasis panaudojęs panelinius duomenis ekonometrinėje funkcinio pajamų pasiskirstymo poveikio visuminei paklausai analizėje, tokia tyrimo strategija padeda išvengti regresinėje analizėje dažnai pasitaikančių duomenų stacionarumo, heteroskedastiškumo ar vėluojančio poveikio problemų. Atlikus 18 EBPO šalių 1970–2011 m. duomenų analizę, šiame tyrime buvo nustatyta, kad bendrai EBPO šalių grupei būdinga darbo užmokesčio skatinama paklausa – darbo užmokesčiui (darbo daliai) išaugus 1 proc. punktu, bendroji paklausa padidėjo 0,08 proc. Svarbi tyrimo išvada yra susijusi su EBPO šalių eksportu arba tiksliau teigiamu darbo dalies poveikiu ekonomikos augimui ne tik šiose šalyse, bet ir šalyse, nepriklausančiose šiam blokui. Žiūrinti į EBPO šalių grupę kaip reprezentatyvią pasaulinės ekonomikos dalį, eksportas ir importas apskritai turėtų būti pašalinti iš modelio. Tačiau toks modelis yra tik teorinis, nes neįmanoma, kad visose šalyse tuo pačiu metu darbo užmokestis kistų ta pačia kryptimi ir panašiu tempu, o grynasis eksportas būtų lygus nuliui. Realioji situacija yra kitokia – dėl augančio darbo užmokesčio EBPO šalių tarptautinės prekybos konkurencingumas sumažėjo, o kitų šalių – išaugo. Tyrimo autorių teigimu, 1970–2011 m. laikotarpiu EBPO šalių dalis pasaulio eksporte sumažėjo nuo 78 iki 62,8 proc. Remiantis EBPO Main Economic Indicators duomenimis, 2011 m. EBPO šalių importas iš šiai grupei nepriklausančių šalių sudarė 36,2 proc., o eksportas – tik 28,9 proc. bendro importo ir eksporto. Galiausiai, šiame tyrime buvo nustatyta, kad, nepaisant spartaus darbo užmokesčio augimo EBPO šalyse (lyginant su jai nepriklausančiomis šalimis), bendrosios paklausos padidėjimą tik nežymiai nulėmė išaugęs vartojimas, lyginant jį su neigiamu grynojo eksporto poveikiu. Kadangi pajamų persiskirstymo poveikio investicijoms nebuvo nustatyta, tai

net ir nežymus importo į EBPO šalis augimas galėtų pakeisti paklausos režimą iš darbo užmokesčio skatinamo į pelno skatinamą. Šie rezultatai yra ypač svarbūs siekiant nustatyti funkcinio pasiskirstymo poveikį skirtingo atvirumo šalyse ar jų grupėse.

Kiefer ir Rada (2015), atlikę analogišką tyrimą trylikai EBPO šalių (taip pat naudoti paneliniai duomenys), nustatė, kad bendras šių šalių paklausos režimas yra skatinamas pelno. Nors tame tyrime buvo sudarytos panašios funkcinės priklausomybės įtraukiant darbo / pelno dalį, palūkanų (pelno) normą, tačiau „ilgesnis“ analizės laikotarpis galėjo nulemti skirtingus tyrimo rezultatus. Tačiau daugiausia dėmesio tame tyrime skiriama darbo dalies mažėjimo priežasčių nustatymui ir galimų pasekmių ekonomikos augimui analizei.

Carvalho ir Rizai (2014) pasiūlė teorinį pajamų nelygybės poveikio paklausai vertinimo modelį atsižvelgiant į vartojimo „kaskadas“. Empirinis tyrimas buvo atliktas taikant Threshold VAR metodą išskiriant du laikotarpius – didelės ir mažos pajamų nelygybės. Vis dėlto reikšmingas vartojimo „kaskadų“ poveikis buvo nustatytas mažesnės pajamų nelygybės ir labiau išsivysčiusiose šalyse.

Onaran ir Obst (2015), taikydami vienos lygties metodą, atliko funkcinio pajamų pasiskirstymo pokyčių poveikio ekonomikos augimui 1960–2010 m. 15 ES šalių tyrimą ir nustatė, kad trylikoje šalių darbo dalies sumažėjimo pajamose pasekmė buvo sumažėjęs ekonomikos augimas, nes teigiamas poveikis investicijoms buvo mažesnis nei vartojimo „praradimai“. Taip pat nustatyta, kad 11 šalių augimas buvo skatinamas darbo užmokesčio, o keturių – pelno. Tik dviejų šalių – Belgijos ir Danijos – spartesnį augimą lėmė dėl darbo dalies sumažėjimo išaugę eksporto pokyčiai, tačiau visoje tirtų šalių grupėje politika „nuskurdink kaimyną“ nepasiteisino, nes didžiausiose (pagal sukuriamą BVP) šalyse dominavo vietinė paklausa. Tyrimas taip pat pateikė svarbias išvalgas funkcinio pajamų pasiskirstymo poveikio augimui mikro- ir makrolygmenyse. Jei atskirai įmonei pajamų perskirstymas kapitalo „naudai“ gali būti naudingas, šalies ar glaudžiai integruotos šalių grupės, kurios paklausa yra skatinama darbo užmokesčio, mastu toks perskirstymas sumažina augimą, nes trūksta paklausos, kuri galėtų „suvartoti“ pelno dalies sukurtus produktus. Netgi šalims, kurių paklausa, kaip tyrime nustatyta, buvo skatinama pelno (Austrijai, Airijai), pelno dalies augimas trumpuoju laikotarpiu yra naudingas, o ilguoju laikotarpiu dėl visoje šalių grupėje sumažėjusios paklausos augimas taip pat sumažės.

Remdamiesi tyrimo rezultatais, jo autoriai prognozuoja, kad 15 ES šalių padidinus darbo dalį 1 proc., BVP šiose šalyse išaugtų 0,3 proc. Svarbu tai, kad toks darbo dalies pokytis nedarytų neigiamo poveikio investicijoms.

Vienas naujausių tyrimų taikant Bhaduri ir Marglin (1990) modelį ir regresinėje analizėje pasitelkus EBPO šalių panelinius duomenis 2015 m. buvo atliktas E. Stockhammerio ir R. Wildauerio. Tyrimo tikslas buvo nustatyti funkcinio pajamų pasiskirstymo pokyčių poveikį bendrajai paklausai į modelį įtraukiant tokius veiksnius kaip turto kainos, namų ūkių bei įmonių paskolos bei vartojimo „kaskados“. Tyrimas aprėpė 18 šalių ir 1980–2013 m. laikotarpį. Tyrime įvertintas poveikio bendrajai paklausai multiplikacinis efektas.

Nustatyta, kad darbo dalies pokyčio poveikis vartojimui ir investicijoms visose šalyse yra vienodas – vietinės paklausos režimas yra skatinamas darbo užmokesčio. Reikšmingai skyrėsi poveikis grynajam eksportui. Didelėse ir santykinai uždaroje šalyse poveikis eksportui buvo mažas, taigi paklausos režimas buvo stipriai darbo užmokesčio skatinamas. Vidutinio dydžio santykinai atvirose šalyse, tokiose kaip Prancūzija ir Vokietija, darbo užmokesčio skatinamas režimas buvo mažiau akivaizdus. Ir, galiausiai, mažose atvirose šalyse, tokiose kaip Austrija ir Nyderlandai, neigiamas išorinis grynojo eksporto poveikis lėmė tai, kad šių šalių buvo nustatyta pelno skatinama bendroji paklausa. Taip pat tyrėjai nustatė, kad anglosakų (Australijai, Kanadai, JAV ir Jungtinei Karalystei) bei Pietų Europos šalims (Ispanijai ir Italijai) būdingas paskolomis skatinamas (angl. *debt-led*) paklausos režimas, o šiaurės šalyse (Austrijoje, Belgijoje, Vokietijoje, Suomijoje, Olandijoje, Danijoje, Norvegijoje ir Švedijoje) svarbiausias paklausą skatinantis veiksnys yra eksportas. Vertinant bendrą darbo dalies mažėjimo poveikį visoms šalims nustatytas mažai reikšmingas efektas, tačiau kur kas svarbesni yra to poveikio skirtumai tarp skirtingo atvirumo šalių.

Apibendrinant šiuos tyrimus galima teigti, kad atviresnėse ekonomikose darbo užmokesčio skatinamas paklausos režimas yra mažiau pageidautinas nei uždaresnėse ekonomikose. Taip yra dėl pajamų perskirstymo darbo dalies naudai neigiamo poveikio grynajam eksportui, kai sumažėja vietinių kompanijų eksportuojamų prekių kainų konkurencingumas. Tačiau įvertinus darbo kaštų ir darbo dalies pajamose mažėjimą 1980–2008 / 2009 metais, matyti, kad šiuo laikotarpiu naudą gavo tik keletas šalių, kurių paklausos ir augimo

režimas išliko skatinamas pelno. Bet šie pokyčiai pakenkė daugeliui darbo užmokesčio skatinamos paklausos režimo šalių. Todėl darbo dalies didinimo tarptautiniu mastu politika teigiamai veiktų bendrąją paklausą, kapitalo kaupimą ir ekonomikos augimą daugelyje šalių. Taip yra todėl, kad visas pasaulis iš esmės yra uždara ekonomika, kuriai būdingas darbo užmokesčio skatinamas paklausos ir dažniausiai toks pat augimo režimas.

Paskutinių metų funkcinio pajamų pasiskirstymo poveikio paklausai tyrimai dažnai akcentuoja finansinius veiksnys: paskolų, turto, finansų rinkų ir kt. poveikį. Namų ūkių turto ir paskolų poveikio reikšmė augimui vėl tapo aktuali pastaraisiais metais, nors dar praėjusio šimtmečio viduryje Keyneso sekėjai susiejo likvidumo problemas su finansinėmis krizėmis (Davidson, 1972), tačiau pagrindine krizių priežastimi jie laikė palūkanų normos pokyčius. Finansiniai paklausos veiksniai buvo aptariami ne tik Stockhammer ir Wildauer (2015), bet ir ankstesniuose mokslo darbuose (Minsky, 1995; Keen, 1995; Charles, 2008; Fazzari ir kt., 2008; Ryoo, 2013). Minsky (1995) nustatė, kad svarbiausias bendrosios paklausos pokyčius lemiantis veiksnys yra verslo paskolos, o namų ūkių įsiskolinimai nedaro poveikio vartojimui. Vėliau H. P. Minsky idėjos buvo realizuotos Ryoo (2013) darbe, kuriuo jis atskleidė, kodėl ekonomikos pakilimo laikotarpiais optimistiškai nusiteikę investuotojai padidina turto kainas, sumažina verslo finansavimo išlaidas ir taip paskatina kitus investuotojus skolintis. Tačiau šis tyrimo rezultatų interpretavimas tinka tik verslo paskoloms, nes namų ūkiai yra linę maksimizuoti turto naudingumą ūkio gyvavimo ciklo laikotarpiu. Todėl svarbiausias vaidmuo šiuo atveju tenka grynajam turtui (turtas minus įsipareigojimai), o pastarasis nedaro tiesioginio poveikio vartojimui – keičiantis turto kainoms, gali keistis įsigyjančiųjų ir besinuomojančiųjų turtą santykis. Turtas gali ne tik „išaldyti“ namų ūkių pajamas, bet ir vieniems tapti pajamų, o kitiems išlaidų šaltiniu. Priešingus rezultatus gavo Godely ir Lavoie (2007) taikydami kapitalo srautų suderinimo (SFC) modelius, kuriais siekė nustatyti turto ir įsiskolinimų poveikį makroekonominiams rodikliams. Tyrimas atskleidė, kad namų ūkių skolos ir jų sukelti turto kainų pokyčio efektai stipriai veikia kapitalo srautus. Muellbauer (2007), Aron ir kt. (2012) nustatė, kad kreditų prieinamumas yra svarbiausias veiksnys vertinant turto poveikį augimui JAV ir Jungtinėje Karalystėje. Kiti neoklasikine koncepcija paremti tyrimai rodo,

kad nekilnojamasis turtas ir jo kainos, finansinis turtas, namų ūkių įsiskolinimas veikia augimą (Girouard ir kt., 2006; Liudwig, Slok, 2004; Slacalek, 2009). Tyrėjai sutinka, kad ribinis polinkis vartoti iš namų ūkių turto JAV ir Jungtinėje Karalystėje yra aukštesnis lyginant su finansiniu turtu, tačiau Europos šalyse šis ryšys yra silpnas arba statistiškai nereikšmingas. Taip pat nustatyta, kad turto poveikis yra stipresnis mažėjant finansiniam reguliavimui šalyse.

Iki šiol postkeinsistinės krypties literatūroje finansiniai aspektai vertinant funkcinio pajamų pasiskirstymo poveikį paklausai nebuvo labai akcentuojami. Empirinių tyrimų, kuriais siekiama įvertinti finansų įtaką paklausai, yra dar mažiau – pastaraisiais metais du tyrimus atliko Onaran (2011) JAV ir Nishi (2012) – Japonijai. Tačiau tyrimų rezultatai rodo, kad finansializacijos poveikis gali būti reikšmingas ir šios krypties tyrimai ateityje greičiausiai dar bus tęsiami.

2.6. Darbo pajamų dalies pokyčių poveikio bendrajai paklausai ir jos komponentėms teorinis pagrindimas

Išanalizavus funkcinio pajamų pasiskirstymo poveikį bendrajai paklausai teoriniu aspektu, galima išskirti pagrindinius argumentus, kodėl ir kaip darbo dalies mažėjimas paveikia bendrosios paklausos komponentes – vartojimą, investicijas ir grynąjį eksportą.

Poveikis namų ūkių vartojimo išlaidoms. Neoklasikiniuose makroekonominiuose modeliuose pajamų pasiskirstymo pokyčiai nedaro jokios įtakos vartojimui, laikoma, kad ribinis polinkis vartoti kapitalo ir darbo pajamas yra toks pat. Klasikiniame Kaleckio modelyje, kuris skirtas uždarai ekonomikai, darbo užmokesčio dalies mažėjimas visada mažina bendrąją paklausą (Kalecki, 1954; Blecker, 1989). Tiek klasikiniame, tiek vėlesniuose Kaleckio modeliuose laikoma, kad vartojimas turėtų mažėti, jei mažėja darbui tenkanti pajamų dalis, nes ribinis polinkis vartoti kapitalo pajamas yra mažesnis nei polinkis vartoti darbo pajamas. Didžioji darbo užmokesčio dalis atitenka mažesnes pajamas turintiems namų ūkiams, kurių ribinis polinkis vartoti yra gana aukštas (Palley, 2011), o didžioji kapitalo pajamų dalis atitenka turtingesniems žmonėms, kurie dides-

nę pajamų dalį skiria santaupoms (ILO, 2013). Marglin ir Bhaduri (1990), Bowles ir Boyer (1995) nustatė, kad ribinio polinkio taupyti kapitalo pajamas ir polinkio taupyti darbo pajamas skirtumas vidutiniškai sudaro 0,4. Panašų rezultatą gavo ir Stockhammer, Onaran ir Ederer (2009). Kapitalo dalies augimas gali mažinti vartojimą, nes didelė dalis pelno lieka įmonėse ir neatitenka namų ūkiams, todėl negali būti skiriama vartojimui (Stockhammer, Hein ir Grafl, 2011).

Poveikis investicijoms. Mažėjančios darbo dalies neigiamą poveikį vartojimui gali kompensuoti teigiamas poveikis privačioms investicijoms. Didesnis pelnas (mažesnė darbo pajamų dalis), tikėtina, skatins investicijas, nes turimos lėšos yra svarbus investicijų finansavimo šaltinis. Auganti kapitalo dalis formuoja teigiamus lūkesčius dėl pelno augimo ateityje, o tai skatina investicijas (Stockhammer, Hein ir Grafl, 2011).

Kaldor ir jo šalininkų požiūriu, kapitalo dalies augimas (darbo dalies mažėjimas) investicijas gali veikti ir neigiamai. Pelną lūkesčiai priklauso nuo ankstesnių laikotarpių pelno, kurį lemia pardavimų apimtys ir akceleratoriaus efektas. Akcentuojamas ne pelningumas, bet akceleratoriaus efektas, įmonės daugiau neinvestuos, jeigu auga pelnas, bet nėra paklausos padidėjimo. Investicijas nulemia poreikis, kad gamybos pajėgumai atitiktų paklausą (Caldentey ir Vernengo, 2013). Supaprastinta Kaleckio modelio lygtis, kai visas darbo užmokestis yra skiriamas vartojimui, o visas pelnas – santaupoms, numato, kad gautas pelnas yra lygus investicinių išlaidų apimčiai. Jei investicijos priklauso nuo gauto pelno, tuomet didesnis realus darbo užmokestis skatins didesnę paklausą, didesnes investicijas, o kartu ir didesnį pelną. Rowthorn (1981) tai pavadino sąnaudų paradoksu: didesnės darbo sąnaudos sumažina vienos įmonės pelną, bet dėl akceleratoriaus veikimo bendras įmonių pelnas didėja, jei sąnaudos panašiai padidėja visoms įmonėms.

Marksistinės krypties atstovai teigia, kad laukiamas pelnas priklauso ne nuo pelno dalies nacionalinėse pajamose, bet nuo įmonių pelno normos, o tiksliau, nuo įmonių laukiamos pelno normos, kai yra normalus gamybos pajėgumų panaudojimo lygis (Lavoie, 1995). Kadangi didesnis realus darbo užmokestis *ceteris paribus* reiškia mažesnę pelno normą, tai sąlygoja investicijų funkcijos poslinkį žemyn.

Poveikis grynajam eksportui. Grynąjį eksportą neigiamai veikia didėjančios darbo sąnaudos, kurios glaudžiai siejasi su darbo pajamų dalimi. Auganti darbo pajamų dalis reiškia didėjančias darbo sąnaudas, o tai daro neigiamą poveikį eksportui, nes auga kainų lygis, mažėja tarptautinis konkurencingumas.

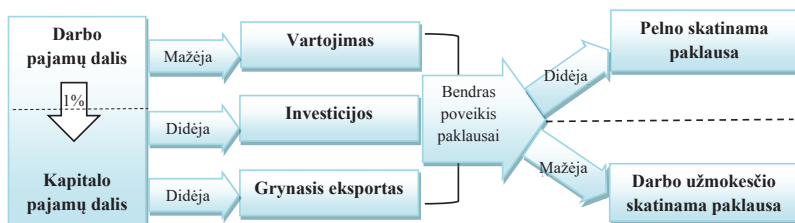
Prekybos ir vystymosi ataskaitoje 2010 (Trade and Development Report, 2010) pabrėžiama, kad į eksportą orientuota ekonomikos augimo strategija, kurią taiko daugelis besivystančių šalių, riboja darbo užmokesčio augimą, siekiant palaikyti eksporto konkurencingumą. Savo ruožtu, tai silpnina vietinės paklausos, kaip ekonomikos augimo šaltinio, reikšmę. Tokia atlyginimų ribojimo strategija turės teigiamą poveikį ekonomikos augimui tik tuo atveju, jei dėl užsienio paklausos augimo kylantis teigiamas poveikis viršys neigiamą silpnėjančios vietinės paklausos poveikį.

Kitoms sąlygoms nekintant, darbo užmokesčio augimo ribojimas didina konkurencingumą, o ypač grynąjį eksportą, tačiau tai automatiškai nereiškia teigiamo poveikio užimtumui ir ekonomikos augimui. Grynasis eksportas yra tik viena bendrosios paklausos dedamoji. Todėl darbo užmokesčio augimo ribojimas gali turėti tam tikrą poveikį tarptautinei prekybai, tačiau esminis poveikis pasireiškia vidinei paklausai. Kita problema ta, kad dėl augančio eksporto viena šalis gali padidinti bendrąją paklausą savo produkcijai, tačiau visos šalys to padaryti negali, nes globali ekonomika yra uždara. Blecker (1989) pabrėžė, kad darbo užmokesčio mažinimo strategija, jei vienu metu taikoma daugelyje šalių, panaikina konkurencinio pranašumo efektą, o neigiamas mažėjančio darbo užmokesčio poveikis vartojimui gali sukelti globalų bendrosios paklausos nuosmukį.

Bendrosios paklausos režimas: darbo dalies pokyčio poveikis bendrajai paklausai. Bendroji paklausa (AD) apskaičiuojama kaip namų ūkių vartojimo (C), investicijų (I), vyriausybės vartojimo išlaidų (G) ir grynojo eksporto (NX) suma:

$$AD = C + I + G + NX.$$

Kadangi darbo dalies mažėjimas neigiamai veikia vartojimą, tačiau gali didinti investicijas ir grynąjį eksportą, bendras darbo dalies mažėjimo poveikis bendrajai paklausai gali būti tiek teigiamas, tiek neigiamas (žr. 6 pav.).

6 pav. Paklausos režimai, atsižvelgiant į funkcinio pajamų pasiskirstymo pokyčių pasekmes

Bhaduri ir Marglin (1990) pirmieji išskyrė du galimus paklausos režimus, atsižvelgus į funkcinio pajamų pasiskirstymo pokyčių poveikį bendrajai paklausai. Vienose šalyse tam tikru laikotarpiu pajamų persiskirstymas darbo naudai gali paskatinti paklausos augimą, o kitose šalyse gali turėti priešingą poveikį. Jei darbo daliai sumažėjus (kapitalo daliai padidėjus), kitoms sąlygoms nekintant, bendroji paklausa sumažėja, vadinasi, ji yra skatinama darbo užmokesčio, o jei padidėja – paklausa skatinama pelno.

Pirmosios trys bendrosios paklausos dedamosios – vartojimas, investicijos ir vyriausybės vartojimo išlaidos – sudaro vietinę paklausą. Todėl galima išskirti bendrosios paklausos režimą ir vietinės paklausos režimą. Kadangi vyriausybės vartojimo išlaidos laikomos egzogeniniu veiksniu, vertinant vietinės paklausos režimą pakanka atsižvelgti į funkcinio pajamų pasiskirstymo pokyčių poveikį vartojimui ir investicijoms (Lavoie ir Stockhammer, 2013).

Paklausos režimą lemia įvairūs veiksniai (žr. 3 lentelę).

3 lentelė

Bendrosios paklausos režimą lemiantys veiksniai

Paklausos dedamosios	Pelno skatinama paklausa	Darbo užmokesčio skatinama paklausa
Vartojimas	Ribinis polinkis vartoti darbo ir kapitalo pajamas yra panašus	Ribinis polinkis vartoti darbo pajamas daug didesnis nei polinkis vartoti kapitalo pajamas
	Vartojimo dalis bendrojoje paklausoje nedidelė	Vartojimo dalis bendrojoje paklausoje didelė

Investicijos	Investicijos jautrios pelno normai	Investicijos nejautrios pelno normai
	Akceleratoriaus efektas mažas	Akceleratoriaus efektas didelis
	Investicijų dalis bendrojoje paklausoje didelė	Investicijų dalis bendrojoje paklausoje nedidelė
Grynasis eksportas	Didelė grynojo eksporto dalis bendrojoje paklausoje	Nedidelė grynojo eksporto dalis bendrojoje paklausoje
	Eksportas jautrus darbo sąnaudoms	Eksportas nejautrus darbo sąnaudoms
	Didelis ribinis polinkis importuoti	Mažas ribinis polinkis importuoti

Šaltinis: sudaryta autorių.

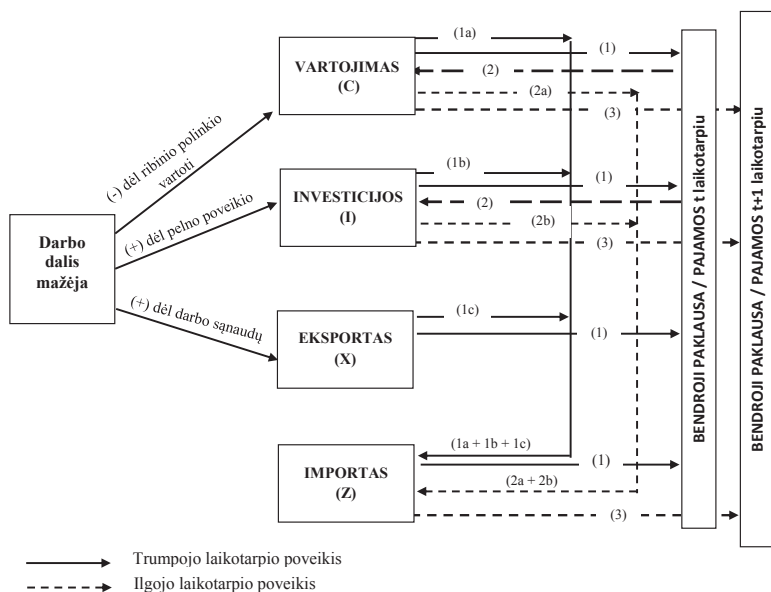
Bendras darbo pajamų dalies mažėjimo poveikis bendrajai paklausai priklauso nuo santykinės vartojimo, investicijų ir grynojo eksporto reakcijos į pajamų pasiskirstymo pokyčius. Rezultatas priklauso nuo to, koks yra darbo užmokestį gaunančių asmenų ir kapitalo pajamų savininkų polinkis vartoti (laikoma, kad ribinis polinkis vartoti darbo pajamas yra didesnis nei polinkis vartoti kapitalo pajamas), kaip jautriai verslininkai reaguoja į pelno normos pasikeitimą, kaip jautriai eksportuotojai ir importuotojai reaguoja į darbo sąnaudų pasikeitimą. Darbo dalies augimas didina darbo sąnaudas ir eksportuotojai turi spręsti klausimą: ar didinti eksporto kainas, bet tai sumažins konkurencingumą tarptautinėje rinkoje, ar eksporto kainų nekeisti, bet tai sumažins gaunamą pelną? Darbo dalies augimas, tikėtina, paskatins vartojimą, tačiau vartojimo išlaidos, skirtos ne vietos, bet užsienio prekėms įsigyti, neturės teigiamos įtakos šalies prekių paklausai. Įtakos turi ir bendrosios paklausos dedamųjų – vartojimo, investicijų, vyriausybės vartojimo išlaidų ir grynojo eksporto – santykinis dydis (Lavoie ir Stockhamer, 2013).

Bendras poveikis įvairiose šalyse skiriasi ir laikui bėgant kinta priklausomai nuo vidinių ir išorinių aplinkybių. Darbo dalies mažėjimo poveikis paklausai konkrečioje šalyje tam tikru laikotarpiu priklausys ir nuo tarptautinės aplinkos bei kitų šalių tuo momentu vykdomos strategijos (ILO, 2013).

3. DARBO PAJAMŲ DALIES KITIMO POVEIKIO BENDRAJAI PAKLAUSAI VERTINIMO METODIKA

3.1. Darbo pajamų dalies nacionalinėse pajamose kitimo poveikio bendrajai paklausai vertinimo modelis

Apibendrinant darbo dalies poveikio bendrajai paklausai teorinės analizės rezultatus galima pažymėti, kad poveikis gali būti vertinamas trumpuoju ir ilguoju laikotarpiu. Kitaip tariant, poveikis trumpuoju laikotarpiu apima tiesioginį darbo dalies pokyčių poveikį bendrosios paklausos dedamosioms – vartojimui, investicijoms ir grynajam eksportui. Poveikis ilguoju laikotarpiu apima ir netiesioginį arba grįžtamąjį poveikį, kai dėl darbo dalies pokyčių pasikeitusios pajamos paveikia vartojimą, investicijas ir importą. Darbo dalies pokyčių poveikio bendrajai paklausai vertinimo modelis pateiktas 7 paveiksle.

7 pav. Darbo pajamų dalies pokyčių poveikio bendrajai paklausai vertinimo modelis

Pirmiausia derėtų akcentuoti, kad šiuo modeliu nesiekama paaiškinti visų veiksmų, kurie lemia bendrosios paklausos pokyčius. Modelis atskleidžia tik darbo dalies pokyčių poveikio paklausai mechanizmą. Antra, mokslo studijos autorės pripažįsta, kad modelyje yra atsiribojama nuo galimo grįžtamojo ryšio, t. y. darbo dalis gali keistis dėl bendrosios paklausos pokyčių.

Ištisinė linija vaizduoja darbo dalies sumažėjimo poveikį bendrajai paklausai trumpuoju laikotarpiu, esant tam tikram pajamų lygiui. Pajamų persiskirstymas kapitalo naudai neigiamai veikia vartojimo išlaidas, nes polinkis vartoti darbo pajamas yra didesnis nei polinkis vartoti kapitalo pajamas. Auganti kapitalo dalis teigiamai veikia investicijas, nes didėja pelnas. Eksportas didėja, nes mažėjanti darbo dalis reiškia mažesnes darbo sąnaudas, todėl produkcija tampa konkurencingesnė tarptautinėse rinkose.

Darbo dalies pokyčių įtaka importui atsiranda dėl poveikio vartojimui, investicijoms ir eksportui. Dalis vartojimo ir investicinių (pagrindinio kapitalo formavimo) išlaidų yra skiriamos užsienio produkcijai įsigyti, todėl vartojimo (linija 1a) ir investicijų pokyčiai (linija 1b) dėl darbo dalies mažėjimo atitinkamai paveikia ir importą. Didėjantis eksportas taip pat didina importą, nes importuojamos žaliavos, reikalingos produkcijai pagaminti (linija 1c). Taigi darbo dalies mažėjimas teigiamai veikia investicijas ir eksportą, neigiamai veikia vartojimą, o investicijų, eksporto ir vartojimo pasikeitimas veikia importą. Galutinis poveikis importui ($1a + 1b + 1c$) priklauso nuo to, ar lemiamas bus vartojimo poveikis (tuomet importas mažės), ar eksporto ir investicijų poveikis (tuomet importas didės).

Vartojimo, investicijų, eksporto ir importo pokyčiai paveikia bendrąją paklausą, o kartu ir šalies pajamas, tai vaizduoja rodyklės (1). Kadangi tikimasi, jog darbo dalies sumažėjimo poveikis vartojimui bus neigiamas, investicijoms ir eksportui teigiamas, o importui gali būti tiek teigiamas, tiek neigiamas, galutinis poveikis bendrajai paklausai priklauso nuo santykinio paminėtų efektų dydžio. Jei galutinis poveikis yra teigiamas, sakoma, kad bendrosios paklausos režimas yra sąlygotas pelno, jei neigiamas – sąlygotas darbo užmokesčio.

Pasikeitusios pajamos, savo ruožtu, vėl pradeda veikti vartojimą ir investicijas, t. y. pasireiškia multiplikatoriaus efektas. Šį poveikį vaizduoja rodyklės (2). Tuomet vartojimo (2a) ir investicijų (2b) pokyčiai vėl paveikia importą ($2a + 2b$). Taigi darbo dalies sumažė-

jimo poveikis bendrajai paklausai ilguoju laikotarpiu apima poveikį, kurį vaizduoja rodyklės (3), t. y. apima vartojimo, investicijų ir importo pokyčius, kuriuos sukėlė dėl darbo dalies pokyčių pasikeitusi paklausa. Atsižvelgus į paklausos pokyčius, mažėjančios darbo dalies teigiamas poveikis investicijoms tampa diskutuotinas. Iš vienos pusės, mažėjanti darbo dalis reiškia didėjančią kapitalo dalį ir tai skatina investicijas, iš kitos pusės, mažėjant darbo daliai mažėja ir vartojimas, o tai jau gali neigiamai paveikti investicijas, nes mažėja paklausa. Tačiau investicijos gali būti labiau priklausomos ne nuo vidaus vartojimo, bet nuo paklausos užsienyje, t. y. eksporto, o pastarąjį mažėjanti darbo dalis veikia teigiamai.

Sudarytas modelis gali būti taikomas vertinant darbo dalies pokyčių poveikį paklausai tiek konkrečioje šalyje, tiek šalių grupėse. Mokslo studijos autorės atkreipia dėmesį, kad darbo dalies pokyčių poveikis paklausai gali skirtis priklausomai nuo šalies atvirumo tarptautinei prekybai, todėl empiriniuose tyimuose sudarant šalių imtis į tai reikia atkreipti dėmesį, kad būtų gauti tikslesni tyrimo rezultatai. Skirtingas poveikis pirmiausia gali pasireikšti dėl to, kad uždaresnės ir atviresnės ekonomikos šalyse skiriasi paklausos komponentų – vartojimo, investicijų, eksporto ir importo – santykinės dalys bendrojoje paklausoje. Kadangi uždaresnėse šalyse vartojimo dalis bendrojoje paklausoje yra didesnė, tikėtina, kad ten paklausą labiau paveiks vartojimo, o ne eksporto pokyčiai. Pačių vartojimo išlaidų reakcija į darbo dalies pokyčius priklausys nuo to, kaip uždaresnės ir atviresnės ekonomikos šalyse skiriasi ribinis polinkis vartoti darbo pajamas ir ribinis polinkis vartoti kapitalo pajamas.

Atviresnės ekonomikos šalyse eksporto jautrumas darbo sąnaudoms gali būti didesnis, todėl darbo dalies pokyčių įtaka eksportui tose šalyse bus didesnė. Kadangi eksporto santykinė dalis bendrojoje paklausoje yra didesnė atviresnėse šalyse, todėl šiose šalyse reikšmingesnis pasikeitusio eksporto poveikis paklausai.

Mažėjant darbo daliai tikėtinas teigiamas poveikis investicijoms, nes didėja pelnas, bet kartu mažėja vartojimas (paklausa), o tai investicijas veikia neigiamai. Tačiau paklausą sudaro ne tik vidaus vartojimas, bet ir eksportas, kurį mažėjanti darbo dalis veikia teigiamai. Todėl tikėtina, kad atviresnėse šalyse svarbesnė tampa pelno, o ne vidaus paklausos įtaka investicijoms (vertinant darbo dalies pokyčių kontekste), nes paklausos sumažėjimą dėl vartojimo atsveria

paklausos užsienyje (eksporto) augimas. Dar vienas argumentas, kodėl ilguoju laikotarpiu atviresnės ekonomikos šalyse poveikis paklausai gali būti mažesnis, siejamas su ribiniu polinkiu importuoti, kuris atviresnėse šalyse yra didesnis, atitinkamai multiplikacinis efektas bus mažesnis.

Apibendrintai galima teigti, kad darbo dalies pokyčių poveikis paklausai atviresnės ir uždaresnės ekonomikos šalyse gali skirtis dėl:

- ribinio polinkio vartoti darbo ir kapitalo pajamas skirtumų,
- investicijų jautrumo pelnui skirtumų,
- eksporto jautrumo darbo sąnaudoms skirtumų,
- atvirose šalyse mažesnio multiplikacinio efekto,
- vartojimo, investicijų, eksporto ir importo santykinių dalių bendrojoje paklausoje skirtumų.

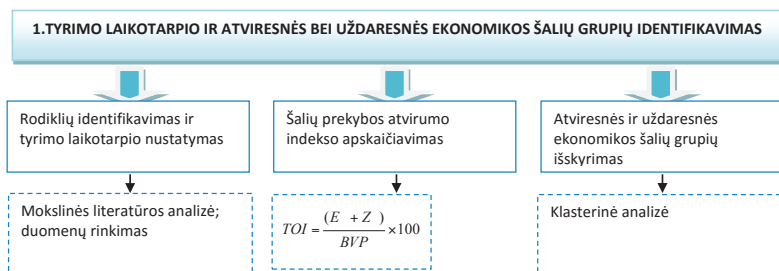
3.2. Empirinio tyrimo etapai, juose taikyti tyrimo metodai

Darbo dalies nacionalinėse pajamose kitimo poveikio bendrajai paklausai tyrimo eigą sudaro 6 tyrimo etapai. Tyrime naudoti 28 ES šalių paneliniai duomenys, apimantys 1995–2014 metų laikotarpį. Duomenys paimti iš AMECO statistinių duomenų bazės, kurioje nuo 1960 m. kaupiami metiniai pagrindinių nacionalinių sąskaitų duomenys. Empirinio tyrimo eiga remiasi modifikuotu Bhanduri ir Marglin (1990, 1991) sudarytu darbo dalies pokyčių poveikio paklausai vertinimo modeliu, kuris leidžia nustatyti skirtingus paklausos režimus. Šiame empiriniame tyrime taikoma vienos lygties vertinimo metodika atliekant regresinę makroekonominių duomenų analizę, siekiant nustatyti darbo dalies poveikį kiekvienai bendrosios paklausos komponentei. Taikyta ekonometrinės analizės metodika. Skaičiavimai atlikti statistinių duomenų apdorojimo programa GRETL. Tyrimo etapai pateikiami 8 paveiksle.

8 pav. Darbo pajamų dalies kitimo poveikio bendrajai paklausai tyrimo etapai

I tyrimo etape tyrimo laikotarpio pasirinkimas (1995–2014 m.) grindžiamas tuo, kad AMECO duomenų bazėje reikalingi šiam tyrimui duomenys už labai ilgą laikotarpį pateikiami tik senesnių ES šalių, o vėliau įstojusių šalių didžioji dalis tyrimui reikalingų rodiklių pateikiami tik nuo 1995 metų. Atliekamas šalių grupavimas į 2 klasterius pagal prekybos atvirumo kriterijų. Pirmojo tyrimo etapo schema pateikiama 9 paveiksle.

9 pav. Darbo pajamų dalies kitimo poveikio bendrajai paklausai tyrimo pirmojo etapo schema

Pagrindžiant klasterizavimui naudojamą prekybos atvirumo indeksą *TOI* (angl. *Trade Openness Index*) galima teigti, kad jis pateikia aktualią informaciją apie šalies prekybos srautus (eksportą ir importą), jų verčių bei apimčių pokyčius ir šalies dalyvavimą globalioje prekyboje. Indekso patikimumas grindžiamas dar ir tuo, kad neiškreipia gautų rezultatų: jei šalies ekonomikai būtų būdingas pastovus augimas, indeksas nerodytų didelių pokyčių. Prekybos atvirumas, kaip eksporto ir importo sumos santykis su BVP, buvo matuojamas tyrėjų Frankel ir Romer (1996), Easterly ir Levine (2001), Dollar ir Kraay (2004), Loko ir Diouf (2009), kt. Indeksas apskaičiuojamas:

$$TOI = \frac{(E + Z)}{BVP} \times 100, \quad (28)$$

čia šalies *TOI* – šalies atvirumo tarptautinei prekybai rodiklis, *E* – eksporto apimtis, *Z* – importo apimtis, *BVP* – bendrasis vidaus produktas.

Atlikus klasterinę analizę ES 28 šalys buvo suskirstytos pagal prekybos atvirumo kriterijų (**mažiau atviros ir labiau atviros ES šalys**, t. y. tyrime vartojamos „atviresnės“ ir „uždaresnės“ šalių grupės sąvokos), siekiant palyginti darbo dalies kitimo poveikį bendrajai paklausai skirtingo atvirumo šalių grupėse. Kaip teigia Čekanavičius, Murauskas (2008), klasterinės analizės tikslas – suskirstyti objektus taip, kad skirtumai klasterių viduje būtų kuo mažesni, o tarp klasterių – kuo didesni. Naudojami objektų panašumo matai priklauso nuo to ar objektai klasterizuojami pagal kiekybinius parametrus (šiuo tyrime – prekybos atvirumas).

Tyrime taikomas *hierarchinis jungimo metodas*, nes objektai yra laikomi *vienu dideliu klasteriu*, kurį sudaro mažesni klasteriai. Taikant šį metodą yra nustatoma klasterių tarpusavio hierarchija (klasterių tarpusavio priklausomybių struktūra). Po to sprendžiama, kiek yra klasterių (koks optimalus skaičius klasterių). Kadangi tyrime taikytas jungimo metodas, pradinį klasterį sudaro vienas elementas, toliau buvo sudaryti vis stambesni klasteriai, kol liko du klasteriai (Bilevičienė, Jonušauskas, 2011).

Taikant hierarchinių jungimo metodų procedūrą, šiame tyrime pasirinktas *vidutinės jungties* panašumo matas t. y. atstumai arba at-

stumų metrikos $d(U, V)$, tarp dviejų klasterių U ir V . Tyrime taikytas *artimiausio kaimyno* (vienetinės jungties) metodas, kurio išraiška:

$$d(UV) = \min_{X_i \in U, Y_j \in V} d(X_i Y_j). \quad (29)$$

Šiame tyrime, sugrupuojant šalis pagal atvirumo prekybai indeksą, kiekvienais metais šalis buvo priskirta *atviresnių* arba *uždaresnių* ES šalių klasteriui. Kai kurios šalys visu tyrimo laikotarpiu priklausė tam pačiam klasteriui, o kitos šalys vienu periodu pateko į atviresnių, kitu laikotarpiu į uždaresnių šalių klasterį. Įvertinus dažniausią per tyrimo laikotarpį šalių priskyrimą atviresnių bei uždaresnių grupių klasteriui, nustatytos dvi šalių grupės, pateiktos 4 lentelėje.

4 lentelė

Šalių grupės pagal prekybos atvirumą

Uždaresnių šalių grupė
Bulgarija, Danija, Vokietija, Graikija, Ispanija, Prancūzija, Kroatija, Italija, Kipras, Latvija, Austrija, Lenkija, Portugalija, Rumunija, Švedija, Suomija, Jungtinė Karalystė
Atviresnių šalių grupė
Belgija, Čekija, Estija, Airija, Lietuva, Liuksemburgas, Vengrija, Malta, Nyderlandai, Slovėnija, Slovakija

II–V tyrimo etapuose atliekamas darbo dalies (LS) kitimo poveikio vartojimo išlaidoms, investicijoms, eksportui ir importui vertinimas. Lyginami atviresnių ir uždaresnių šalių grupių rodikliai.

Taikoma regresinė bei lyginamoji analizė. Šiuose tyrimo etapuose naudoti kintamieji, kurie buvo nustatyti atlikus darbo dalies pokyčių poveikio paklausai empirinių tyrimų analizę (žr. 2.5 poskyrį). Kintamieji (pateikti 5 lentelėje) pagrįsti remiantis teorinėje analizėje nustatytais poveikio kanalais. Atsižvelgus į duomenų prieinamumą ES 28 šalims, buvo išskirti kontroliuojami kintamieji, kuriuos autorės naudoja modeliuose vertindami darbo dalies poveikį vartojimui, investicijoms, eksportui ir importui. Išsamesnis tyrimo naudotų rodiklių aprašymas pateiktas 2 priede. Visi ne santykiniai rodikliai yra realūs dydžiai, t. y. išreikšti bazinių (2010) metų kainomis.

Tyrime naudoti kintamieji

Sant-rumpa	Paiškinimas	Matavimo vnt.
<i>Visuose modeliuose naudotas nepriklausomas kintamasis</i>		
<i>LS</i>	Koreguota darbo dalis	Procentais nuo vienam užimtajam tenkančio BVP, apskaičiuoto gamybos veiksnių kainomis
<i>Priklausomas kintamasis vartojimas</i>		
<i>C</i>	Privataus vartojimo išlaidos	Nacionalinės valiutos vienetai
<i>Nepriklausomi kintamieji</i>		
<i>W</i>	Kompensacija dirbantiems	Nacionalinės valiutos vienetai
<i>OS</i>	Bendras likutinis perteklius	Nacionalinės valiutos vienetai
<i>Y</i>	Bendrasis vidaus produktas	Nacionalinės valiutos vienetai
<i>SR</i>	Namų ūkių ir ne pelno institucijų, teikiančių paslaugas namų ūkiams, taupymo norma	Bendrosios santaupos procentais nuo bendrųjų disponuojamųjų pajamų
<i>HD</i>	Namų ūkių skolos	Nacionalinės valiutos vienetai
<i>Priklausomas kintamasis investicijos</i>		
<i>I</i>	Bendrojo pagrindinio kapitalo formavimas	Nacionalinės valiutos vienetai
<i>Nepriklausomi kintamieji</i>		
<i>IR</i>	Realiojo ilgąjo laikotarpio palūkanų norma	Proc.
<i>Y</i>	Bendrasis vidaus produktas	Nacionalinės valiutos vienetai
<i>CD</i>	Nefinansinių įmonių skola	Nacionalinės valiutos vienetai
<i>PD</i>	Privataus sektoriaus (namų ūkių ir nefinansinių įmonių) skola	Nacionalinės valiutos vienetai
<i>Yf</i>	Pagrindinių eksporto partnerių realusis BVP augimas	Indeksas, 2010 = 100
<i>Priklausomas kintamasis eksportas</i>		
<i>X</i>	Prekių ir paslaugų eksportas	Nacionalinės valiutos vienetai
<i>Nepriklausomi kintamieji</i>		
<i>PX</i>	Prekių ir paslaugų eksporto kainų defliatorius	Indeksas, 2010 = 100
<i>PX/PZ</i>	Prekių ir paslaugų eksporto ir importo defliatorių santykis	
<i>REER</i>	Realusis efektyvusis valiutos kursas	Indeksas, 2005 = 100
<i>Yf</i>	Pagrindinių eksporto partnerių realusis BVP augimas	Indeksas, 2010 = 100

<i>FDI</i>	Sukauptos tiesioginės užsienio investicijos	Proc. nuo BVP
<i>Priklausomas kintamasis importas</i>		
<i>Z</i>	Prekių ir paslaugų importas	Nacionalinės valiutos vienetai
<i>Nepriklausomi kintamieji</i>		
<i>Y</i>	Bendrasis vidaus produktas	Nacionalinės valiutos vienetai
<i>REER</i>	Realusis efektyvusis valiutos kursas	Indeksas, 2005 = 100
<i>PZ</i>	Prekių ir paslaugų importo kainų defliatorius	Indeksas, 2010 = 100
<i>P/PZ</i>	Prekių ir paslaugų vartojimo kainų ir importo kainų defliatorių santykis	

Tyrimuose, kuriuose taikomas Bhaduri ir Marglin (1990) paklausos režimo nustatymo modelis, darbo dalies poveikis vartojimo išlaidoms vertinamas analizuojant vartojimą kaip darbo (W) ir kapitalo (OS) pajamų funkciją $C = f(W, OS)$. Tačiau šių kintamųjų nepakanka, kad būtų galima paaiškinti, kodėl „nepaisant darbo dalies mažėjimo, įvairiose šalyse vartojimo išlaidos didėjo. Tai siejama su tuo, kad „paklausos variklio“ – vartojimo augimas buvo paremtas sparčiai didėjančia namų ūkių skola, o ne darbo užmokesčio augimu. Mažėjant kreditingumo standartams, atsirandant naujiems finansiniams instrumentams, kreditai tapo prieinami mažai turto ir pajamų turintiems namų ūkiams. Tokiu būdu namų ūkių skola tapo didesnio darbo užmokesčio, kaip vartojimo ir paklausos šaltinio, pakaitalu. Skolos užauginti vartojimo bumai nustatyti ne tik JAV, bet daugiau ar mažiau pasireiškė Jungtinėje Karalystėje, Australijoje bei „gelbėjimo reikalaujančiose“ euro zonos šalyse – Graikijoje, Airijoje, Portugalijoje ir Ispanijoje (ILO, 2013). Todėl šiame tyrime Bhadurio ir Marglino modelis modifikuojamas, įtraukiant namų ūkių skolinimąsi ir taupymą atspindinčius kintamuosius.

Sudarant poveikio investicijoms vertinimo funkciją, įtraukiamas kuris nors vienas kintamasis – **kapitalo dalis arba pajamų iš pelno suma**, kaip poveikį lemiantis veiksnys, kartu su nepriklausomais kintamaisiais: a) BVP arba gamybos produktyvumu, kurie „atstovauja“ paklausai, ir b) palūkanų norma arba paskolų suma, kuri veikia investicijas kaip kapitalo išteklių šaltinis. Kadangi investicijas lemia tiek vietinė, tiek užsienio paklausa (eksportas), šiame tyrime bus atsižvelgiama į tai, kaip investicijas veikia eksporto partnerių paklausos (realiojo BVP) augimas.

Vertinant pajamų perskirstymo poveikį grynajam eksportui taikomos *dvi tyrimo strategijos*: **vertinamas poveikis tiesiogiai grynajam eksportui arba atskirai eksportui ir importui**, įtraukiant tokius kontroliuojamus veiksnus, kaip vietinės ir užsienio pajamos, realusis efektyvusis valiutos kursas ir vidaus kainos, kurios lemia tarptautinį konkurencingumą. Šiame tyrime kaip eksportą lemiantis veiksnys papildomai įtraukiamos tiesioginės užsienio investicijos. Šio veiksnio įtaka eksportui neginčijama ir įrodyta daugelyje empirinių tyrimų.

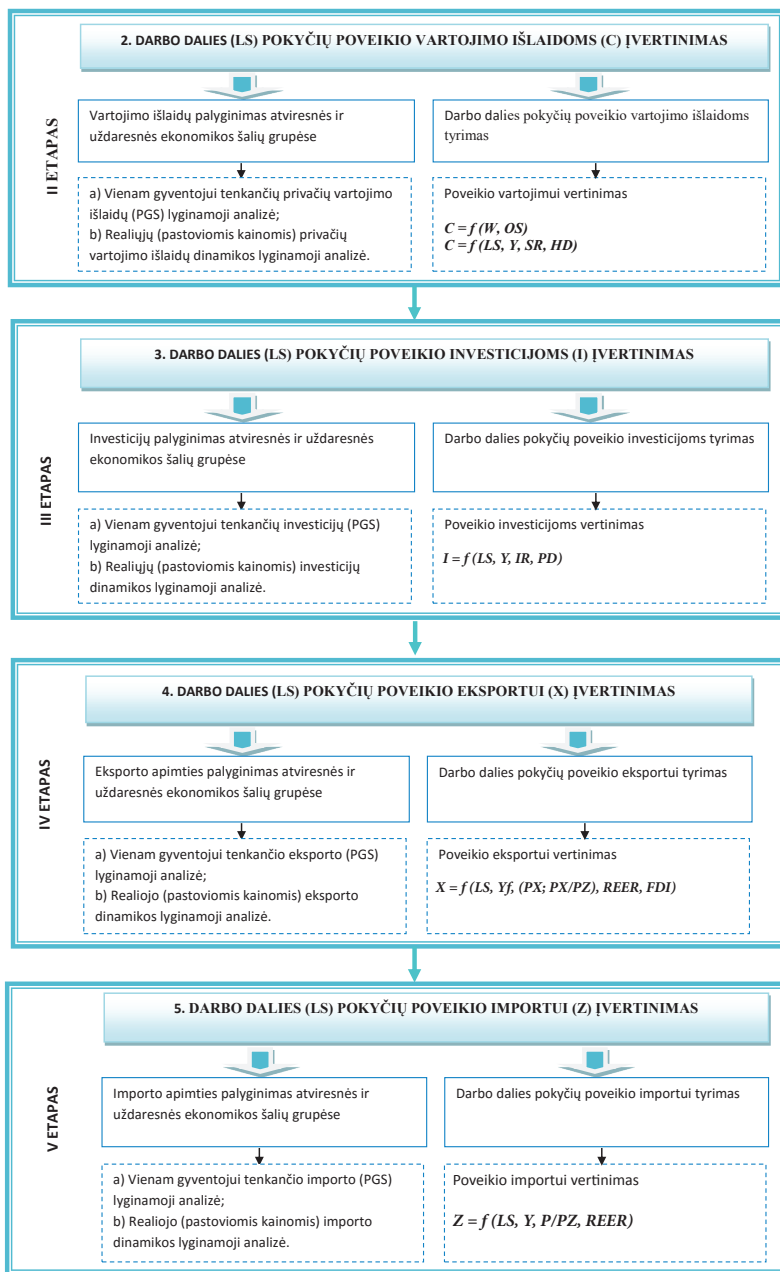
Šio tyrimo II–V etapų schema pateikta 10 paveiksle.

Siekiant palyginti *vienam gyventojui tenkančių privačių vartojimo išlaidų (PGS) ir realiųjų (pastoviomis kainomis) privačių vartojimo išlaidų dinamiką*, šiame tyrime taikytas analizuojamų **duomenų lyginimo metodas**. Jo metodologinė esmė ta, kad yra grindžiamas teiginiu apie objektų, reiškinių panašumus ir skirtumus. Lyginimo metu sugretinami du objektai jų tarpusavio santykio apibrėžimo tikslu. Lyginant nustatomos reiškinių kiekybinės ir kokybinės charakteristikos, konstruojamos analogijos ir klasifikacijos. Lyginimui taikyti:

- **imties pločio rodikliai** (skirtumas tarp didžiausios ir mažiausios imties reikšmių (didžiausias intervalas, apimantis visas imties reikšmes);
- **minimalios ir maksimalios reikšmės** (didžiausios ir mažiausios požymių reikšmės);
- **vidurkiai** (vidutinė požymių reikšmė);
- **vidutinis standartinis nuokrypis** (dydis, nusakantis atsitiktinio dydžio įgyjamų reikšmių sklaidą apie vidurkį).

Siekiant įvertinti *darbo dalies (LS) pokyčių poveikį vartojimo išlaidoms (C), investicijoms (I), eksportui (X), importui (Z)*, ryšio tarp kintamųjų glaudumą, formą bei analitinę išraišką, taikyta panelinių duomenų **pirmos eilės skirtumų** (angl. *First Differencing FD*), **regresinės analizės mažiausių kvadratų** (angl. *Ordinary Least Squares; OLS*) ir **svertinių mažiausių kvadratų** (angl. *Weighted Least Squares; WLS*) metodai.

Pagrindžiant **panelinių duomenų taikymo šiame tyrime privaldas** akcentuotina tai, kad, atliekant ekonometrinius kiekybinių duomenų tyrimus, dažniausiai naudojamos šios duomenų rinkinių

10 pav. Darbo dalies nacionalinėse pajamose kitimo poveikio bendrajai paklausai tyrimo II–V etapų schema

rūšys: laiko eilučių duomenys (angl. *time series*), skerspjūvio duomenys (angl. *cross-section*) ir **paneliniai duomenys** (angl. *panel data*). Laiko eilučių duomenys dažniausiai naudojami analizuojant makroekonominis rodiklius ir suteikia informaciją tik apie šių rodiklių kitimą laike (tyrimo reprezentatyvumui pagrįsti reikalinga labai ilga dinamikos eilutė). Naudojant skerspjūvio duomenis ekonometrinėje duomenų analizėje gaunama informacijos tik apie ekonominių, demografinių ir kitų grupių rodiklių būklę tam tikru laiko momentu. **Paneliniai duomenys** sujungia laiko eilučių bei skerspjūvio duomenis bei leidžia įvertinti tam tikrų grupių (šiuo atveju ES 28 šalių) rodiklių kitimą tam tikru laiko tarpu (Stock, Watson, 2007). Taigi, duomenys, sudaryti iš grupės objektų bei jų dinamikos laiko interval, vadinami paneliniais. Gujarati (2004), Wooldridge (2002) Baltagi (2005) išskiria tokius ekonometrinės analizės taikant panelinius duomenis privalumus:

- derinant skerspjūvio ir laiko duomenų dimensijas, paneliniai duomenys yra informatyvesni, nes apima daugiau stebėjimų negu tiriant vien skerspjūvio ar laiko eilučių modelius (daugiau kintamumo, daugiau laisvės laipsnių), todėl įverčiai yra efektyvesni;
- derinant laiko ir skerspjūvio dimensijas pagerinama analizė, nes atsiranda galimybė tirti variaciją tiek laike (t. y. kaip kinta ekonominis vienetas laike), tiek ir tarp grupių (koks kitimas, lyginant su kitais tiriamais ekonominiais vienetais);
- duomenys leidžia tirti reiškinis naudojant mikrolygmens duomenis apie miestus, regionus ar šalis ir pan., kurie dažnai atvejais nebūna homogeniški. Taikant tam tikras metodus yra galimybė kontroliuoti nepastebėtą heterogeniškumą (angl. *unobserved heterogeneity*) objekto lygmenyje.

Paneliniai duomenys leidžia analizuoti latentinių (nepastebėtų) likučių prigimtį (Karpuškienė, Lastauskas, 2012).

Vis dėlto išskiriami dažniausiai pasitaikantys panelinių **duomenų apribojimai ir trūkumai**:

- duomenų rinkimo ir projektavimo problemos;
- iškreipti ir netinkami matavimo paklaidų vertinimai;
- per trumpa laiko eilutės dimensija;
- net jei ilga laiko eilutė ir mažai skerspjūvio duomenų;
- priklausomybė nuo skerspjūvio duomenų (Baltagi, 2005).

Dar viena problema, su kuria susiduriama rodiklių analizei nau-

dojant panelinius duomenis, **nepastebėto heterogeniškumo pasekmės** tyrimų rezultatams. Nepastebėtas heterogeniškumas – tai ty-rėjo tiesiogiai nestebimos tiriamų požymių charakteristikos, todėl neįtraukiamos į empirinį modelį. Visgi, nekontroliuojant nestebimo heterogeniškumo, nestebimi efektai atsiduria suminėje paklaidoje ir koreliuodami su nepriklausomais modelio kintamaisiais sukelia endogeniškumo problemą, sąlygojančią klaidingas išvadas dėl tiriamų veiksnių poveikio priklausomam kintamajam. Tačiau *panelinių duomenų analizės metodai* leidžia šias problemas išspręsti. Pagrindinis klausimas šiame tyrimo etape – ar nestochastiniai ir laike nekintantys nestebimi efektai nekoreliuoja su nepriklausomais kintamaisiais. Pažymėtina, kad čia svarbus ne nestebimų efektų (dar vadinamų nepastebėtu heterogeniškumu, latentiniais kintamaisiais) įverčių kiekybinis įvertinimas, o aiškinamųjų veiksnių poveikio kiek galima tikslesnis kiekybinis įvertinimas. Ekonometrinėje literatūroje pateikiamas toks bazinis nestebimų efektų modelis (angl. *unobserved effects model*):

$$y_{it} = \beta x_{it} + c_i + e_{it}, \quad (30)$$

čia x_{it} yra vertinamas regresorius, c_i – nuo laiko nepriklausomas, nestebimas efektas, e_{it} – atsitiktinė paklaida, suminė paklaida $v_{it} = c_i + e_{it}$.

Wooldridge (2002) šioms problemoms spręsti siūlo tris metodus: **pirmos eilės skirtumų** (angl. *First Differencing Method; FD*), **fiksuotų efektų** (angl. *Fixed Effects Methods; FE*) ir **atsitiktinių efektų** (angl. *Random Effects Methods; RE*). Šiame tyrime buvo taikytas **pirmos eilės skirtumų metodas**.

Tyrime vertinant darbo dalies (*LS*) pokyčių poveikį vartojimo išlaidoms (*C*), investicijoms (*I*), eksportui (*X*), importui (*Z*), **panelinių duomenų modeliams buvo keliami šie reikalavimai:**

- modelio parametrų koeficientai ir ženklai neturėjo prieštarauti ekonominei logikai;
- modelio paklaidų elgsena negali prieštarauti svarbiausioms prielaidoms, t. y. tyrime naudojant panelinius duomenis turėjo būti patvirtintas autokoreliacijos ir heteroskedastiškumo nebuvimas;
- modelio pagrindu apskaičiuoti įverčiai turėjo atitikti pagrindinius statistikos reikšmingumo ir patikimumo kriterijus.

Taikant **pirmos eilės skirtumų** (*FD*) metodą koeficientų reikšmės priklauso tiek nuo grupių, tiek ir nuo laiko, t. y. kai $t = 1, 2, \dots, T$; $i = 1, 2, \dots, N$ šio tyrimo atveju $i = 28$ šalys; $t = 20$ metų). Šis modelis, taikomas paneliniams duomenims, bendru atveju yra aprašomas lygtimi:

$$\Delta y_{it} = \alpha + \delta_3 td3_t + \dots + \delta_T tdT_t + \beta_1 \Delta x_{it1} + \dots + \beta_k \Delta x_{itk} + \Delta e_{it}, \quad (31)$$

čia α – konstanta, δ – atspindi visoms šalims bendrus efektus (pvz., ekonominius šokus ir t. t.), β – nepriklausomo kintamojo poveikio priklausomam kintamajam koeficientas, td – laiko pseudokintamieji, x – nepriklausomi modelio kintamieji, y – priklausomas modelio kintamasis, e – modelio paklaida.

Modelio kintamieji bendru atveju apskaičiuojami taip:

$$\Delta y_{it} = y_{it} - y_{i,t-1}, \Delta x_{it} = x_{it} - x_{i,t-1} \text{ bei } \Delta e_{it} = e_{it} - e_{i,t-1}. \quad (32)$$

Taikant **pirmos eilės skirtumų** *FD* modelį keliama tokia prielaida, kad tyrimo imtį sudaro „unikalus“, pasižymintys tam tikromis neįvertintomis savybėmis, objektai. Modelio įverčiai prie laiko pseudokintamųjų td_t (angl. *time dummies*) atspindi vertinamų rodiklių funkcijos pokyčius, bendrus visiems tiriamiems objektams laike. Vis dėlto pagrindiniu *FD* modeliavimo trūkumu laikoma tai, kad laiko eilutė sumažėja vienu lygiu ir nėra galimybės į modelį įtraukti laike nekintančius veiksnius.

FD modeliai su fiktyviaisiais sąveikos kintamaisiais, kuriuose koeficientų reikšmės priklauso tiek nuo grupių, tiek nuo laiko, bendru atveju yra aprašomi tokia lygtimi:

$$\Delta y_{it} = \alpha + \delta_3 td3_t + \dots + \delta_T tdT_t + \beta_1 \Delta x_{it1} + \beta_{1D} \Delta x_{it1} D_i + \dots + \beta_k \Delta x_{itk} + \beta_{kD} \Delta x_{itk} D_i + \Delta e_{it}, \quad (33)$$

čia D yra fiktyvus kintamasis, kuris koduoja atviresnes ir uždaresnes šalis. Šiame tyrime naudoti sąveikos kintamieji, t. y. atviresnės šalys priskirtos „1“, o uždaresnės – „0“. Šie sąveikos kintamieji tai-

kyti vertinant darbo dalies LS pokyčių įtaką bendrosios paklausos komponentėms uždaresnės ir atviresnės ekonomikos šalių grupėse. β_1 parodo kokį poveikį priklausomam kintamajam (pavyzdžiui, vartojimui) turi darbo dalies pasikeitimas uždaresnėse šalyse, β_{1D} parodo, koks poveikio skirtumas atviresnėse šalyse lyginant su uždaresnėmis. Poveikis atviresnių šalių grupėse apskaičiuojamas $\beta_1 + \beta_{1D}$. Taip pat buvo taikytas pajamų (BVP) ir šalies atvirumo sąveikos kintamasis, pastaruoju atveju β_1 parodo pajamų įtaką priklausomam kintamajam uždaresnės ekonomikos šalių grupėje, o $\beta_1 + \beta_{1D}$ parodo įtaką atviresnių šalių grupėje.

**Tyrime taikyti šie modeliai:
darbo dalies pokyčių poveikio vartojimo išlaidoms:**

$$\Delta \ln(C_{i,t}) = \alpha + \delta 3td1997_t + \dots + \delta 20td2014_t + \beta_1 \Delta \ln(LS_{i,t}) + \beta_2 \Delta \ln(Y_{i,t}) + \beta_3 \Delta \ln(SR_{i,t}) + \beta_4 \Delta \ln(HD_{i,t}) + \Delta e_{it}; \quad (34)$$

darbo dalies pokyčių poveikio investicijoms:

$$\Delta \ln(I_{i,t}) = \alpha + \delta 3td1997_t + \dots + \delta 20td2014_t + \beta_1 \Delta \ln(LS_{i,t}) + \beta_2 \Delta \ln(Y_{i,t}) + \beta_3 \Delta \ln(RIR_{i,t}) + \beta_4 \Delta \ln(PD_{i,t}) + \Delta e_{it}; \quad (35)$$

darbo dalies pokyčių poveikio eksportui:

$$\Delta \ln(X_{i,t}) = \alpha + \delta 3td1997_t + \dots + \delta 20td2014_t + \beta_1 \Delta \ln(LS_{i,t}) + \beta_2 \Delta \ln(Y_{i,t}) + \beta_3 \Delta \ln(PX_{i,t} / PZ_{i,t}) + \beta_4 \Delta \ln(FDI_{i,t}) + \Delta e_{it}; \quad (36)$$

darbo dalies pokyčių poveikio importui:

$$\Delta \ln(Z_{i,t}) = \alpha + \delta 3td1997_t + \dots + \delta 20td2014_t + \beta_1 \Delta \ln(LS_{i,t}) + \beta_2 \Delta \ln(Y_{i,t}) + \beta_3 \Delta \ln(P/PZ_{i,t}) + \beta_4 \Delta \ln(REER_{i,t}) + \Delta e_{it}. \quad (37)$$

Šiame tyrime taikytas kintamųjų logarit mavimas dėl dviejų priežasčių: *pirma*, įvertinus tai, kad tyrime taikomas tiesinis regresijos

modelis, o tiriant ekonominius reiškinius priklausomybės, tikėtina, daugeliu atvejų nėra tiesinės, taikomas kintamųjų logaritmovimas, kuris transformuoja analizuojamas priklausomybes į tiesines. *Antra*, logaritmovimas taikytas siekiant apskaičiuoti koeficientus, kurie parodytų elastingumą. Kai priklausomas ir nepriklausomi kintamieji logaritmuojami, apskaičiuoti β interpretuojami kaip elastingumo koeficientai, kurie vėliau tyrime transformuojami į ribinius efektus.

Paprasčiausias panelinių duomenų vertinimo metodas yra **mažiausių kvadratų** (angl. *Ordinary Least Squares; OLS*) metodas. Jo principas – parinkti tokią tiesę, kad gautų nuokrypių kvadratų suma būtų mažiausia. Paprasto tiesinio regresinio modelio atveju koeficientai išmatuoja marginalinę egzogeninio kintamojo įtaką endogeniniam kintamajam, kai visi likę kintamieji yra fiksuoti. Įvertinus koeficientus skaičiuojamos modelio liekanos – modelio nuokrypiai nuo endogeninio kintamojo.

Vertinant koeficientus apskaičiuojamos ir vertinamos jų statistinės charakteristikos:

- **standartinės paklaidos** – tai standartiniai nuokrypiai, kurių dydis atspindi įvertintų koeficientų patikimumą. Kuo didesnis šis dydis, tuo daugiau atsitiktinumo juose yra;
- **t-reikšmė**, kuri pateikiama visiems parametrams ir parodo kintamojo reikšmingumą;
- **p-reikšmė**, kuri parodo, kad su pasirinktu reikšmingumo lygmeniu koeficientas prie to kintamojo gali būti lygus nuliui. Šios reikšmės atitinka hipotezę, kad koeficientas lygus nuliui, kai *p*-reikšmė yra didesnė už pasirinktą reikšmingumo lygmenį;
- **R^2 – determinacijos koeficientas**, kuris parodo, kaip sėkmingai regresijos lygtimi numatomos endogeninio kintamojo reikšmės, remiantis turimais duomenimis;
- **kvadratinų liekanų suma** (angl. *Residual Sum of Squares; RSS*);
- **F-statistika**;
- **Durbin-Watson statistika** testu tikrinama pirmos eilės serijinė koreliacija.

Tyrime atliekant panelinių duomenų analizę ir siekiant, kad gauti rezultatai būtų laikomi validžiais, duomenys turėjo atitikti šias prielaidas:

- nėra multikolinearumo, duomenys homoskedastistiniai;
- nėra autokoreliacijos (kuri parodo, kad regresinės lygties at-

sitiktinės paklaidos koreliuoja su vėluojančiomis (angl. *lagged*) savo reikšmėmis ir kt. (Stock & Watson, 2007).

Analizuojant regresinės analizės rezultatus **taikant mažiausių kvadratų OLS** metodą buvo tikrinama **autokoreliacija**, kuri fiksuojama dėl nagrinėjamo reiškinio inertiškumo.

Sprendžiant autokoreliacijos problemą tyrime buvo tikrintos galimos sąlygos:

- įtraukti nauji veiksniai: *laiko veiksnys* (eliminuoja inerciją, jeigu ji yra būdinga nagrinėjamam reiškiniui);
- *vėluojantysis priklausomas kintamasis* (kai į modelį įtraukiamas vėluojantis priklausomas kintamasis Y_{t-1} , patikrinta, ar neatsirado stipri priklausomybė tarp Y_{t-1} ir modelio paklaidų e_t);
- *peržiūrėta modelio matematinė išraiška*.

Autokoreliacijai nustatyti ir įvertinti buvo keliamos hipotezės:

$$H_0: \rho(\Delta Y_{i,t}; \Delta_{ei,t-1}) = 0;$$

$$H_1: \rho(\Delta Y_{i,t}; \Delta_{ei,t-1}) \neq 0.$$

Autokoreliacijos problemai spręsti atlikta korekcija AR (1), t. y. skaičiuoti įverčiai įtraukiant vėluojantį narį.

Tyrime buvo tikrinta duomenų **heteroskedastija** (angl. *heteroscedasticity*), kuri labiau būdinga panelinio tipo duomenims negu laiko eilutėms. Taip atsitinka, nes nagrinėjant skerspjūvio duomenis tam tikru laiko momentu stebiniai būna iš įvairių populiacijų. Kitaip tariant, tarp skirtingų vertinimo objektų grupių galimi ne tik skirtingi jų pokyčiai, bet ir jų nuokrypiai σ^2 . Tokiu atveju kintanti dispersija sukelia heteroskedastiškumą. Tuo tarpu laiko eilutėse nagrinėjami kintamieji priklauso vienai populiacijai ir kinta tik laike.

Heteroskedastijos egzistavimas šiame tyrime tikrinamas atliekant **White'o heteroskedastijos testą**.

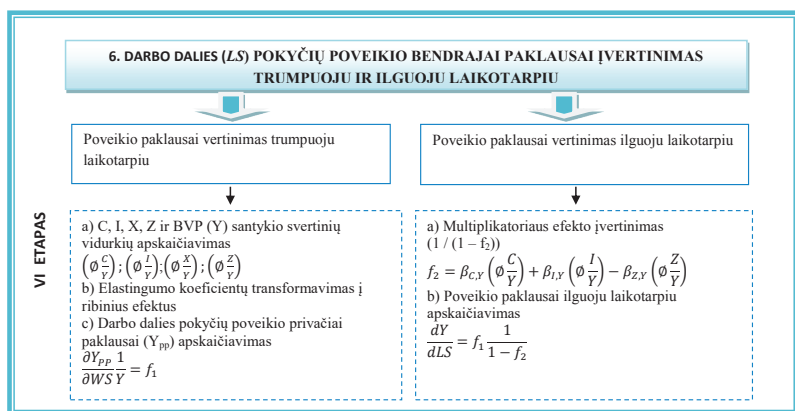
Nustačius heteroskedastiją taikoma *stabilizuotų liekamųjų paklaidų regresija*, kuri skirta atvejams, kai nestipriai pažeista homoskedastiškumo prielaida. Tai ta pati tiesinė regresija, tik skaičiuojant paklaidas, naudojamosi specialiu algoritmu, užtikrinančiu skaičiavimų nejautrumą heteroskedastiškumui. Tokių algoritmų yra ne vienas, tad ir stabilizuotų liekanų regresijų gali būti keletas. Visas

jas vienija tai, kad pokyčiai fiksuojami tik vertinant liekamąsias paklaidas. Statistikoje nejautrios prielaidų pažeidimams procedūros vadinamos *robastiškomis (atspariosiomis)*. Stabilizuotų liekamųjų paklaidų regresija nustatoma, kai paklaidų įverčiams taikomi robastiniai skaičiavimo metodai.

Siekiant išvengti galimų modelio įvertinimo trūkumų, kylančių iš nevienodų regresijos paklaidų dispersijų erdvėje ir laike, statistiniame modelyje panaudotas **WLS** (angl. *Weighted Least Squares*) skaičiavimo metodas. **WLS** metodas naudojamas įvertinus liekanų dispersijas, pagal kurias parenkami svoriai. Svoriai reikalingi tuomet, jei regresijos funkcijos liekanos yra heteroskedastinės tarp šalių ir nekoreliuotos. Taikyta tokia procedūra:

- a) kiekviena lygtis įvertinta atskirai, naudojant mažiausių kvadratų metodą;
- b) išsaugomos paklaidų reikšmės iš a) žingsnyje gautų modelio įverčių;
- c) paklaidos naudojamos apskaičiuojant svorius pagal formulę
$$svoris = \frac{1}{\sqrt{e_{i,t}^2}},$$
 kuri realizuoja principą – didesnis svoris suteikiamas stebėjimams, kurių liekamosios paklaidos yra mažesnės ir atvirkščiai;
- d) svoriai, apskaičiuoti c) etape, naudojami įvertinant WLS regresijos lygties parametrus.

VI etape atliekamas darbo dalies (*LS*) pokyčių poveikio bendrajai paklausai vertinimas **trumpuoju ir ilguoju laikotarpiais**. Šeštojo etapo tyrimo eiga pateikta 11 paveiksle.

11 pav. Darbo pajamų dalies nacionalinėse pajamose kitimo poveikio bendrajai paklausai tyrimo *VI etapo* schema

Vertinant darbo dalies (LS) pokyčių poveikį bendrajai paklausai **trumpuoju laikotarpiu** tyrimas atliekamas tokia logine seka:

- a) pirmiausia apskaičiuojami vartojimo išlaidų (C), investicijų (I), eksporto (X), importo (Z) bei BVP santykiniai svertiniai vidurkiai:

$$C \rightarrow \phi \frac{C}{Y}; \quad I \rightarrow \phi \frac{I}{Y}; \quad X \rightarrow \phi \frac{X}{Y}; \quad Z \rightarrow \phi \frac{Z}{Y};$$

- b) po to elastingumo koeficientai transformuojami į ribinius efektus atliekant tokią procedūrą:
- Elastingumo koeficientai transformuojami į ribinį poveikį, taikant šią formulę:

$$\frac{\partial Y_{pp}}{\partial LS} \frac{1}{Y} = \beta_{C,LS} \left(\phi \frac{C}{Y}\right) \frac{1}{\phi LS} + \beta_{I,LS} \left(\phi \frac{I}{Y}\right) \frac{1}{\phi LS} + \beta_{X,LS} \left(\phi \frac{X}{Y}\right) \frac{1}{\phi LS} - \beta_{Z,LS} \left(\phi \frac{Z}{Y}\right) \frac{1}{\phi LS} \quad (38)$$

čia Y_{pp} – privati paklausa ($C + I + X - Z$); $\beta_{-,LS}$ – apskaičiuotas vartojimo (C), investicijų (I), eksporto (X) ir importo (Z) elastingumas darbo dalies atžvilgiu.

- Apskaičiuojamas svertinis vartojimo ir BVP (Y) santykio vidurkis $\left(\phi \frac{C}{Y}\right)$. Pirma apskaičiuojamas vartojimo ir BVP santykis kiekvienais metais ir kiekvienai šaliai. Tuomet skaičiuojamas panelio (ES 28 šalių) BVP, išreikštas PGS. Šaliai suteikiamas svoris pagal tai, kokią dalį tais metais šalies BVP sudarė nuo bendro ES 28 šalių BVP. Kiekvieniems metams apskaičiuojamas ES 28 šalių vartojimo ir Y santykio svertinis vidurkis. Tuomet tiriamo laikotarpio ES 28 šalių $\left(\phi \frac{C}{Y}\right)$ gaunamas skaičiuojant paprastą aritmetinį vidurkį.
 - Apskaičiuojami $\left(\phi \frac{I}{Y}\right)$; $\left(\phi \frac{X}{Y}\right)$; $\left(\phi \frac{Z}{Y}\right)$ – svertiniai investicijų (I), eksporto (X), importo (Z) ir Y santykio vidurkiai. Pastarieji dydžiai apskaičiuoti, kaip aprašyta prie $\left(\phi \frac{C}{Y}\right)$.
 - Po to apskaičiuotas OLS – ES 28 šalių svertinis darbo dalies vidurkis (svoris pagal BVP, apskaičiuotas PGS);
- c) darbo dalies (LS) pokyčių poveikis privačiai paklausai (Y_{pp}) apskaičiuojamas taikant išraišką:

$$\frac{\partial Y_{pp}}{\partial LS} \frac{1}{Y} = f_1. \quad (39)$$

Jei gaunama, kad $f_1 > 0$, tuomet konstatuojama, kad paklausa yra skatinama darbo užmokesčio (angl. *wageled*), jei $f_1 < 0$, tuomet paklausa yra skatinama pelno (angl. *profited*). Koeficientas f_1 parodo darbo dalies pokyčio poveikį bendrajai paklausai trumpuoju laikotarpiu. Analizuojant rodiklius ilguoju laikotarpiu, reikia įvertinti multiplikacinį efektą. Darbo dalies pokyčiai daro poveikį vartojimui, investicijoms ir grynajam eksportui, todėl pasikeičia bendroji privati paklausa, o kartu ir šalies pajamos. Pajamų pasikeitimas vėl daro poveikį vartojimui, investicijoms ir importui, todėl trumpojo laikotarpio poveikį atspindintį koeficientą f_1 reikia dauginti iš multiplikatoriaus $(1/1-f_2)$.

Vertinant darbo dalies (LS) pokyčių poveikį bendrajai paklausai **ilguoju laikotarpiu** tyrimas atliekamas tokia logine struktūra:

a) apskaičiuojamas multiplikatorius: $(1 / (1 - f_2))$, kur

$$f_2 = \beta_{C,Y} \left(\phi \frac{C}{Y} \right) + \beta_{I,Y} \left(\phi \frac{I}{Y} \right) - \beta_{Z,Y} \left(\phi \frac{Z}{Y} \right); \quad (40)$$

b) poveikis paklausai ilguoju laikotarpiu apskaičiuojamas:

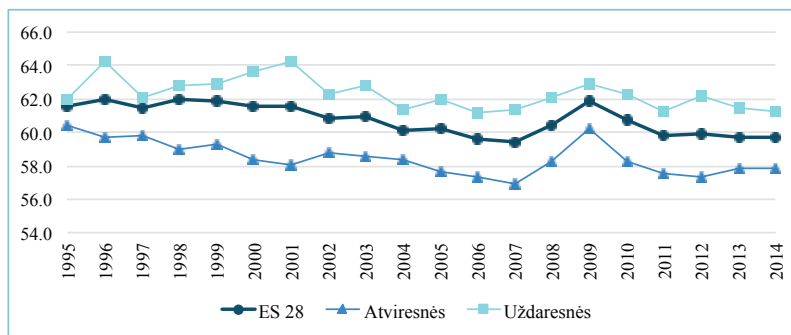
$$\frac{dY}{dLS} = f_1 \frac{1}{1 - f_2}. \quad (41)$$

Realizuojant pateiktą šešių etapų tyrimo metodiką 4 skyriuje pristatomi atlikto tyrimo rezultatai.

4. DARBO PAJAMŲ DALIES KITIMO POVEIKIO BENDRAJAI PAKLAUSAI IR JOS KOMPONENTĖMS EMPIRINIS VERTINIMAS SKIRTINGO ATVIRUMO LYGIO ŠALYSE

4.1. Darbo pajamų dalies pokyčiai ES ir atviresnės bei uždaresnės ekonomikos šalių grupėse

Darbo dalies pokyčiai atspindi, kaip ekonomikos augimo nauda ar nuosmukio nuostoliai pasiskirsto darbo ir kapitalo savininkams. Tiek vidutiniškai ES šalių grupėje, tiek atviresnės ir uždaresnės ekonomikos šalių grupėse tiriamu laikotarpiu nustatyta darbo dalies mažėjimo tendencija (žr. 12 pav.).

12 pav. Koreguota darbo dalis (proc.)

Nors kai kuriais laikotarpiais pastebimas darbo dalies didėjimas, bendra tiriamo laikotarpio tendencija rodo, kad darbo dalis mažėja. Akivaizdu, kad atviresnės ekonomikos šalys labiau suinteresuotos mažesne darbo dalimi, todėl šioje grupėje ji buvo vidutiniškai apie 4 proc. p. mažesnė nei uždaresnės ekonomikos šalių grupėje. Nuosmukio periodu 2008–2009 m. matomas ganėtinai ženklus darbo dalies padidėjimas. Shao ir Silos (2014) pabrėžia, kad egzistuojantys makroekonominiai modeliai negali paaiškinti funkcinio pajamų pasiskirstymo pokyčių verslo ciklo metu. Tyrimų rezultatai nevie-

nareikšmiai: vienuose nustatoma, kad nuosmukio metu darbo dalis mažėja (prociklinis ryšys), kituose, kad didėja (anticiklinis ryšys). Kabaca (2014) priėjo prie išvados, kad prociklinis ryšys būdingas besivystančios, o anticiklinis – išsivysčiusios ekonomikos šalims. Vertinant vidutiniškai, ES būdingas anticiklinis darbo dalies ir BVP ryšys. Tai reiškia, kad didesnę nuostolį krizės laikotarpiu patyrė kapitalo, o ne darbo jėgos savininkai. Tik 7-iose ES šalyse (Airijoje, Čekijoje, Ispanijoje, Latvijoje, Portugalijoje, Rumunijoje ir Vengrijoje) 2009 m. tiek darbo dalis, tiek BVP mažėjo. Tokia situacija reiškia, kad darbuotojai labiau nukenčia dėl ekonomikos nuosmukio nei kapitalo savininkai. Prociklinis ryšys aiškinamas tuo, kad nuosmukio periodu darbuotojai, bijodami prarasti darbą, susitaiko su darbo užmokesčio mažinimu (Shao ir Silos, 2014).

Tiriant atskiras ES šalis pastebimi reikšmingi tiek pačios darbo dalies, tiek jos pokyčių skirtumai (žr. 6 lentelę).

6 lentelė

**Koreguota darbo dalis (proc. nuo BVP) ir jos pokyčiai
ES šalyse 1995–2014 m.**

		2014	Pokytis 1995– 2014 (proc. p.)	Min	Max	Aibės plotis proc. p.)	Vi- durkis	Stand. nuo- krypis
Uždaresnės šalys	Austrija	63,71	-3,27	59,93 ₂₀₀₇	66,98 ₁₉₉₅	7,05	63,26	1,94
	Bulgarija	63,31	6,85	46,90 ₁₉₉₇	63,31 ₂₀₁₄	16,41	56,23	3,46
	Danija	66,18	2,92	62,99 ₂₀₀₀	68,90 ₂₀₀₉	5,91	65,08	1,41
	Graikija	56,89	2,63	53,58 ₁₉₉₆	61,14 ₂₀₁₀	7,56	57,13	2,18
	Ispanija	60,70	-4,46	60,70 ₂₀₁₄	65,31 ₁₉₉₇	4,61	63,23	1,48
	Italija	61,82	2,62	58,28 ₂₀₀₁	61,96 ₂₀₁₂	3,68	60,05	1,15
	Jungtinė Karalystė	65,41	0,86	62,90 ₁₉₉₆	69,03 ₂₀₀₁	6,13	66,71	1,62
	Kipras	52,46	-6,80	52,46 ₂₀₁₄	62,68 ₂₀₀₃	10,22	58,52	2,65
	Kroatija	68,13	-2,79	68,13 ₂₀₁₄	80,22 ₁₉₉₉	12,09	73,95	3,25
	Latvija	53,34	-1,44	49,31 ₂₀₀₄	60,76 ₁₉₉₇	11,45	53,86	3,62
	Lenkija	53,63	-13,31	53,63 ₂₀₁₄	68,91 ₁₉₉₆	15,28	60,27	5,89
	Portugalija	60,34	-6,22	60,34 ₂₀₁₄	68,43 ₂₀₀₃	8,09	65,73	2,60
	Prancūzija	67,69	1,96	63,62 ₂₀₀₇	67,69 ₂₀₁₄	4,07	65,18	1,16
	Rumunija	50,84	-17,36	50,84 ₂₀₁₄	84,06 ₂₀₀₁	33,22	64,09	8,70
	Suomija	64,45	1,82	58,69 ₂₀₀₇	65,18 ₂₀₁₂	6,49	61,64	2,11
	Švedija	63,24	5,60	57,64 ₁₉₉₅	63,60 ₂₀₁₃	5,96	61,02	1,56
	Vokietija	62,90	-1,69	59,40 ₂₀₀₇	64,67 ₂₀₀₀	5,27	62,70	1,46

Atviresnės šalys	Airija	50,08	-10,62	49,43 ₂₀₀₂	60,70 ₁₉₉₅	11,27	53,87	3,43
	Belgija	67,76	-0,75	65,08 ₂₀₀₇	68,99 ₂₀₀₂	3,91	67,55	1,24
	Čekija	51,97	3,19	48,78 ₁₉₉₅	54,01 ₂₀₁₂	5,23	51,06	1,60
	Estija	58,09	-5,58	53,72 ₂₀₀₅	63,67 ₁₉₉₅	9,95	57,40	2,99
	Lietuva	50,38	-1,29	48,61 ₂₀₁₂	61,40 ₁₉₉₉	12,79	54,26	3,45
	Liuksemburgas	59,23	3,59	54,72 ₁₉₉₉	62,68 ₂₀₀₉	7,96	58,15	2,03
	Malta	58,02	-2,38	55,13 ₂₀₀₀	60,39 ₁₉₉₅	5,26	57,31	1,24
	Nyderlandai	66,71	-1,52	62,82 ₂₀₀₆	68,23 ₁₉₉₅	5,41	65,67	1,44
	Slovakija	48,81	1,75	45,70 ₂₀₀₇	50,97 ₁₉₉₈	5,27	48,16	1,44
	Slovėnija	71,08	-6,53	67,50 ₂₀₀₇	77,61 ₁₉₉₅	10,11	71,34	2,28
	Vengrija	53,87	-9,44	53,87 ₂₀₁₄	63,31 ₁₉₉₅	9,44	58,71	2,36

Galima pastebėti, kad tiek pati darbo dalis tiriamu laikotarpiu ES šalyse ženkliai skiriasi, tiek ir atskirose šalyse fiksuojami maksimalios ir minimalios darbo dalies skirtumai, kurie siekia nuo 3,68 proc. p. Italijoje iki 33 proc. p. Rumunijoje. Darbo dalies 1995–2014 m. vidurkis ES šalyse varijuoja nuo 48,16 proc. Slovakijoje iki 73,95 proc. Kroatijoje. Viena iš priežasčių, galėjusių lemti mažiausią ES darbo dalį Slovakijoje per visą tiriamą laikotarpį, tai aukštas nedarbo lygis, dėl ko mažėja darbuotojų derybinė galia. 1995–2014 m. nedarbo lygis Slovakijoje vidutiniškai siekė 14,5 proc., didesnis buvo tik Ispanijoje – 15,9 proc. Tačiau aukštas nedarbo lygis Ispanijoje netapo kliūtimi šiai šaliai turėti palyginti aukštą (vidurkis 63,23 proc.) ir stabilią (stand. nuokrypis 1,48 proc.) darbo dalį. Šioje šalyje aukšta kolektyvinių derybų aprėptis (angl. *collective bargaining coverage*), t. y. beveik 80 proc. visų dirbančiųjų yra taikomos kolektyvinės darbo sutartys, o Slovakijoje tik apie 25 proc. (ILO, 2015). Buvo nustatyta, kad darbo dalies 1995–2014 m. vidurkis didesnis tose šalyse, kurios pirmauja pagal kolektyvinių derybų aprėptį (2013 m. duomenys), todėl galima daryti išvadą, kad darbuotojų derybinė galia yra vienas iš svarbiausių darbo dalies dydį lemiančių veiksnių. Lietuvoje darbo dalis tiriamu laikotarpiu siekė apie 54 proc. ir buvo viena mažiausių ES, 2014 m. mažesnė darbo dalis fiksuojama tik Slovakijoje ir Airijoje, o pagal kolektyvinių derybų aprėptį 2013 m. (nesiekia net 10 proc.) Lietuva yra paskutinėje vietoje ES.

Globalizacijos mastas yra kitas veiksnys, dėl ko skiriasi darbui tenkanti BVP dalis ES šalyse. Kaip jau buvo paminėta, atviresnėms ekonomikoms būdinga mažesnė darbo dalis, nes siekis įgyti ir (ar)

išlaikyti tarptautinį konkurencingumą skatina taikyti darbo užmokesčio augimo ribojimo strategiją. Iš TOP 10 šalių, kuriose darbo dalies 1995–2014 m. vidurkis yra didžiausias, septynios šalys tiriamu laikotarpiu buvo priskirtos uždaresnės ekonomikos šalių grupei. Tik Slovėnija, Belgija ir Nyderlandai, nepaisant ekonomikos atvirumo, pasižymėjo palyginti didele darbo dalimi. Darbuotojų derybinės pozicijos dėl darbo užmokesčio šiose šalyse galėjo būti didesnės dėl palyginus žemo nedarbo lygio ir aukštos kolektyvinių derybų aprėpties.

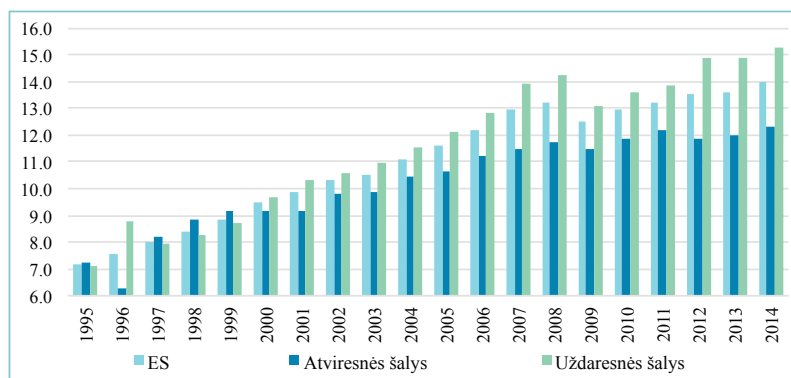
Lyginant darbo dalies pokyčius, matyti, kad daugiau yra šalių, kuriose 2014 m. darbui tenkanti BVP dalis yra mažesnė, lyginant su 1995 m. Paaiškinti darbo dalies pokyčius gana sudėtinga, nes dinamiką sukeliančios priežastys tiek šalių, tiek laiko atžvilgiu skiriasi. Labiausiai darbo dalis mažėjo Rumunijoje. Paskatos riboti darbo užmokesčio augimą ir mažinti darbui tenkančią dalį galėjo kilti dėl spartaus eksporto augimo. 2014 m., lyginant su 1995 m., Rumunijos eksporto apimtis išaugo 5 kartus ir pagal šį rodiklį šalis užima 3 vietą tarp ES šalių. Pagal eksporto pokytį per 1995–2014 m. laikotarpį lyderės yra Vengrija, Lietuva, Rumunija, Čekija, Slovakija, Lenkija, Airija, Estija, Latvija ir Liuksemburgas. Taigi į šį sąrašą patenka tos šalys, kuriose nustatytas didžiausias darbo dalies sumažėjimas, lyginant 2014 m. ir 1995 m. darbo dalį. Taip pat galima pastebėti, kad šiose šalyse, išskyrus Čekiją ir Liuksemburgą, darbo dalis nuo užfiksuotos maksimalios reikšmės sumažėjo nuo 5,27 proc. p. Slovakijoje iki 33 proc. p. Rumunijoje. Čekijoje ir Liuksemburge, nepaisant ženklaus eksporto augimo, metai, kada nustatyta maksimali darbo dalies reikšmė, yra vėlesni, lyginant su metais, kada fiksuota minimali reikšmė. Maksimali darbo dalis Čekijoje užfiksuota 2012 m., o minimali 1995 m., Liuksemburge atitinkamai 2009 m. ir 1999 m. Čekijoje eksporto augimas galėjo nesukelti darbo dalies mažėjimo dėl to, kad pradiniu 1995 m. laikotarpiu darbo dalis šioje šalyje buvo ypač maža ir tesiekė 48,78 proc. Čekijoje nedarbo lygis tiriamu laikotarpiu buvo vienas mažiausių ES, o Liuksemburge pats mažiausias, todėl tai galėjo daryti teigiamą įtaką darbuotojų derybinėms pozicijoms darbo užmokesčio klausimais.

Tarptautinės darbo organizacijos duomenimis, pagal profesinių sąjungų aprėptį (angl. *trade union density*) 2000–2013 m. pirmavo Švedija (73 proc. darbuotojų priklausė profsąjungoms), Suomija (71 proc.), Danija (70 proc.), Malta (56 proc.), Kipras (56 proc.) ir

Belgija (55 proc.). Kitose šalyse darbuotojų, priklausiusių profsąjungoms, dalis buvo mažesnė nei 50 proc. Pabrėžtina, kad šiose šalyse, išskyrus Kiprą, darbo dalis tiriamu laikotarpiu buvo stabiliausia, vertinant pagal standartinę nuokrypį. Kipre darbo dalis 2014 m., lyginant su 2003 m., sumažėjo 10 proc. p. Šiuo laikotarpiu Kipras nepasizymėjo sparčiu eksporto augimu, todėl darbo dalies mažėjimą galėjo skatinti nuo 2009 m. iki 2014 m. didėjantis nedarbo lygis ir mažėjanti profsąjungų aprėptis (2003 m. 64 proc. darbuotojų priklausė profsąjungoms, 2013 m. ši dalis sumenko iki 43,2 proc.).

4.2. Darbo pajamų dalies kitimo poveikio vartojimo išlaidoms vertinimas

Visą tyrimo laikotarpį ar didesniąją jo dalį prie atviresnių šalių buvo priskirtos Belgija, Čekija, Estija, Airija, Lietuva, Liuksemburgas, Vengrija, Malta, Nyderlandai, Slovėnija ir Slovakija, t. y. palyginti nedidelės ekonomikos šalys, kurių maža vidinė rinka sukuria poreikį ieškoti produkcijai paklausos užsienyje. Didesnioji jų dalis į ES įstojo tik 2004 m. ir pagal ekonominio išsivystymo lygį, atitinkamai ir pagal vartojimo apimtį, tenkančią vienam gyventojui, atsilieka nuo ES senbuvų, dauguma kurių priskirtos uždaresnės ekonomikos šalių grupei (žr. 13 pav.).

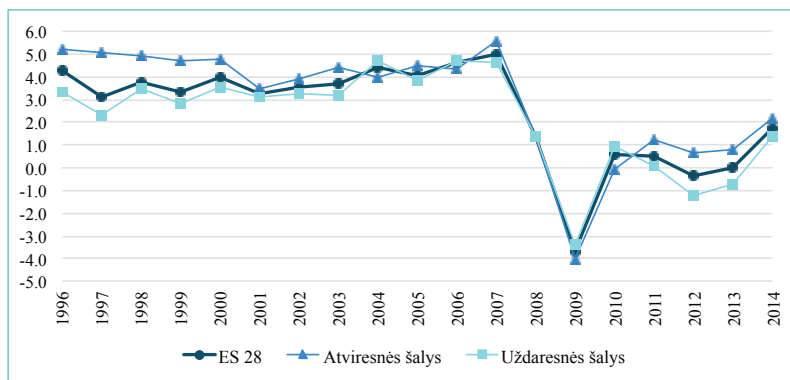
Pastaba. Liuksemburgas pašalintas kaip išskirtis.

13 pav. Privačios vartojimo išlaidos (vienam gyventojui, tūkst. PGS)

Vidutinių, vienam gyventojui tenkančių vartojimo išlaidų atotrūkis tarp uždaresnių ir atviresnių šalių didėjo ir 2012–2014 metais sudarė apie 3 tūkst. PGS.

Vienam gyventojui tenkančių vartojimo išlaidų 1995–2014 m. vidurkis didžiausias buvo Liuksemburge, toliau rikiuojasi Jungtinė Karalystė ir Austrija, mažiausios vartojimo išlaidos buvo Bulgarijoje ir Rumunijoje. Lietuva 1995 m. pagal vienam gyventojui tenkančias vartojimo išlaidas (3,28 tūkst. PGS) lenkė tik Estiją, Latviją ir Bulgariją. 2014 m., be jau paminėtų šalių, Lietuva aplenkė Vengriją, Rumuniją, Kroatiją, Čekiją, Lenkiją, Slovakiją ir Slovėniją.

Vertinant pagal vienam gyventojui tenkančią privačių vartojimo išlaidų apimtį pirmauja uždaresnės ekonomikos šalys, tačiau bendra realių vartojimo išlaidų apimtis sparčiau augo atviresnės ekonomikos šalyse (žr. 14 pav.).

14 pav. Realųjų privačių vartojimo išlaidų metinis augimo tempas (proc.)

Atviresnių šalių grupėje sparčiausiai privačios vartojimo išlaidos augo Estijoje (pokytis per 1995–2014 m. laikotarpį 147 proc.) ir Lietuvoje (141 proc.). Tačiau paminėtose šalyse vartojimo išlaidos labiausiai sumenko 2009 m.: Lietuvoje – 17,4 proc., Estijoje – 15,3 proc. Lietuvoje vartojimo išlaidų smukimas 2009 m. buvo pats didžiausias visoje ES.

Uždaresnių šalių grupėje bendra privačių vartojimo išlaidų apimtis labiausiai padidėjo Rumunijoje (132 proc.) ir Lenkijoje (104 proc.). 2009 m. prie uždaresnių šalių priskirtoje grupėje varto-

jimo išlaidos labiausiai mažėjo Latvijoje (16 proc.); 2011–2012 m. šioje grupėje vartojimo išlaidos mažėjo dėl nuosmukio Graikijoje, Portugalijoje ir Ispanijoje.

Kadangi atviresnės ekonomikos pasižymi mažesne darbo dalimi, šios grupės šalyse spartesnis vartojimo išlaidų augimo tempas gali sukelti abejonių, ar darbo dalies mažėjimas tiriamu laikotarpiu darė neigiamą poveikį vartojimui. Siekiant įvertinti šį poveikį, reikia atsižvelgti ir į kitus, vartojimą lemiančius veiksnius. Nes mažėjant darbui tenkančiai pajamų daliai, vartojimas gali augti dėl didėjančios namų ūkių skolos ir (arba) santaupų sąskaita.

Vertinant darbo dalies (LS) poveikį vartojimo išlaidoms (C) (žr. 7 lentelę), analizuojamos dvi vartojimo funkcijos:

$$C = f(W, OS),$$

$$C = f(LS, Y, SR, HD).$$

Pirmuoju atveju vartojimas laikomas darbo pajamų (W) ir kapitalo pajamų (OS) funkcija. Antruoju atveju analizuojama vartojimo priklausomybė nuo darbo dalies (LS), realiojo BVP (Y), namų ūkių taupymo normos (SR) ir namų ūkių skolinimosi (HD). Išsamesni rodiklių paaiškinimai pateikti 3 skyriuje.

7 lentelė

Darbo dalies poveikis vartojimo išlaidoms ($\Delta \ln C$)

	(1)	(2)	(3)	(4)
α	0,011*** (0,001)	0,004*** (0,001)	-0,01*** (0,002)	0,004** (0,002)
td1997				-0,010*** (0,003)
td1998			0,008*** (0,002)	-0,002 (0,003)
td1999	0,002 (0,001)	-0,000 (0,002)	0,014*** (0,002)	-0,002 (0,002)
...				
td2014	-0,006*** (0,002)	-0,002 (0,001)	0,012*** (0,002)	-0,002 (0,002)
$\Delta \ln(LS_{i,t})$		0,146*** (0,015)	0,185*** (0,012)	0,185*** (0,020)
$\Delta \ln(Y_{i,t})$		0,837*** (0,018)	0,844*** (0,017)	0,862*** (0,018)
$\Delta \ln(SR_{i,t})$			-0,272*** (0,018)	-0,284*** (0,020)

$\Delta \ln(HD_{it})$				0,043*** (0,003)
$\Delta \ln(W_{it})$	0,457*** (0,012)			
$\Delta \ln(OS_{it})$	0,122*** (0,001)			
AR(1)	0,195*** (0,014)	0,173*** (0,013)	0,170*** (0,015)	
AR(2)	-0,103*** (0,012)	-0,08*** (0,013)		
n	476	476	465	373
Koreguotas R ²	0,95	0,95	0,97	0,96
H ₀ : paklaidų autokoreliacijos nėra (p-reikšmė)	0,4758	0,7117	0,7109	0,3168

Pastabos: *p < 0,1, **p < 0,05, ***p < 0,01; skliausteliuose pateikta standartinė paklaida.

Pirmojo modelio (1) vartojimo funkcija:

$$(1) \Delta \ln(C_{it}) = \alpha + \delta 5td1999_t + \dots + \delta 20td2014_t + \beta_1 \Delta \ln(W_{it}) + \beta_2 \Delta \ln(OS_{it}) + AR(2) + \Delta e_{it}$$

Šio modelio rezultatai patvirtina prielaidą, kad vartojimo išlaidos labiau reaguoja į darbo pajamų (W), o ne kapitalo pajamų (OS) pokyčius. Darbo pajamoms didėjant 1 proc., vartojimas auga 0,457 proc., o kapitalo pajamų padidėjimas 1 proc. vartojimą didina tik 0,122 proc. Kadangi tiek darbo, tiek kapitalo pajamos yra prieš mokesčius, tuo galima paaiškinti, kodėl elastingumo koeficientų suma mažesnė už 1 (Stockhammer ir kt., 2009). Panašius įverčius nustatė Hein ir Vogel (2008) Austrijoje, Prancūzijoje ir Vokietijoje, Stockhammer ir kt. (2009) euro zonoje.

Vartojimo funkcijos $C = f(LS, Y, SR, HD)$ specifikacijos pateiktos (2), (3) ir (4) stulpeliuose, jų išraiškos:

$$(2) \Delta \ln(C_{i,t}) = \alpha + \delta 5td1999_t + \dots + \delta 20td2014_t + \beta_1 \Delta \ln(LS_{i,t}) + \beta_2 \Delta \ln(Y_{i,t}) + AR(2) + \Delta e_{it}$$

$$(3) \Delta \ln(C_{i,t}) = \alpha + \delta 4td1998_t + \dots + \delta 20td2014_t + \beta_1 \Delta \ln(LS_{i,t}) + \beta_2 \Delta \ln(Y_{i,t}) + \beta_3 \Delta \ln(SR_{i,t}) + AR(1) + \Delta e_{it}$$

$$(4) \Delta \ln(C_{i,t}) = \alpha + \delta 3td1997_t + \dots + \delta 20td2014_t + \beta_1 \Delta \ln(LS_{i,t}) + \beta_2 \Delta \ln(Y_{i,t}) + \beta_3 \Delta \ln(SR_{i,t}) + \beta_4 \Delta \ln(HD_{i,t}) + \Delta e_{it}$$

Kaip ir tikėtasi, darbo dalies mažėjimas daro neigiamą poveikį vartojimo išlaidoms, elastingumo koeficientas svyruoja nuo 0,146 iki 0,185. Palyginimui Stockhammer ir Wildauer (2015) tyrime EBPO šalių grupėje šis koeficientas svyruoja nuo 0,136 iki 0,154. Jeigu neatsižvelgiame į taupymo normą (SR) ir namų ūkių skolą (HD), darbo daliai sumažėjus 1 proc., vartojimas mažėja apie 0,15 proc. Tačiau šis modelis nepakankamai įvertina darbo dalies įtaką vartojimui, nes dėl mažėjančios darbo dalies prarastą vartojimą gali kompensuoti taupymo pokyčiai ir augančios skolos. Įvertinus pastarųjų įtaką, darbo dalies poveikis padidėja, elastingumo koeficientas siekia apie 0,19. Taupymo normai padidėjus 1 proc., vartojimas mažėja 0,27–0,28 proc., o namų ūkių skoloms padidėjus 1 proc., vartojimas auga apie 0,04 proc. Pajamų (Y) poveikis vartojimo išlaidoms įvairiose modelių specifikacijose išlieka panašus, realiajam BVP padidėjus 1 proc., vartojimas didėja 0,84–0,86 proc. Kadangi Eurostato duomenų bazėje nebuvo Airijos ir Jungtinės Karalystės namų ūkių skolos duomenų, vėlesniems bendrosios paklausos poveikio paklausai skaičiavimams pasirenkami (3) modelio koeficientai.

8 lentelėje pateikti darbo dalies poveikio vartojimo išlaidoms vertinimo rezultatai, kai įvedami darbo dalies ir šalies atvirumo bei šalies realiojo BVP (Y) ir šalies atvirumo sąveikos kintamieji, t. y. tikrinama, ar skiriasi darbo dalies bei pajamų poveikis vartojimo išlaidoms atviresnės bei uždaresnės ekonomikos šalių grupėse.

**Darbo dalies poveikis vartojimo išlaidoms ($\Delta \ln C$)
uždaresnėse ir atviresnėse ekonomikosė**

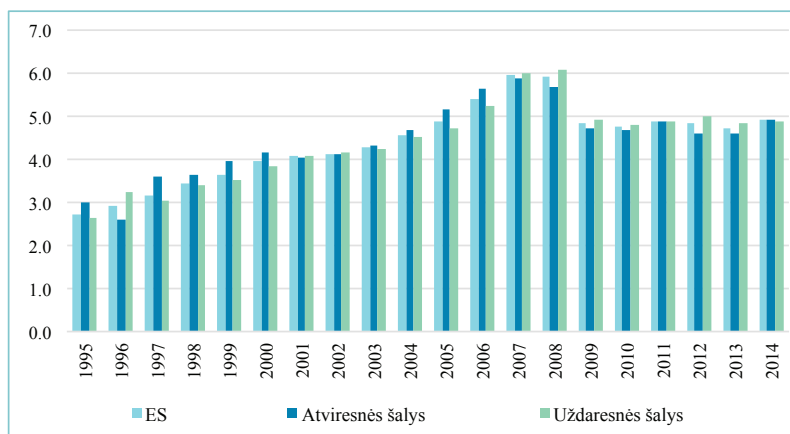
	(1)	(2)	(3)	(4)
α	0,011*** (0,001)	0,003* (0,001)	-0,012*** (0,001)	0,003 (0,002)
td1997				-0,001*** (0,003)
td1998			0,009*** (0,001)	-0,000 (0,003)
td1999	0,002 (0,002)	0,003 (0,002)	0,015*** (0,001)	-0,000 (0,003)
...				
td2014	-0,008*** (0,002)	-0,001 (0,002)	0,013*** (0,002)	-0,000 (0,003)
$\Delta \ln(LS_{i,t})$		0,120*** (0,018)	0,169*** (0,016)	0,114*** (0,019)
$\Delta \ln(LS_{i,t}) \times \text{atvirumas}_{i,t}$		0,088*** (0,030)	0,075** (0,030)	0,198*** (0,030)
$\Delta \ln(Y_{i,t})$		0,882*** (0,022)	0,877*** (0,021)	0,881*** (0,024)
$\Delta \ln(Y_{i,t}) \times \text{atvirumas}_{i,t}$		-0,052*** (0,019)	-0,046** (0,018)	-0,020 (0,025)
$\Delta \ln(SR_{i,t})$			-0,275*** (0,016)	-0,310*** (0,020)
$\Delta \ln(HD_{i,t})$				0,041*** (0,004)
$\Delta \ln(W_{i,t})$	0,440*** (0,014)			
$\Delta \ln(W_{i,t}) \times \text{atvirumas}_{i,t}$	0,052*** (0,018)			
$\Delta \ln(OS_{i,t})$	0,116*** (0,007)			
$\Delta \ln(OS_{i,t}) \times \text{atvirumas}_{i,t}$	0,018 (0,012)			
AR(1)	0,190*** (0,013)	0,146*** (0,013)	0,158*** (0,015)	
AR(2)	-0,106*** (0,013)	-0,067*** (0,014)		
n	476	476	465	373
Koreguotas R ²	0,96	0,94	0,96	0,96
H ₀ : paklaidų autokoreliacijos nėra (p-reikšmė)	0,6291	0,8038	0,6111	0,4902

Pastabos: *p < 0,1, **p < 0,05, ***p < 0,01; skliausteliuose pateikta standartinė paklaida.

Nustatyta, kad atviresnės ekonomikos šalių grupėje vartojimo elastingumas darbo pajamų atžvilgiu yra didesnis nei uždarsnės ekonomikos šalyse. Darbo pajamoms padidėjus 1 proc. vartojimo išlaidos didėja 0,44 proc. uždarsnės ir 0,492 proc. atviresnės ekonomikos šalyse. Šie rezultatai paaiškina, kodėl vartojimo išlaidas atviresnėse šalyse labiau veikia darbo dalies pokyčiai. Darbo daliai sumažėjus 1 proc. vartojimo išlaidos uždarsnėse šalyse mažėja 0,114–0,169 proc., o atviresnėse 0,208–0,312 proc. Kadangi didesnis ribinis polinkis importuoti mažina išlaidų multiplikatorių, atviresnėse šalyse vartojimo elastingumas šalies pajamų (Y) atžvilgiu yra apie 0,05 proc. p. mažesnis, lyginant su uždarsnėmis ekonomikomis, tačiau, kai įvertinama namų ūkių skolų įtaka, skirtumas tampa statistiškai nereikšmingas.

4.3. Darbo pajamų dalies kitimo poveikio investicinėms išlaidoms vertinimas

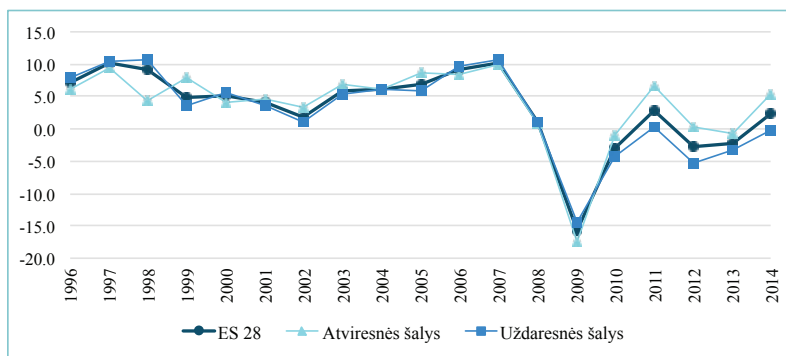
Vertinant vartojimo išlaidas buvo nustatyta, kad uždarsnėse šalyse vienam gyventojui tenkanti vartojimo išlaidų apimtis didesnė nei atviresnės ekonomikos šalyse ir atotrūkis siekė net iki 3 tūkst. PGS. Investicinių išlaidų atveju tokios aiškos tendencijos nėra, iki 2008–2009 m. ekonomikos nuosmukio didesnėmis investicijomis dažniau pasižymėjo atviresnės ekonomikos šalys, nuosmukio periodu ir po jo ši tendencija pasikeitė (žr. 15 pav.).

Pastaba. Liuksemburgas pašalintas kaip išskirtis.

15 pav. Investicinės išlaidos (vienam gyventojui, tūkst. PGS)

Pagal vienam gyventojui tenkančių investicinių išlaidų 1995–2014 m. vidurkį išsiskiria Liuksemburgas (10,35 tūkst. PGS), kitose pirmaujančiose šalyse – Austrijoje, Airijoje, Nyderlanduose, Švedijoje, Belgijoje – vidurkis svyruoja nuo 6,65 iki 5,96 tūkst. PGS. Negalima teigti, kad didesnėmis investicijomis pasižymi atviresnės ar uždaresnės šalys. Airija, Nyderlandai ir Belgija priskirtos atviresnėms ekonomikoms, Austrija ir Švedija – uždaresnėms. Lietuvoje vienam gyventojui tenkančios investicinės išlaidos per tiriamą laikotarpį vidutiniškai sudarė 2,53 tūkst. PGS ir buvo vienos mažiausių ES, aplenkė tik Lenkiją, Rumuniją ir Bulgariją. Tačiau bendros investicijų apimties augimas, lyginant 2014 m. su 1995 m., Lietuvoje buvo vienas didžiausių ES – investicijos išaugo apie 3,5 karto, didesnis augimas buvo tik Estijoje (4,7 karto) ir Latvijoje (3,6 karto). Lietuva ir Estija priskirtos atviresnių šalių grupei, Latvija – uždaresnių. Kaip matyti 16 pav., vienareikšmiškai negalima pasakyti, kuri šalių grupė pasižymi spartesniu investicijų augimu.

16 pav. Realųjų investicinių išlaidų metinis augimo tempas (proc.)

Galima pastebėti, kad nuosmukio laikotarpiu investicijų apimtis labiau sumenko atviresnės ekonomikos šalių grupėje, nors investicijų atsigavimas šiose šalyse taip pat spartesnis. Didžiausias investicijų nuosmukis 2009 m. tiek visoje ES, tiek atviresnės ekonomikos šalių grupėje buvo Lietuvoje (39 proc.) ir Estijoje (36,7 proc.). Uždaresnių šalių grupėje reali investicijų apimtis labiausiai sumenko Rumunijoje (36,6 proc.) ir Latvijoje (33 proc.).

Bendra investicijų apimtis 2014 m. dar gerokai atsiliko nuo savo ikikrizinio laikotarpio apimties. Kokią įtaką investicinių išlaidų

pokyčiams darė darbo dalies kitimas, analizuojama 9 lentelėje. Investicijos (I) laikomos darbo dalies (LS), realiojo BVP (Y), realios palūkanų normos (IR) ir privataus sektoriaus skolinimosi (CD – nefinansinių įmonių skolos, PD – nefinansinių įmonių ir namų ūkių skolos) funkcija:

$$I = f(LS, Y, IR, PD)$$

9 lentelė

Darbo dalies poveikis investicijoms ($\Delta \ln I$)

	(1)	(2)	(3)
α	-0,01*** (0,002)	-0,025*** (0,004)	-0,025*** (0,003)
td1997	-0,02*** (0,004)		
td1998	-0,006 (0,006)	0,017*** (0,005)	0,003*** (0,005)
...			
td2014	-0,002*** (0,003)	0,008 (0,003)	0,007*** (0,005)
$\Delta \ln(LS_{i,t})$	0,193*** (0,05)	0,195*** (0,05)	0,170*** (0,054)
$\Delta \ln(Y_{i,t})$	2,05*** (0,05)	2,366*** (0,051)	2,275*** (0,0575)
$\Delta \ln(Y_{i,t-1})$		-0,157*** (0,058)	-0,159** (0,066)
$\Delta \ln(IR_{i,t})$	-0,424*** (0,077)		
$\Delta \ln(CD_{i,t})$		0,037*** (0,014)	
$\Delta \ln(PD_{i,t})$			0,052*** (0,020)
n	451	453	375
Koreguotas R ²	0,92	0,97	0,95
H ₀ : paklaidų autokoreliacijos nėra (p-reikšmė)	0,2040	0,4930	0,4247

Pastabos: *p < 0,1, **p < 0,05, ***p < 0,01; skliausteliuose pateikta standartinė paklaida.

Analizuojamos tokios investicijų funkcijos specifikacijos:

$$(1) \Delta \ln(I_{i,t}) = \alpha + \delta_3 \text{td}1997_t + \dots + \delta_{20} \text{td}2014_t + \beta_1 \Delta \ln(LS_{i,t}) + \beta_2 \Delta \ln(Y_{i,t}) + \beta_3 \Delta \ln(IR_{i,t}) + \Delta e_{it}$$

$$(2) \Delta \ln(I_{i,t}) = \alpha + \delta_4 t d_{1998} + \dots + \delta_{20} t d_{2014} + \beta_1 \Delta \ln(LS_{i,t}) + \beta_2 \Delta \ln(Y_{i,t}) + \beta_3 \Delta \ln(Y_{i,t-1}) + \beta_4 \Delta \ln(CD_{i,t}) + \Delta e_{it}$$

$$(3) \Delta \ln(I_{i,t}) = \alpha + \delta_4 t d_{1998} + \dots + \delta_{20} t d_{2014} + \beta_1 \Delta \ln(LS_{i,t}) + \beta_2 \Delta \ln(Y_{i,t}) + \beta_3 \Delta \ln(Y_{i,t-1}) + \beta_4 \Delta \ln(PD_{i,t}) + \Delta e_{it}$$

Pirmoji modelio specifikacija patvirtina prielaidą, kad ilgalaikių palūkanų poveikis investicijoms yra atvirkštinis ir panašus kaip ir Stockhammer ir Wildauer (2015) tyrime – ilgalaikėms palūkanoms augant 1 proc., investicijos mažėja 0,424 proc. Visi trys modeliai patvirtina prielaidą, kad BVP pokyčiai turi stiprų teigiamą poveikį investicijoms – elastingumo koeficientas svyruoja nuo 2,05 iki 2,366, kaip tai patvirtina kiti tyrimai (Onaran, Galanis, 2012; Stockhammer ir Wildauer, 2015; Hein, Vogel, 2008). Palūkanų normos poveikis investicijoms siejamas su skolinimosi kaina, kuo mažesnė kaina, tuo didesnis skolinimasis ir investicijos. Tačiau esant blogiems lūkesčiams, investicijos gali būti nejautrios palūkanų normos pokyčiams ir, atvirkščiai, geri įmonių lūkesčiai gali skatinti investicijas nepaisant palūkanų normos augimo. Todėl (2) ir (3) specifikacijos siekia įvertinti lūkesčių ir skolinimosi apimčių įtaką. Daroma prielaida, kad lūkesčiams iš dalies daro įtaką praėjusio laikotarpio ekonominė situacija (Y_{t-1}). Kaip ir Stockhammer ir Wildauer (2015) tyrime, investicijų elastingumas praėjusio laikotarpio BVP (Y_{t-1}) atžvilgiu yra neigiamas. Galima interpretuoti, kad investicijos greitai reaguoja į paklausos pokyčius, jeigu praėjusiais metais buvo gera ekonominė situacija ir paklausa augo, tai tais metais įmonės ir investavo, todėl kitais metais dalis įmonių jau susilaiko nuo investicijų ar investuoja mažiau, nors paklausa tais metais ir auga. Nustatyta, kad įmonių skolos teigiamai veikia investicijas, tačiau koeficientas yra tik 0,037. Pridėjus namų ūkių skolas, poveikis kiek padidėja, privataus sektoriaus (namų ūkių ir įmonių) skoloms išaugus 1 proc., investicijos didėja 0,052 proc. Kadangi Eurostat duomenų bazėje nebuvo Airijos ir Jungtinės Karalystės namų ūkių skolos duomenų, vėlesniems bendrosios paklausos poveikio paklausai skaičiavimams pasirenkami (2) modelio specifikacijos koeficientai.

Nustatytas neigiamas darbo dalies mažėjimo poveikis investicijoms prieštarauja ankstyvųjų postkeinsistinės krypties Kalecki (1947, 1971) sekėjų Dutt (1984, 1987), Rowthorn (1981, 1987) te-

orinių modelių prielaidoms, tačiau patvirtina Kaldoro šalininkų argumentus, kurie akcentuoja paklausą, o ne pelningumą. Įmonės neinvestuos daugiau, jei didėja pelnas, tačiau neauga paklausa. Daugelis funkcinio pajamų paskirstymo poveikio paklausai tyrimų vis dar atliekami išsivysčiusiose šalyse, kuriose kapitalo dalies augimo poveikis investicijoms dažniausiai yra teigiamas, atitinkamai darbo dalies mažėjimo poveikis – neigiamas. Tiriant pajamų pasiskirstymo poveikį besivystančiose šalyse dažnai nustatoma, kad darbo dalies pokyčių poveikis investicijoms yra nereikšmingas (Onaran, Galanis, 2012). Hein ir Vogel (2008) taip pat priėjo išvadą, kad kai kuriose tirtose šalyse darbo dalies mažėjimo poveikis investicijoms yra nereikšmingas arba teigiamas. Šiame tyrime nustatytas darbo dalies mažėjimo poveikis investicijoms yra neigiamas (elastingumo koeficientai 0,170–0,195). Analogiškas poveikis patvirtintas Stockhammer ir Wildauer (2015) tyrime, tačiau jame nustatyta, kad einamųjų metų investicijas teigiamai veikia darbo dalies sumažėjimas praėjusiu laikotarpiu. Tai gali būti susiję su kapitalo savininkų lūkesčiais, kurie dėl darbo dalies mažėjimo tikisi didesnio pelno ateityje, todėl vėlesniam laikotarpiui būdingas investicijų augimas.

Kitoje lentelėje įvertinama, ar atviresnės ir uždaresnės ekonomikos šalių grupėse skiriasi investicijų reakcija į darbo dalies ir paklausos pokyčius.

10 lentelė

Darbo dalies poveikis investicijoms ($\Delta \ln I$) uždaresnės ir atviresnės ekonomikos šalyse

	(1)	(2)	(3)	(4)
α	-0,013*** (0,003)	-0,026*** (0,006)	-0,029*** (0,006)	-0,056*** (0,006)
td1997	-0,021*** (0,004)			
td1998	-0,008 (0,007)	0,011* (0,007)	0,022*** (0,007)	0,017*** (0,006)
...				
td2014	0,002 (0,004)	0,010 (0,006)	0,012** (0,006)	0,025 (0,006)
$\Delta \ln(LS_{i,t})$	0,262*** (0,065)	0,287*** (0,062)	0,264*** (0,064)	0,252*** (0,062)
$\Delta \ln(LS_{i,t}) \times$ atvirumas _{i,t}	-0,183* (0,099)	-0,329*** (0,118)	-0,392*** (0,132)	-0,438*** (0,120)

$\Delta \ln(Y_{i,t})$	2,279*** (0,05)	2,552*** (0,074)	2,420*** (0,083)	2,474*** (0,072)
$\Delta \ln(Y_{i,t}) \times \text{atvirumas}_{i,t}$	-0,359*** (0,056)	-0,376*** (0,082)	-0,375*** (0,090)	-0,830*** (0,082)
$\Delta \ln(Y_{i,t-1})$		-0,156** (0,069)	-0,149* (0,078)	-0,143* (0,075)
$\Delta \ln(Y_{i,t-1}) \times \text{atvirumas}_{i,t-1}$		0,014 (0,078)	-0,011 (0,087)	0,035 (0,082)
$\Delta \ln(IR_{i,t})$	-0,352*** (0,066)			
$\Delta \ln(CD_{i,t})$		0,040*** (0,015)		0,029** (0,013)
$\Delta \ln(PD_{i,t})$			0,065*** (0,020)	
$\Delta \ln(Yf_{i,t})$				1,038*** (0,160)
$\Delta \ln(Yf_{i,t}) \times \text{atvirumas}_{i,t}$				0,765*** (0,175)
n	451	453	375	428
Koreguotas R ²	0,97	0,92	0,92	0,95
H ₀ : paklaidų autokoreliacijos nėra (p-reiškėmė)	0,1180	0,2192	0,1789	0,8452

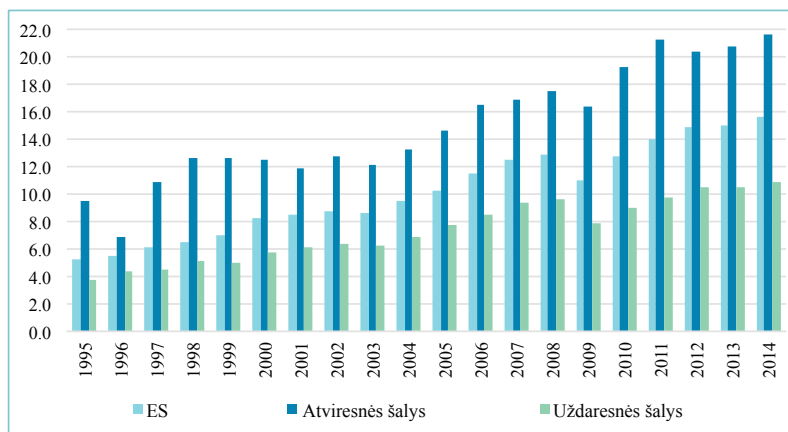
Pastabos: *p < 0,1, **p < 0,05, ***p < 0,01; skliausteliuose pateikta standartinė paklaida.

Nustatyta, kad darbo dalies pokyčių poveikis investicijoms yra stipresnis uždaresnės ekonomikos šalių grupėje ir įdomu tai, jog bendroje imtyje nustatytas neigiamas darbo dalies mažėjimo poveikis investicijoms atviresnės ekonomikos šalių grupėje keičiasi į teigiamą visose modelio specifikacijose, išskyrus pirmą. Investicijų reakcija į darbo dalies pokyčius siejama su tuo, kad darbo dalies mažėjimas didina pelno dalį, o tai skatina investicijas, tačiau iš kitos pusės, mažėjanti darbo dalis mažina vartojimą, o kartu ir paklausą, o tai padaro neigiamą įtaką investicijoms. Galutinis rezultatas priklauso nuo to, kuris efektas yra lemiamas. Tikėtina, kad atviresnėse ekonomikose investicijos mažiau reaguoja į vartojimo pokyčius, nes santykinai (lyginant su uždaresnėmis ekonomikomis) didesnė produkcijos dalis realizuojama užsienio rinkose, todėl lemiamas tampa teigiamas didėjančios kapitalo (pelno) dalies poveikis. Atvirkščiai, uždaresnėse ekonomikose paklausa labiau priklauso nuo varto-

jimo, todėl uždaresnių šalių grupėje svarbesnis yra paklausos, o ne pelno veiksnys. Rezultatai patvirtina, kad uždaresnės ekonomikos šalyse investicijos stipriau reaguoja į paklausą (BVP) nei atvirosnės ekonomikos šalyse, elastingumo koeficientų skirtumas svyruoja nuo 0,36 iki 0,83, t. y. paklausai (Y) didėjant 1 proc., investicijos atvirosnėse ekonomikos šalyse didėja nuo 0,36 iki 0,83 proc. p. mažiau nei uždaresnėse ekonomikos šalyse. Atvirosnėse šalyse investicijų elastingumas BVP atžvilgiu ypač sumažėja (-0,83), kai į modelį įtraukiamas pagrindinių eksporto partnerių BVP augimas (Yf), o uždaresnėse šalyse elastingumo koeficientas (lyginant su (2) modeliu) mažėja labai nežymiai. Ir priešingai, investicijų elastingumas eksporto partnerių BVP augimo atžvilgiu yra didesnis atvirosnės ekonomikos šalyse.

4.4. Darbo pajamų dalies kitimo poveikio eksportui vertinimas

Šalių, kurios buvo priskirtos atvirosnės ekonomikos šalių grupei, vienam gyventojui tenkanti eksporto apimtis apie du kartus didesnė nei uždaresnės ekonomikos šalyse (žr. 17 pav.).

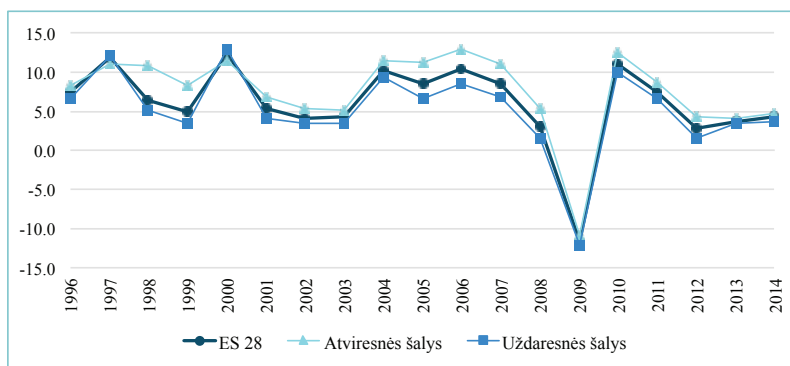
Pastaba. Skaičiuojant vidurkius 1 gyventojui, Liuksemburgas pašalintas kaip išskirtis.

17 pav. Eksportas (vienam gyventojui, tūkst. PGS)

Pagal vienam gyventojui 1995–2014 m. vidutiniškai tenkančią eksporto apimtį išsiskiria Liuksemburgas (105,4 tūkst. PGS), kitos šalys lyderės – Airija (26,7 tūkst. PGS), Malta (23,9 tūkst. PGS), Nyderlandai (20,5 tūkst. PGS) ir Belgija (19,6 tūkst. PGS). Mažiausias rodiklis Rumunijoje, kur eksportas vienam gyventojui vidutiniškai siekė 2,9 tūkst. PGS, Lenkijoje, Bulgarijoje ir Graikijoje apie 4 tūkst. PGS. Lietuva pagal šį rodiklį užima 17-tą vietą tarp ES šalių (7,3 tūkst. PGS).

Tačiau bendros realiojo eksporto apimtys augimas per tiriamą laikotarpį Lietuvoje buvo vienas didžiausių ES. Palyginus realiojo eksporto apimtį 2014 ir 1995 m., matyti, kad Lietuvoje ji išaugo 6,1 karto, ir tai yra antras geriausias rezultatas po Vengrijos (6,2 karto). Mažiausias eksporto pokytis užfiksuotas Kipre (39,6 proc.) ir Italijoje (50 proc.).

Metiniai realiojo eksporto augimo tempai uždaresnės ir atviresnės ekonomikos šalių grupėse pateikti 18 paveiksle.

18 pav. Realiojo eksporto metinis augimo tempas (proc.)

Bendra realiojo eksporto apimtis (pastoviomis kainomis) atviresnėse ekonomikos augo spartesniu tempu nei uždaresnės ekonomikos šalyse, augimo tempų skirtumas keletą metų iki 2009 m. nuosmukio siekė net 4 proc. p. Vartojimas ir investicijos, t. y. vidinės paklausos elementai per nuosmukį buvo labiau paveikti atviresnės ekonomikos šalyse, o eksportas labiau sumenko uždaresnės ekonomikos šalių grupėje. Nors visoje ES pats didžiausias eksporto smukimas 2009 m. užfiksuotas būtent atviresnių šalių grupei priskirtoje Estijoje (-20,3 proc.), kitos šalys, kuriose eksportas smuko labiausiai, priklauso uždaresnių šalių grupei, tai Suomija (-20,1 proc.),

Graikija (-18,5 proc.) ir Italija (-18 proc.). Lietuva pagal eksporto nuosmukį 2009 m. tarp ES šalių užima 12-tą vietą (-12,8 proc.).

Kokią įtaką eksporto pokyčiams darė darbo dalies pasikeitimai, analizuojama 11 lentelėje. Eksportas (X) matuojamas kaip darbu tenkančios dalies (LS), pagrindinių eksporto partnerių BVP augimo (Yf), eksporto kainų (PX – eksporto kainų defliatorius; PX / PZ – eksporto ir importo kainų defliatorių santykis, REER – realusis efektyvusis valiutos kursas) ir tiesioginių užsienio investicijų (FDI) funkcija.

$$X = f(LS, Yf, (PX; PX/PZ; REER), FDI)$$

11 lentelė

Darbo dalies poveikis eksportui ($\Delta \ln X$)

	(1)	(2)	(3)	(4)
α	0,079*** (0,004)	0,075*** (0,005)	0,079*** (0,004)	0,072*** (0,006)
td1998	-0,056*** (0,004)	-0,053*** (0,005)	-0,058*** (0,005)	-0,056*** (0,005)
...				
td2014	-0,056*** (0,005)	-0,052*** (0,006)	-0,057*** (0,005)	-0,048*** (0,006)
$\Delta \ln(LS_{i,t})$	-0,401*** (0,037)	-0,430*** (0,034)	-0,408*** (0,036)	-0,433*** (0,037)
$\Delta \ln(Yf_{i,t})$	0,331*** (0,114)	0,416*** (0,117)	0,350*** (0,108)	0,464*** (0,118)
$\Delta \ln(PX_{i,t})$	0,049 (0,036)			
$\Delta \ln(PX_{i,t}/PZ_{i,t})$		-0,200*** (0,057)		-0,182*** (0,039)
$\Delta \ln(REER_{i,t})$			0,037 (0,031)	
$\Delta \ln(FDI_{i,t})$				0,017*** (0,006)
AR(1)	0,361*** (0,019)	0,356*** (0,020)	0,360*** (0,019)	0,354*** (0,019)
n	452	452	452	442
Koreguotas R ²	0,92	0,93	0,95	0,94
H ₀ : paklaidų autokoreliacijos nėra (p-reiškėmė)	0,5112	0,79608	0,5401	0,8737

Pastabos: *p < 0,1, **p < 0,05, ***p < 0,01; skliausteliuose pateikta standartinė paklaida.

Pirmoje modelio specifikacijoje (1) eksporto kainų kintamuoju yra eksporto (prekių ir paslaugų) kainų defliatorius (PX), antroje (2) ir ketvirtoje (4) – eksporto ir importo kainų defliatorių santykis (PX/PZ), o trečioje – realusis efektyvusis valiutų kursas (REER). Lenteleje pateiktų eksporto funkcijų išraiškos:

$$(1) \Delta \ln(X_{i,t}) = \alpha + \delta 4td1998_t + \dots + \delta 20td2014_t + \beta_1 \Delta \ln(LS_{i,t}) + \beta_2 \Delta \ln(Yf_{i,t}) + \beta_3 \Delta \ln(PX_{i,t}) + AR(1) + \Delta e_{it}$$

$$(2) \Delta \ln(X_{i,t}) = \alpha + \delta 4td1998_t + \dots + \delta 20td2014_t + \beta_1 \Delta \ln(LS_{i,t}) + \beta_2 \Delta \ln(Yf_{i,t}) + \beta_3 \Delta \ln(PX_{i,t}/PZ_{i,t}) + AR(1) + \Delta e_{it}$$

$$(3) \Delta \ln(X_{i,t}) = \alpha + \delta 4td1998_t + \dots + \delta 20td2014_t + \beta_1 \Delta \ln(LS_{i,t}) + \beta_2 \Delta \ln(Yf_{i,t}) + \beta_3 \Delta \ln(REER_{i,t}) + AR(1) + \Delta e_{it}$$

$$(4) \Delta \ln(X_{i,t}) = \alpha + \delta 4td1998_t + \dots + \delta 20td2014_t + \beta_1 \Delta \ln(LS_{i,t}) + \beta_2 \Delta \ln(Yf_{i,t}) + \beta_3 \Delta \ln(PX_{i,t}/PZ_{i,t}) + \beta_4 \Delta \ln(FDI_{i,t}) + AR(1) + \Delta e_{it}$$

Visose modelio specifikacijose darbo dalies kitimas turi statistiškai reikšmingą poveikį eksportui. Kaip ir tikėtasi, mažėjant darbo daliai didėja eksportuojamų prekių konkurencingumas, taigi ir eksporto apimtis. Darbui tenkančiai daliai sumažėjus 1 proc. eksportas padidėja 0,4 proc. Visose modelio specifikacijose elastingumo koeficientas beveik nesiskiria. Palyginimui Stockhammer ir Wildauer (2015) tyrime EBPO šalių grupėje eksporto elastingumas darbo dalies atžvilgiu taip pat yra neigiamas ir kinta nuo -0,16 iki -0,25. Tolesniuose skaičiavimuose bus taikomas (4) modelio specifikacijoje gautas eksporto elastingumo darbo dalies atžvilgiu elastingumo koeficientas (-0,433).

Visose modelio specifikacijose pagrindinių prekybos partnerių BVP augimas turi stiprų ir reikšmingą poveikį eksportui. Pagrindinių prekybos partnerių BVP padidėjus 1 proc. eksportas padidėja nuo 0,33 iki 0,46 proc. Stockhammer ir Wildauer (2015) atlikto tyrimo rezultatai rodo, kad šis poveikis EBPO šalių grupėje dar stipresnis, o elastingumo koeficientas yra apie 2.

Nustatyta, kad eksporto kainos daro reikšmingą poveikį eksportui tik tuo atveju, kai jos matuojamos eksporto ir importo kainų defliatorių santykiu, t. y. jei eksporto kainos auga sparčiau nei importo

kainos, tai neigiamai veikia eksporto apimtis. Eksporto kainų defliatoriaus poveikis statistiškai nereikšmingas, vienas iš galimų paaiškinimų tas, kad eksporto kainų pokyčius iš esmės gali atspindėti darbo dalies pokyčiai, todėl dar vienas papildomas eksporto kainas atspindintis rodiklis tampa statistiškai nereikšmingas. Kadangi didžioji dalis tarptautinės prekybos vyksta tarpusavyje tarp ES narių, dalis jų priklauso euro zonai ir prekiauja ta pačia valiuta, todėl valiutų kursų pokyčiai gali nepadaryti reikšmingos įtakos eksportui, net kai įvertinami prekių kainų skirtumai (realusis efektyvusis valiutos kursas).

Į modelį įtraukus TUI, jų poveikis eksportui statistiškai reikšmingas, tačiau nėra stipus. Lyginant (2) ir (4) modelio specifikacijas, TUI įtraukimas į modelį kitų veiksnių įtaką eksportui keičia nežymiai.

Įvertinus darbo dalies pokyčių poveikį eksportui atviresnės ir uždaresnės ekonomikos šalyse pasitvirtino prielaida, kad atviresnėse šalyse eksportas jautriau reaguoja į darbo dalies pokyčius nei uždaresnėse šalyse (žr. 12 lentelę).

12 lentelė

Darbo dalies poveikis eksportui ($\Delta \ln X$) uždaresnės ir atviresnės ekonomikos šalyse

	(1)	(2)	(3)	(4)
α	0,078*** (0,005)	0,076*** (0,004)	0,080*** (0,005)	0,073*** (0,004)
td1998	-0,057*** (0,005)	-0,054*** (0,003)	-0,060*** (0,005)	-0,055*** (0,004)
...				
td2014	-0,056*** (0,006)	-0,053*** (0,004)	-0,058*** (0,006)	-0,048*** (0,005)
$\Delta \ln(LS_{i,t})$	-0,322*** (0,048)	-0,346*** (0,045)	-0,323*** (0,047)	-0,346*** (0,051)
$\Delta \ln(LS_{i,t}) \times \text{atvirumas}_{i,t}$	-0,222*** (0,071)	-0,218*** (0,070)	-0,228*** (0,075)	-0,229*** (0,077)
$\Delta \ln(Yf_{i,t})$	0,369*** (0,113)	0,405*** (0,111)	0,371*** (0,113)	0,450*** (0,111)
$\Delta \ln(PX_{i,t})$	0,036 (0,034)			
$\Delta \ln(PX_{i,t}/PZ_{i,t})$		-0,183*** (0,039)		-0,207*** (0,052)
$\Delta \ln(REER_{i,t})$			0,046 (0,031)	

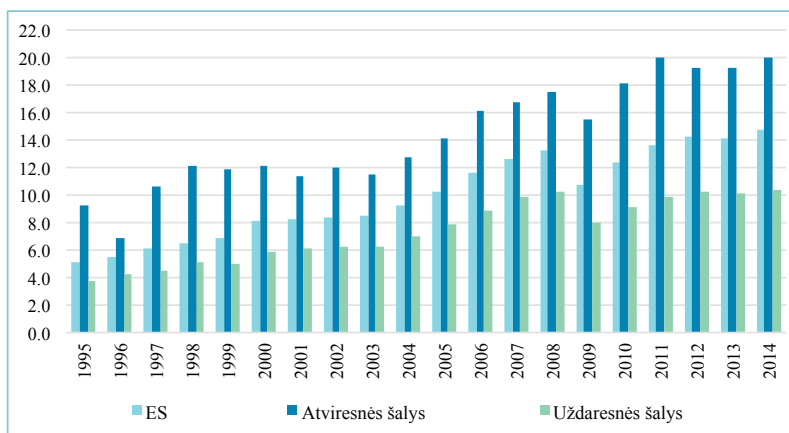
$\Delta \ln (FDI_{it})$				0,017*** (0,006)
AR(1)	0,363*** (0,018)	0,357*** (0,016)	0,361*** (0,016)	0,353*** (0,018)
n	452	452	452	442
Koreguotas R^2	0,88	0,93	0,89	0,90
H_0 : paklaidų autokoreliacijos nėra (p-reikšmė)	0,6593	0,9998	0,6933	0,9551

Pastabos: * $p < 0,1$, ** $p < 0,05$, *** $p < 0,01$; skliausteliuose pateikta standartinė paklaida.

Rezultatai rodo, kad eksporto elastingumas darbo dalies pokyčių atžvilgiu atviresnės ekonomikos šalyse yra apie 0,2 proc. p. didesnis lyginant su uždaresnės ekonomikos šalimis. Kadangi darbo dalies pasikeitimų įtaka eksportui aiškinama per poveikį darbo sąnaudoms (laikoma, kad mažėjanti darbo dalis reiškia mažesnes darbo sąnaudas), galima interpretuoti, kad atviresnėse šalyse eksporto jautrumas darbo sąnaudų atžvilgiu yra didesnis. Darbo dalies sumažėjimas 1 proc. uždaresnės ekonomikos šalyse eksportą padidina 0,32–0,35 proc., atviresnėse šalyse poveikis siekia 0,54–0,58 proc.

4.5. Darbo pajamų dalies kitimo poveikio importui vertinimas

Kaip ir eksporto, taip ir importo apimtis, tenkanti vienam gyventojui, atviresnės ekonomikos šalių grupėje yra apie du kartus didesnė nei uždaresnės ekonomikos šalyse. Atotrūkis 2010–2014 m. laikotarpiu sudarė net apie 9–10 tūkst. PGS (žr. 19 pav.).

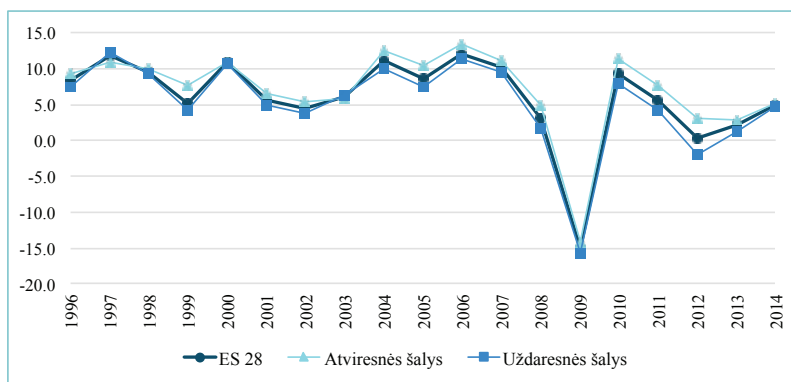
Pastaba. Skaičiuojant vidurkius 1 gyventojui, Liuksemburgas pašalintas kaip išskirtis.

19 pav. Importas vienam gyventojui (tūkst. PGS)

Pateiktame paveiksle skaičiavimuose nėra įtrauktas Liuksemburgo importas, nes tiriamu laikotarpiu vidutiniškai siekė 87,9 tūkst. PGS, o kitose pirmaujančiose šalyse – Maltoje ir Airijoje – atitinkamai sudarė 24 ir 22,6 tūkst. PGS. Prie mažiausiai importuojančių šalių priskirtos Rumunija, Lenkija, Bulgarija ir Kroatija, kur tiriamu laikotarpiu vienam gyventojui tenkančio importo apimtis siekė apie 4–5 tūkst. PGS. Lietuvoje 1995–2014 m. importo vienam gyventojui vidurkis 7,75 tūkst. PGS, pagal šį rodiklį tarp ES šalių Lietuva užima 12-tą vietą.

Pagal realiojo importo augimą 2014 m., lyginant su 1995 m., Lietuva užėmė antrą vietą ES (importo apimtis padidėjo 5,9 karto) po Rumunijos (augimas 6,7 karto). Nepaisant spartaus importo augimo Rumunijoje, pagal vienam gyventojui tenkančio importo apimtį ši šalis 2014 m. užėmė paskutinę vietą ES.

Metiniai realiojo importo augimo tempai pateikti 20 paveiksle.

20 pav. Realiojo importo metinis augimo tempas (proc.)

Atviresnės ekonomikos šalių importas dažniausiai augo spartesniu tempu nei uždaresnių šalių importas, nors uždaresnėms ekonomikoms priskirtoje Rumunijoje tiriamu laikotarpiu importas per metus vidutiniškai augo sparčiausiai visoje ES – apie 11 proc. Importo smukimas 2009 m. abiejose šalių grupėse buvo ganėtinai panašus, bet kiek didesnis uždaresnių šalių grupėje – 15,7 proc., atviresnės ekonomikos grupėje – 14,1 proc. Tarp atviresnių šalių importo apimtis labiausiai sumažėjo Estijoje (30,6 proc.) ir Lietuvoje (28 proc.), tarp uždaresnių – Latvijoje (31,7 proc.) ir Rumunijoje (20,7 proc.).

Darbo dalies pokyčių įtaka importui analizuojama 13 lentelėje. Importas (Z) vertinamas kaip darbo dalies (LS), realiojo BVP (Y), šalies vartojimo kainų ir importo kainų santykio (P / PZ) ir realiojo efektyvaus valiutos kurso ($REER$) funkcija.

$$Z = f(LS, Y, (PZ, P/PZ), REER)$$

13 lentelė

Darbo dalies poveikis importui ($\Delta \ln Z$)

	(1)	(2)	(3)	(4)
α	0,042*** (0,004)	0,039*** (0,003)	0,033*** (0,004)	0,025*** (0,003)
td1999	-0,022*** (0,006)	-0,021*** (0,004)	-0,018*** (0,007)	-0,010 (0,006)
...				
td2014	-0,020*** (0,004)	-0,020*** (0,003)	-0,016*** (0,005)	-0,009*** (0,003)

$\Delta \ln(LS_{i,t})$	-0,045 (0,044)	-0,029 (0,040)	-0,058 (0,039)	-0,081** (0,034)
$\Delta \ln(Y_{i,t})$	1,320*** (0,043)	1,303*** (0,028)	1,305*** (0,030)	1,311*** (0,032)
$\Delta \ln(PZ_{i,t})$		-0,087** (0,037)		
$\Delta \ln(P_{i,t}/PZ_{i,t})$			0,222*** (0,025)	0,233*** (0,026)
$\Delta \ln(REER_{i,t})$				0,082** (0,033)
AR(1)	0,105*** (0,020)	0,106*** (0,018)	0,083*** (0,019)	0,078*** (0,018)
AR(2)	-0,154*** (0,020)	-0,152*** (0,017)	-0,165*** (0,015)	-0,168*** (0,017)
n	476	476	476	476
Koreguotas R ²	0,92	0,97	0,96	0,96
H ₀ : paklaidų autokoreliacijos nėra (p-reikšmė)	0,9697	0,9341	0,4005	0,5808

Pastabos: *p < 0,1, **p < 0,05, ***p < 0,01; skliausteliuose pateikta standartinė paklaida.

Importo funkcijos specifikacijos:

$$(1) \Delta \ln(Z_{i,t}) = \alpha + \delta 5td1999_t + \dots + \delta 20td2014_t + \beta_1 \Delta \ln(LS_{i,t}) + \beta_2 \Delta \ln(Y_{i,t}) + AR(2) + \Delta e_{it}$$

$$(2) \Delta \ln(Z_{i,t}) = \alpha + \delta 5td1999_t + \dots + \delta 20td2014_t + \beta_1 \Delta \ln(LS_{i,t}) + \beta_2 \Delta \ln(Y_{i,t}) + \beta_3 \Delta \ln(PZ_{i,t}) + AR(2) + \Delta e_{it}$$

$$(3) \Delta \ln(Z_{i,t}) = \alpha + \delta 5td1999_t + \dots + \delta 20td2014_t + \beta_1 \Delta \ln(LS_{i,t}) + \beta_2 \Delta \ln(Y_{i,t}) + \beta_3 \Delta \ln(P_{i,t}/PZ_{i,t}) + AR(2) + \Delta e_{it}$$

$$(4) \Delta \ln(Z_{i,t}) = \alpha + \delta 5td1999_t + \dots + \delta 20td2014_t + \beta_1 \Delta \ln(LS_{i,t}) + \beta_2 \Delta \ln(Y_{i,t}) + \beta_3 \Delta \ln(P_{i,t}/PZ_{i,t}) + \beta_4 \Delta \ln(REER_{i,t}) + AR(2) + \Delta e_{it}$$

Darbo dalies pokyčiai tiesiogiai importui įtakos nedaro, tačiau daro netiesioginę įtaką per poveikį vartojimui, investicijoms ir eksportui. Šio tyrimo rezultatai rodo, kad darbo dalies mažėjimas neigiamai veikia vartojimą ir investicijas, bet daro teigiamą poveikį eksportui, bendras poveikis importui yra nedidelis ir statistiškai

reikšmingas tik vienoje (4) modelio specifikacijoje, kuri ir pasi-
renkama tolesniems darbo dalies pokyčių poveikio paklausai skai-
čiavimams. Elastingumo koeficientas yra neigiamas, tai rodo, kad
mažėjant darbo daliai 1 proc. importas didėja nuo 0,05 iki 0,08 proc.
Poveikio kryptis ta pati, kaip ir eksporto atveju, todėl galima in-
terpretuoti, kad mažėjanti darbo dalis skatina eksportą, o ekspor-
tuojamai produkcijai reikalingų žaliavų poreikio didėjimas skatina
importą. Stockhammer ir Wildauer (2015) tyrime taip pat nebuvo
nustatyta, kad darbo dalies pokyčiai darytų reikšmingą įtaką EBPO
šalių importo pokyčiams. Minėto tyrimo rezultatus atitinka ir im-
porto elastingumas pajamų atžvilgiu (1,3 proc.). Nustatyta, kad im-
portas didėja, jei šalyje bendras kainų indeksas kyla sparčiau nei
importo kainų indeksas, teigiamą poveikį daro ir realaus efektyvaus
valiutos kurso kilimas.

Į modelį įtraukus darbo dalies ir atvirumo sąveikos kintamąjį,
visose modelio specifikacijose nustatytas reikšmingas darbo dalies
pokyčių poveikis importui atviresnės ekonomikos šalyse (žr. 14 len-
telę).

14 lentelė

**Darbo dalies poveikis importui ($\Delta \ln Z$) uždaresnės ir
atviresnės ekonomikos šalyse**

	(1)	(2)	(3)	(4)
α	0,038*** (0,003)	0,037*** (0,003)	0,034*** (0,005)	0,028*** (0,005)
td1999	-0,019*** (0,005)	-0,019*** (0,005)	-0,019*** (0,007)	-0,010* (0,006)
...				
td2014	-0,016*** (0,004)	-0,016*** (0,004)	-0,017*** (0,005)	-0,012** (0,005)
$\Delta \ln(LS_{i,t})$	-0,039 (0,048)	-0,040 (0,048)	-0,003 (0,039)	-0,038 (0,038)
$\Delta \ln(LS_{i,t}) \times$ atvirumas _{i,t}	-0,278*** (0,079)	-0,274*** (0,079)	-0,171** (0,076)	-0,169** (0,072)
$\Delta \ln(Y_{i,t})$	1,341*** (0,046)	1,351*** (0,047)	1,291*** (0,035)	1,310*** (0,040)
$\Delta \ln(Y_{i,t}) \times$ atvirumas _{i,t}	-0,064 (0,041)	-0,065 (0,041)	-0,009 (0,034)	-0,007 (0,036)
$\Delta \ln(PZ_{i,t})$		-0,048 (0,040)		
$\Delta \ln(P_{i,t}/PZ_{i,t})$			0,204*** (0,025)	0,217*** (0,024)

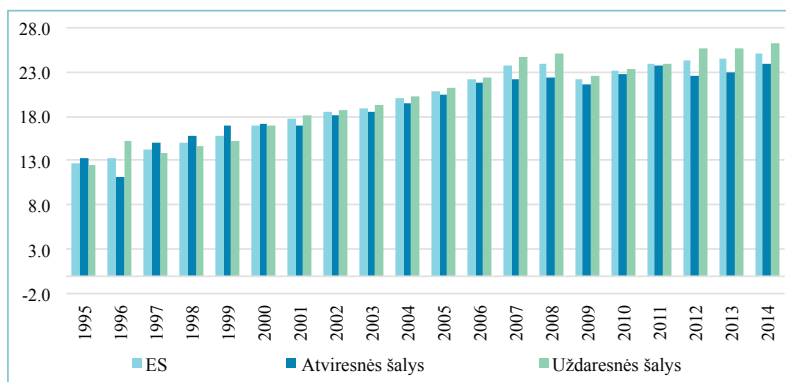
$\Delta \ln(\text{REER}_{i,t})$				0,085** (0,028)
AR(1)	0,109*** (0,020)	0,110*** (0,020)	0,085*** (0,018)	0,085*** (0,018)
AR(2)	-0,155*** (0,019)	-0,153*** (0,019)	-0,163*** (0,017)	-0,168*** (0,017)
n	476	476	476	476
Koreguotas R^2	0,95	0,95	0,97	0,97
H_0 : paklaidų autokoreliacijos nėra (p-reikšmė)	0,9334	0,9766	0,3570	0,5031

Pastabos: *p < 0,1, **p < 0,05, ***p < 0,01; skliausteliuose pateikta standartinė paklaida.

Lyginant su visų ES 28 šalių modelio rezultatais, uždaresnės ekonomikos šalių grupėje darbo dalies pokyčių poveikis importui dar sumažėja ir visose modelio specifikacijose yra statistiškai nereikšmingas. Tačiau atviresnių šalių grupėje, priešingai, poveikis daug didesnis ir visais atvejais tampa statistiškai reikšmingas. Atviresnės ekonomikos šalyse darbo dalies sumažėjimas 1 proc. padidina importą 0,17–0,28 proc. Importo elastingumas pajamų (Y) atžvilgiu visose modelio specifikacijose išlieka panašus, nenustatyta, kad jis reikšmingai skitųsi atviresnės ir uždaresnės ekonomikos šalių grupėse.

4.6. Darbo pajamų dalies sumažėjimo poveikio bendrajai paklausai ir ekonomikos augimui vertinimas

Apžvelgus bendrosios paklausos komponentes buvo nustatyta, kad uždaresnės ekonomikos šalyse eksportas ir importas, skaičiuojant vienam gyventojui, yra apie du kartus mažesnis nei atviresnės ekonomikos šalyse, tačiau vartojimo išlaidos yra didesnės. Investicinės išlaidos abiejose šalių grupėse yra panašios. 21 paveikslas vaizduoja visų bendrosios paklausos elementų, t. y. bendrojo vidaus produkto, tenkančio vienam gyventojui, dinamiką.

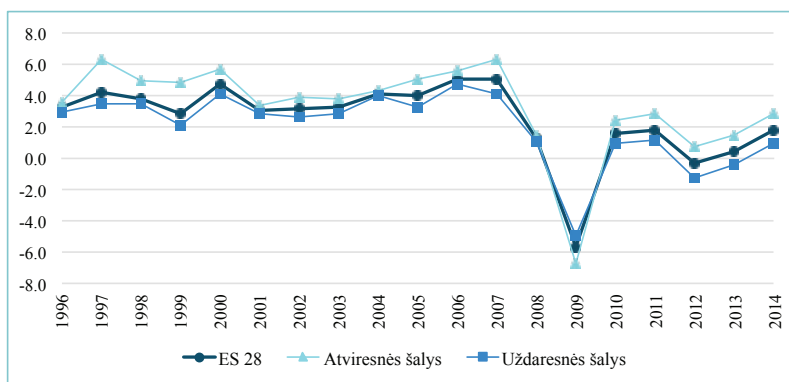

Pastaba. Skaičiuojant vidurkius 1 gyventojui, Liuksemburgas pašalintas kaip išskirtis.

21 pav. BVP vienam gyventojui (tūkst. PGS)

Tiriamam laikotarpiui būdinga, kad BVP vienam gyventojui didesnis uždaresnės ekonomikos šalių grupėje, tačiau pagal šį rodiklį pirmaujančios šalys priskiriamos atviresnėms ekonomikoms. Visoje ES išsiskiria Liuksemburgas, kur BVP vienam gyventojui 1995–2014 m. vidurkis 55,1 tūkst. PGS (21 pav. Liuksemburgo duomenys neįtraukti). Toliau rikiuojasi atviresnės ekonomikos šalių grupei priskirti Nyderlandai (29,9 tūkst. PGS) ir Airija (29,4 tūkst. PGS). Šios šalių grupės vidurkius mažino Lietuvos, Estijos ir Vengrijos rodikliai, BVP vienam gyventojui vidurkis tiriamu laikotarpiu šiose šalyse siekė apie 12–13 tūkst. PGS. Uždaresnės ekonomikos šalių grupėje mažiausi rodikliai Bulgarijoje (8,4 tūkst. PGS) ir Rumunijoje (8,8 tūkst. PGS), didžiausi – Austrijoje, Danijoje ir Švedijoje (apie 28 tūkst. PGS).

Nors BVP vienam gyventojui didesnis uždaresnės ekonomikos šalių grupėje, realusis BVP sparčiau auga atviresnės ekonomikos šalyse (žr. 22 pav.).

22 pav. Realiojo BVP metinis augimo tempas (proc.)

Atviresnių šalių realusis BVP auga sparčiau nei uždaresnių šalių. Per tiriamą laikotarpį, 2014 m. palyginus su 1995 m., labiausiai realusis BVP išaugo atviresnėms ekonomikoms priskirtose šalyse – Airijoje (2,4 karto), Lietuvoje (2,3 karto) ir Estijoje (2,2 karto). Mažiausias pokytis nustatytas Italijoje ir Graikijoje, kur realusis BVP atitinkamai padidėjo tik 8,9 proc. ir 16,8 proc. Palyginti nedaug (24–28 proc.) BVP padidėjo Portugalijoje, Danijoje ir Vokietijoje. Pagal BVP augimą per tiriamą laikotarpį paskutiniame penketuke atsidūrusios šalys priklauso uždaresnės ekonomikos šalių grupei.

2009 m. atviresnių šalių grupėje realusis BVP vidutiniškai sumažėjo 6,7 proc., uždaresnių šalių grupėje – 4,9 proc. Didžiausią nuosmukį ES tais metais patyrė atviresnių šalių grupei priklausančios Lietuvos (-14,8 proc.) ir Estijos (-14,7 proc.) ekonomikos. Uždaresnių šalių grupėje labiausiai smuko Latvijos (-14,3 proc.) ir Suomijos (-8,3 proc.) realusis BVP.

Kadangi atviresnės ekonomikos auga sparčiau nei uždaresnės, nors darbo dalis atviresnėse ekonomikose yra žymiai mažesnė nei uždaresnėse ekonomikose, galima daryti prielaidą, kad atviresnių šalių grupės paklausos režimas yra skatinamas pelno. Šią prielaidą patvirtina 15 lentelėje pateikti rezultatai. Išsamesni skaičiavimų rezultatai yra 3 ir 4 prieduose.

**Ribinis darbo dalies sumažėjimo 1 proc.
p. poveikis paklausai (% nuo BVP)**

		C/Y	I/Y	X/Y	Z/Y	Mult.	Poveikis vietinei paklausai		Poveikis bendrajai paklausai	
							Trumpas laikot.	Ilgas laikot.	Trumpas laikot.	Ilgas laikot.
		(A)	(B)	(C)	(D)	(E)	(F = A + B)	(G = F x E)	(H = F + C - D)	(I = H x E)
(I)	ES 28	-0,168	-0,065	0,236	0,043	2,171	-0,233	-0,506	-0,040	-0,087
	Atviresnės	-0,151	-0,071	0,482	0,084	1,133	-0,222	-0,252	0,175	0,198
	Uždaresnės	-0,170	-0,064	0,202	0,038	2,483	-0,234	-0,582	-0,069	-0,173
(II)	Atviresnės	-0,200	0,015	0,639	0,175	1,074	-0,184	-0,198	0,280	0,301
	Uždaresnės	-0,156	-0,094	0,162	0,037*	2,901	-0,250	-0,725	-0,125	-0,364

Pastabos: (I) poveikis apskaičiuotas laikantis prielaidos, kad C, I, X ir Z elastingumas darbo dalies pokyčių atžvilgiu uždaresnės ir atviresnės ekonomikos šalyse yra toks pat;

(II) poveikis apskaičiuotas uždaresnės ir atviresnės ekonomikos šalyse naudojant skirtingą C, I, X ir Z elastingumą darbo dalies pokyčių atžvilgiu

*Uždaresnių šalių grupėje nenustatytas statistiškai reikšmingas darbo dalies pokyčių poveikis importui, tačiau reikšmingas poveikis vartojimo ir investicinėms išlaidoms, kurių tam tikra dalis neišvengiamai yra skirta importuotoms prekėms ir mažina šalies prekių bendrąją paklausą. Dėl šios priežasties, siekiant nepervertinti darbo dalies pokyčių poveikio bendrajai paklausai, skaičiavimui pasirinktas importo elastingumo darbo dalies atžvilgiu koeficientas, gautas bendroje šalių imtyje.

Šio tyrimo rezultatai atitinka daugelio kitų empirinių tyrimų rezultatus, rodančius, kad Europos Sąjungoje vietinė paklausa yra skatinama darbo užmokesčio. Tokia išvada gauta tiek tiriant pavienes ES šalis, tiek vertinant euro zonos (Onaran ir Galanis, 2012; Stockholm ir kt., 2009) ar ES 15-os šalių vidutinę situaciją (Onaran ir Obst, 2015).

Vertinant vidutiniškai, ES 28 šalių darbo dalies sumažėjimas 1 proc. p. lemia vietinės paklausos sumažėjimą 0,233 proc. nuo BVP, neįvertinus valstybės išlaidų ir pajamų pokyčių įtakos. Trumpuoju laikotarpiu poveikis uždaresnės ekonomikos šalių grupėje kiek didesnis nei atviresnės ekonomikos šalyse, bet skirtumas labai minimalus, jei laikomės prielaidos, kad vartojimo ir investicijų elasting-

gumas darbo dalies pokyčių atžvilgiu tiriamose šalyse yra toks pat. Kiek ženklėsnis skirtumas nustatytas naudojant skirtingus elastingumo koeficientus atviresnės ir uždaresnės ekonomikos šalyse. Ilguoju laikotarpiu, įvertinus multiplikacinį efektą (darbo dalies mažėjimas veikia vartojimą, investicijas, grynąjį eksportą, t. y. – bendrąją paklausą, o paklausos pokyčiai vėl veikia vartojimą, investicijas ir importą), darbo dalies mažėjimo poveikis vietinei paklausai yra gerokai didesnis uždaresnės ekonomikos šalyse. Šie rezultatai leidžia patvirtinti keltą hipotezę, kad tarptautinei prekybai atviresnėse šalyse vietinė privati paklausa silpniau reaguoja į darbo dalies mažėjimą nei uždaresnėse šalyse. Neigiamas darbo dalies mažėjimo poveikis vartojimui yra daug didesnis nei investicijoms, nes pajamų pasiskirstymo pokyčiai kapitalo naudai gali skatinti investicijas dėl augančio pelno lūkesčių, tačiau tuo pačiu metu stabdyti jas dėl sukkelto neigiamo efekto vartojimui ir paklausai. Šio tyrimo rezultatai ES 28 šalių atveju atitinka Onaran ir Galanis (2014), Onaran ir Obst (2015) išvadą, kad investicijos nėra labai jautrios pelno pokyčiams, tačiau stipriai reaguoja į paklausos pasikeitimą. Stockhammer ir Wildauer (2015), Onaran ir Obst (2015), Hein ir Vogel (2008) taip pat nustatė neigiamą arba statistiškai nereikšmingą darbo dalies mažėjimo poveikį investicijoms. Tačiau palyginus investicijų elastingumą darbo dalies pokyčių atžvilgiu atviresnės ir uždaresnės ekonomikos šalyse buvo nustatyta, kad darbo dalies mažėjimas daro neigiamą poveikį investicijoms tik uždaresnės ekonomikos šalyse, o atviresnėse poveikis tampa teigiamas, tačiau nėra labai žymus. Dėl darbo dalies sumažėjimo 1 proc. p. investicijų dalis BVP atviresnės ekonomikos šalyse didėja 0,015 proc., o uždaresnėse mažėja 0,094 proc.

Nors daugelis tyrimų patvirtina, kad vietinė paklausa yra skatinama darbo užmokesčio, poveikis grynajam eksportui gali pakeisti bendrosios paklausos režimą į skatinamą pelno. Kad įvyktų režimo pokytis, darbo dalies sumažėjimo teigiamas poveikis grynajam eksportui turi viršyti neigiamą poveikį vartojimui ir investicijoms. Šio tyrimo rezultatai rodo, kad Europos Sąjungoje yra darbo užmokesčio skatinamos paklausos režimas, todėl darbo daliai sumažėjus 1 proc. p. BVP ilguoju laikotarpiu vidutiniškai mažėja 0,1 proc. Tačiau atviresnės ekonomikos šalių grupėje darbo dalies sumažėjimo teigiamas poveikis eksportui nusveria neigiamą poveikį vietinei paklausai ir bendrosios paklausos režimas tampa skatinamas pelno. Nustatyta, kad atviresnės ekonomikos šalių grupėje darbo dalies po-

kyčių įtaka eksportui yra didesnė nei uždaresnės ekonomikos šalyse. Šie rezultatai patvirtino tyrimo hipotezę, kad tarptautinei prekybai atviresnėse šalyse eksportas (paklausa užsienyje) stipriau reaguoja į darbo dalies mažėjimą nei uždaresnėse šalyse.

Galima pastebėti, kad uždaresnės ir atviresnės ekonomikos šalių grupėse darbo dalies mažėjimo poveikis ekonomikos augimui (bendrajai paklausai) yra labai panašus, tik skiriasi poveikio kryptis. Panašiai tiek, kiek paspartėja ekonomikos augimas atviresnės ekonomikos šalyse, tiek jis sulėtėja uždaresnės ekonomikos šalyse. Todėl darbo dalies mažinimas, tikintis teigiamo poveikio eksporto konkurencingumui ir ekonomikos augimui, vertinant visos ES mastu, teigiamo laukiamo efekto nesukelia.

Kitų tyrimų rezultatai nevienareikšmiai, tose pačiose šalyse nustatomas tiek darbo užmokesčio, tiek pelno skatinamos bendrosios paklausos režimas. Prieštaravimai gali atsirasti dėl taikytos tyrimo metodikos ir tiriamo laikotarpio skirtumų. Tačiau autoriai sutinka, kad pelno skatinamos paklausos režimas būdingesnis mažos atviros ekonomikos šalims (Stockhammer ir Wildauer, 2015). Onaran ir Obst (2015) praplėtė paklausos režimo nustatymo tyrimą, įtraukdami papildomą poveikį šalies grynajam eksportui, kurį sukelia tarptautinės prekybos partnerių darbo dalies mažėjimas, dėl ko mažėja eksporto kainos ir paklausa partnerių šalyse. Įvertinus šį papildomą efektą, pelno skatinamos bendrosios paklausos režimas Austrijoje ir Airijoje pasikeitė į skatinamą darbo užmokesčio.

Apibendrinant tyrimo rezultatus galima pasakyti, kad darbo dalies sumažėjimas daro neigiamą poveikį vietinei paklausai tiek atviresnės, tiek uždaresnės ekonomikos šalyse. Vertinant bendrai, Europos Sąjungos šalių paklausą skatina darbo užmokestis, todėl darbo dalies mažėjimas neigiamai veikia ekonomikos augimą. Tačiau pavienėse šalyse, kuriose lyginant su kitomis ES šalimis tarptautinės prekybos srautai yra didesni, darbo dalies mažėjimas gali skatinti ekonomikos augimą.

IŠVADOS

Sąvoka *darbo dalis* vartojama, kai kalbama apie funkcinį pajamų pasiskirstymą, ir parodo, kokia sukurto produkto (pajamų) dalis atitenka darbui, kaip gamybos veiksmui. Iki šiol nėra vieningo sutarimo, kaip šią dalį reikėtų apskaičiuoti. Paprasčiausias būdas, kai darbo dalis apskaičiuojama kaip atlygio darbuotojams ir BVP santykis. Tačiau kyla diskusijų, kuris pajamų rodiklis tinkamesnis skaičiuojant darbo dalį – BVP, bendroji ar grynoji pridėtinė vertė. Kitas probleminis aspektas tas, kad atlygis darbuotojams neapima savarankiškai dirbančių asmenų pajamų, ir jos visos nepagrįstai priskiriamos kapitalo pajamoms, nors pripažįstama, kad dalis jų turėtų būti priskirta darbo pajamoms. Yra siūlomos įvairios korekcijos, kad būtų atsižvelgta į savarankiškai dirbančių asmenų pajamas, ir tokiu būdu apskaičiuota darbo dalis vadinama koreguota darbo dalimi.

Atlikta teorinių ir empirinių tyrimų analizė atskleidė, kad mokslinėje literatūroje išskiriami skirtingi darbo dalies mažėjimą lemiantys veiksniai, svarbiausi iš jų: technologinė pažanga; globalizacija; neoliberalizmas ir finansinės veiklos vaidmens didėjimas (finansializacija); produktų ir darbo rinkos politika; darbuotojų derybinės galios silpnėjimas. Visi šie veiksniai prisideda prie darbo dalies svyravimų ir reikšmingai susipina vienas su kitu.

Mokslo studijos autorių atliktos teorinių ir empirinių tyrimų analizės rezultatai rodo, kad išoriniai globalizacijos ir technologinės pažangos veiksniai turėjo tam tikrą poveikį darbo dalies mažėjimui, tačiau iš esmės darbo dalies kitimas yra šalyse vykdytos vidaus politikos rezultatas, ypač darbuotojų derybinės galios silpnėjimas ir finansų sektoriaus vaidmens (finansializacijos) didėjimas, nulemtas vis silpnėsnio šio sektoriaus reguliavimo. Šios išvados turi svarbią įtaką ekonominei ir socialinei politikai. Jos rodo, kad gerovės valstybės stiprinimas, kai, visų pirma, keičiami profesinių sąjungų teisės aktai, siekiant skatinti kolektyvines derybas, ir, antra, finansinis reguliavimas, gali padėti padidinti darbo dalį.

Apibendrinant teoriją, aiškinančią darbo dalies kitimo poveikio bendrajai paklausai, esmines nuostatas teigtina, kad neoklasikinės, o vėliau ir neoliberaliosios krypties atstovai pažymi pasiūlos pirmę-

nybę prieš paklausą teigdami, kad paklausa visada seks pasiūlą. Jų sukurtose teorijose ir modeliuose darbo užmokesčio paprastai traktuojamas tik kaip išlaidų komponentas. Todėl darbo užmokesčio (o kartu ir darbo dalies pajamose) mažėjimas bei pelno dalies augimas visada siejamas su privačių investicijų ir (arba) su grynojo eksporto augimu, kai dėl mažesnių vieneto darbo sąnaudų išauga tarptautinis konkurencingumas. Vadovaujantis šiomis nuostatomis nuo XX a. 9-ojo dešimtmečio daugelyje Europos šalių buvo taikoma darbo užmokesčio augimą ribojanti politika. Žvelgiant iš šios perspektyvos, darbo rinkos reguliavimas ribojant darbo užmokesčio augimą turėtų teigiamai veikti ekonomikos augimą. Tačiau Europos ir pasaulinės ekonomikos realijos po 1980 metų buvo priešingos – mažėjant darbo daliai, augimas buvo irgi mažesnis.

Šių pokyčių paaiškinimą pateikė M. Kaleckio sekėjai, postkeinsistinių arba postkaleckistinių modelių kūrėjai, kurie darbo užmokesčiui skyrė dvejopą vaidmenį – kaip išlaidų ir paklausos šaltinio. Ekonomikos augimo modeliuose, sukurtuose apibendrinus J. M. Keyneso, M. Kaleckio ir K. Marxo idėjas, pripažįstamas tiesioginis teigiamas pelno poveikis privačioms investicijoms ir grynajam eksportui, tačiau jis yra palyginamas su neigiamu poveikiu vartojimui. Paklausai tenka svarbiausias vaidmuo vertinant ekonomikos augimą, o pajamų tarp darbo ir kapitalo pasiskirstymas (kitai funkciniis pasiskirstymas) lemia paklausą. Funkcinio pajamų pasiskirstymo poveikis paklausai pasireiškia trimis kanalais: vartojimo, investicijų ir grynojo eksporto. *Pirmas kanalas*: mažėjant darbo daliai, gali sumažėti ir vartojimas, nes darbuotojų ribinis polinkis vartoti yra didesnis nei kapitalo savininkų. *Antras kanalas*: tikėtina, kad mažėjanti darbo dalis didina pelningumą, kuris paskatins investicijas ir taip padidins bendrąją paklausą. *Trečiasis kanalas*: grynasis eksportas (eksportas minus importas) kaip vietinių prekių paklausa užsienyje neigiamai priklauso nuo produkcijos vieneto darbo sąnaudų, kurios yra tiesiogiai susijusios su darbo užmokesčiu ir darbo dalimi. Taigi, bendras darbo dalies pajamose mažėjimo poveikis privataus sektoriaus (namų ūkių ir įmonių) paklausai priklauso nuo vartojimo, privačių investicijų ir grynojo eksporto reakcijos į funkcinio pajamų pasiskirstymo pokyčius. Jei bendras poveikis paklausai yra neigiamas, paklausos režimas yra skatinamas darbo užmokesčio, o jei teigiamas – skatinamas pelno.

Pajamų pasiskirstymo poveikio išsivysčiusių šalių bendrajai paklausai empiriniai tyrimai taikant postkaleckinius modelius atliekami daugiau kaip dvidešimt metų. Taikant vienos lygties laiko eilučių ekonometrinius modelius nustatyti darbo užmokesčio skatinamos vietinės paklausos režimai daugelyje EBPO ir euro zonos šalių. Ir tik keletu atvejų vietinei paklausai buvo nustatytas pelno skatinamas režimas (JAV, Kinijoje, Nyderlanduose, Japonijoje), bendrajai paklausai – Austrijoje, Olandijoje, JAV, Japonijoje, Kinijoje, Australijoje, Kanadoje, Indijoje, Meksikoje, Turkijoje ir PAR. Naujausi tyrimai, atlikti pasitelkus panelinių duomenų ekonometrinius modelius, kurie leidžia padidinti tyrimo atvejų skaičių, patvirtina teiginį, kad darbo užmokesčio skatinamas režimas yra mažiau pageidautinas atviresnės ekonomikos šalyse. Taip atsitinka dėl to, kad darbo užmokesčio ir darbo dalies pajamose augimas mažina šių šalių konkurencingumą užsienio prekyboje. Daugelis tyrimų buvo atlikti izoliuotai tik vienoje šalyje, neįvertinant prekybos partnerių poveikio tų šalių bendrajai paklausai. Vienu metu sumažėjus darbo kaštams daugelyje pasaulio šalių konkurencinis pranašumas pranyksta ir eksporto įtaka bendrajai paklausai sumažėja, todėl atviresnėse šalyse paklausos režimas „persiverčia“ iš pelno skatinamo į skatinamą darbo užmokesčio. Kaip nustatyta tyrimuose, kuriuose buvo analizuotas pajamų pasiskirstymo poveikis paklausai nuo 1980 iki 2007–2009 metų ekonomikos krizės ir recesijos, tik keliose šalyse paklausos režimas išliko skatinamas pelno. Tačiau daugelyje pasaulio šalių tuo laikotarpiu dėl reikšmingai sumažėjusios paklausos ekonomikos augimas irgi sumenko. Remiantis šių tyrimų rezultatais galima teigti, kad, jei pasaulinė ekonomika yra skatinama darbo užmokesčio, tai ir ekonomikos augimas yra skatinamas darbo dalies augimo. Todėl tarptautinis pajamų pasiskirstymo reguliavimo pakeitimas darbo naudai teigiamai paveiktų bendrąją paklausą ir ekonomikos augimą ne tik atskirose šalyse, bet ir visame pasaulyje.

Apibendrinus funkcinio pajamų pasiskirstymo poveikio paklausai teorinius argumentus, galima daryti išvadą, kad mažėjanti darbo dalis vartojimą veikia neigiamai, eksportą teigiamai, o poveikis investicijoms ir importui gali būti tiek teigiamas, tiek neigiamas.

Remiantis atliktų teorinių ir retrospektyvinių empirinių tyrimų rezultatus, sudaryta darbo dalies nacionalinėse pajamose kitimo poveikio bendrajai paklausai **tyrimo metodika**, leidžianti įvertinti darbo dalies pokyčių poveikį bendrajai paklausai skirtingo atvirumo

tarptautinei prekybai šalių grupėse. Akcentuotina, kad šiose šalių grupėse poveikis gali skirtis dėl:

- ribinio polinkio vartoti darbo ir kapitalo pajamas skirtumų,
- investicijų jautrumo pelnui skirtumų,
- eksporto jautrumo darbo sąnaudoms skirtumų,
- atvirose šalyse mažesnio multiplikacinio efekto,
- vartojimo, investicijų, eksporto ir importo santykinų dalių bendroje paklausoje skirtumų.

Empirinio tyrimo eiga remiasi modifikuotu Bhanduri ir Marglin (1990, 1991) modeliu, kuris buvo pritaikytas įvertinti darbo dalies pokyčių poveikį vartojimo išlaidoms, investicijoms, eksportui, importui bei nustatyti bendrosios paklausos režimą atviresnės ir uždaresnės ekonomikos šalių grupėse.

Nustatyta, kad 1995–2014 m. tam tikrais periodais darbo dalis didėjo, bet bendra tiriamo laikotarpio tendencija rodo, kad darbo dalis mažėjo tiek vidutiniškai ES 28 šalyse, tiek atviresnės ir uždaresnės ekonomikos šalių grupėse. Kadangi mažesnė darbo dalis siejama su mažesniais darbo kaštais ir dėl to didesniu eksporto konkurencingumu, atviresnės ekonomikos šalys labiau suinteresuotos mažinti darbo dalį, todėl šioje grupėje ji buvo vidutiniškai apie 4 proc. p. mažesnė nei uždaresnės ekonomikos šalių grupėje. Nuosmukio periodu 2008–2009 m. tiriamose šalių grupėse nustatytas ganėtinai ženklus darbo dalies padidėjimas, tai reiškia, kad didesnę nuostolį krizės laikotarpiu patyrė kapitalo, o ne darbo jėgos savininkai. Vertinant vidutiniškai, Europos Sąjungoje darbo dalies ir BVP ryšys yra anticiklinis, kas labiau būdinga išsivysčiusios ekonomikos šalims.

Remiantis teoriniais darbo dalies pokyčių poveikio paklausai argumentais galima teigti, kad mažėjanti darbo dalis daro neigiamą poveikį vartojimui ir teigiamą poveikį eksportui. Poveikis investicijoms ir importui vertinamas nevienareikšmiškai. Kadangi atviresnių šalių ekonomika labiau priklausoma nuo tarptautinės prekybos, šioms šalims ypač svarbu mažinti darbo sąnaudas ir taip didinti savo produkcijos tarptautinį konkurencingumą, tačiau pasekmė – mažėja darbo dalis ir vartojimo išlaidos. Tyrimo rezultatai patvirtina, kad atviresnių šalių vidutinės vienam gyventojui tenkančios vartojimo išlaidos yra mažesnės, lyginant su uždaresnėmis šalimis.

Atlikus darbo dalies pokyčių poveikio bendrosios paklausos komponentams tyrimą, patvirtinama kituose empiriniuose tyrimuo-

se taip pat gauta išvada, kad darbo dalies mažėjimas daro neigiamą poveikį vartojimui ir teigiamą poveikį eksportui. Nustatyta, kad atviresnių šalių grupėje poveikio mastas tiek vartojimo, tiek eksporto atveju yra stipresnis, lyginant su uždaresnės ekonomikos šalimis. Poveikio eksportui skirtumas ypač ženklus, kas rodo, jog atviresnėse šalyse eksporto jautrumas darbo sąnaudų pokyčiams yra daug didesnis. Tai patvirtina iškeltą hipotezę, kad tarptautinei prekybai atviresnėse šalyse eksportas (paklausa užsienyje) stipriau reaguoja į darbo dalies mažėjimą nei uždaresnėse šalyse.

Poveikis investicijoms atviresnių ir uždaresnių šalių grupėse taip pat labai skiriasi. Tiek apskritai visos ES atveju, tiek uždaresnių šalių grupėje mažėjanti darbo dalis daro neigiamą poveikį investicijoms, todėl galima daryti išvadą, kad investicijos jautriau reaguoja į vidaus paklausos, o ne į pelno dalies ar paklausos užsienyje pokyčius. Atviresnių šalių grupėje rezultatai priešingi, mažėjanti darbo dalis skatina investicijų augimą. Tai galima paaiškinti tuo, kad atviresnėse ekonomikose investicijos mažiau reaguoja į vartojimo pokyčius, nes santykinai (lyginant su uždaresnėmis ekonomikomis) didesnė produkcijos dalis realizuojama užsienio rinkose, todėl lemiamas tampa teigiamas augančios kapitalo (pelno) dalies poveikis. Tyrimo rezultatai patvirtina, kad, lyginant su uždaresnėmis šalimis, atviresnės ekonomikos šalyse investicijų elastingumas paklausai (BVP) yra mažesnis, o elastingumas eksporto partnerių BVP augimui yra didesnis.

Teoriniu požiūriu darbo dalies pokyčiai importui daro įtaką per poveikį vartojimui, investicijoms ir eksportui. Šio tyrimo rezultatai rodo, kad visos ES atveju darbo dalies mažėjimas vartojimą ir investicijas veikia neigiamai, eksportą teigiamai, o bendras poveikis importui yra nedidelis ir statistiškai reikšmingas tik vienoje modelio specifikacijoje. Poveikio kryptis ta pati, kaip ir eksporto atveju, todėl galima interpretuoti, kad mažėjanti darbo dalis skatina eksportą, o eksportuojamai produkcijai pagaminti reikalingų žaliavų poreikio didėjimas skatina importą. Uždaresnių šalių grupėje poveikis dar silpnesnis ir statistiškai nereikšmingas, tačiau atviresnių šalių grupėje, priešingai, poveikis sustiprėjo (lyginant su ES 28 šalių rezultatais) ir visais atvejais tampa statistiškai reikšmingas.

Apskaičiavus bendrą darbo dalies pokyčių įtaką paklausai, galima daryti išvadą, kad darbo dalies mažėjimas ES 28 šalių grupėje daro neigiamą įtaką tiek vietinei, tiek bendrajai paklausai. Daugelis

tyrimų patvirtina, kad vietinė paklausa yra skatinama darbo užmokesčio, tai rodo ir šio tyrimo rezultatai – darbo dalies sumažėjimas daro neigiamą poveikį vietinei paklausai, tačiau atviresnės ekonomikos šalių grupėje poveikis yra daug silpnesnis. Šie rezultatai patvirtina tyrimo hipotezę, kad tarptautinei prekybai atviresnėse šalyse vietinė privati paklausa silpniau reaguoja į darbo dalies mažėjimą nei uždaresnėse šalyse.

Tačiau įvertinus poveikį grynajam eksportui, tarptautinei prekybai atviresnių šalių grupėje nustatytas pelno skatinamos bendrosios paklausos režimas. Daroma išvada, kad visos Europos Sąjungos paklausą skatina darbo užmokestis, todėl darbo dalies mažėjimas neigiamai veikia ekonomikos augimą. Tačiau tikėtina, kad šalyse, kuriose lyginant su kitomis ES šalimis tarptautinės prekybos srutai yra didesni, darbo dalies mažėjimas paskatins ekonomikos augimą.

DARBO PAJAMŲ DALIES ATKŪRIMĄ PALAIKANČIOS POLITIKOS KRYPTYS IR REKOMENDACIJOS

Atliktų teorinių ir empirinių tyrimų rezultatai rodo, kad darbo dalies mažėjimui tam tikrą poveikį daro veiksniai, kurių vyriausybės tiesiogiai negali reguliuoti (globalizacijos mastas, technologijų pažangos sparta), tačiau daugiausiai jį lemia vyriausybės vykdoma socialinė ir darbo politika. Mokslo studijos autorių nuomone, darbo dalies mažėjimas pastaraisiais dešimtmečiais yra ir politikos, skatinusios darbuotojų derybinės galios silpnėjimą, ir finansializacijos pasekmė. Paskutiniuosius tris dešimtmečius ekonomikoje įsivyravus neoklasikinės ir neoliberalistinės krypties pažiūroms, beveik neabejojamai buvo manoma, kad globalioje aplinkoje konkurencingumas ir darbo užmokesčio augimas yra nesuderinami. Konkurencingumo didinimas mažinant darbo kaštus paveikė daugelį pasaulio šalių, taigi, darbo užmokesčio ribojimą ir pelno augimą skatinanti politika tapo globaliu reiškiniu. Tačiau darbo dalies pajamose sumažėjimas daugelyje šalių nedavė reikiamo efekto – darbo kaštų mažėjimas darė nežymią įtaką grynajam eksportui, nes santykinės eksporto ir importo kainos beveik nepakito (Onaran, Galanis, 2014). Nors pelno augimą skatinančią politiką aktyviausiai taikė išsivysčiusios šalys, tačiau jos pasekmės pasiekė ir mažiau išsivysčiusias šalis. Buvo manoma, kad neigiamus globalizacijos padarinius turėtų panaikinti tarptautinių finansinių institucijų skatinamas taupymo režimas, kuris pirmiausia pasireiškė darbo užmokesčio augimo ribojimu mažiau išsivysčiusiose šalyse. Taigi, jose atsirado mažai apmokama rezervinė darbo jėgos armija, kuri tapo didžiuliais emigrantų srautais į išsivysčiusias šalis. Išsivysčiusiose šalyse gyventojai ir namų ūkiai, siekdami išlaikyti esamą vartojimo lygį, mažėjančią darbo užmokestį dažnai pakeitė banko paskolomis, kurios dėl nepakankamo finansinių institucijų veiklos reguliavimo tapo jiems sunkia našta.

Apibendrinant galima teigti, kad ilgą laiką taikoma pelno augimą skatinanti politika skirtingose šalyse lėmė dvi alternatyvias ekonomikos augimo strategijas: skatinamą eksporto arba paskolų. Šalys, kurių augimas buvo skatinamas eksporto, daugiau parduodavo šalyse, kuriose sparčiai augo skolinimasis. Iš esmės einamo-

sios sąskaitos perteklius eksportu skatinamos paklausos šalyse buvo lygus šalių, kurių augimas buvo skatinamas paskolomis, einamosios sąskaitos deficitui. Toks nesubalansuotas ekonomikos augimas buvo galimas tik dėl globalaus menkai reguliuojamo skolinimosi ir ydingos „išnaudok kaimyną“ politikos. Kaip teigia Onaran (2015), ES išsivysčiusios šalys turėjo veikti atvirkščiai – savo šalyse taikyti darbo užmokesčio augimą skatinančią politiką, o vėliau šią politiką „eksportuoti“ į mažiau išsivysčiusias šalis. Taigi, išsivysčiusios šalys, palaikydamos darbo užmokesčio augimo politiką, pasiektų nemažėjančius ekonomikos augimo tempus dėl augančios vietinės paklausos. Ši politika darytų teigiamą poveikį ir mažiau išsivysčiusioms šalims, kurios turi dideles vartotojų rinkas ir taip gali paskatinti vidinį vartojimą. Jei darbo dalies pajamose mažėjimas mažina bendrąją paklausą (kaip tai rodo daugelis atliktų tyrimų), tai darbo užmokesčio augimą skatinančios politikos taikymas užkirstų kelią ekonomikos nuosmukiui tiek ekonomiškai stipresnėse, tiek ir mažiau išsivysčiusiose šalyse.

Atliktas tyrimas leidžia pateikti keletą naujų tyrimo rezultatai pagrįstų pajamų pasiskirstymo politikos įžvalgų. Jos yra susijusios su tyrimu analizuojamomis šalių grupėmis, kuriose buvo nustatytas paklausos režimas. Daugelyje ankstesnių funkcinio pajamų pasiskirstymo poveikio bendrajai paklausai tyrimų dažniausiai analizuojamos išsivysčiusios šalys, kuriose yra skirtinga institucinė, socialinė ir ekonominė struktūra, taikomos kiekvienai šaliai būdingos (neretai skirtingos) pajamų pasiskirstymo politikos, yra darbo ir kapitalo judėjimo apribojimų ir pan. Beveik nėra analizuojamas funkcinio pajamų pasiskirstymo poveikis paklausai šalių grupėje ar atliekamas skirtumų vertinimas tarp šalių grupių (sąjungų, blokų, aljansų, etc.), kurias sieja glaudesni socialiniai, ekonominiai ir politiniai saitai nei, pavyzdžiui, EBPO šalis. ES šalyse socialiniai ir ekonominiai procesai yra santykinai nepriklausomi, tačiau jos yra stipriai integruotos ir iš esmės atitinka keinsistinio uždaros ekonomikos modelio prielaidas. ES šalis jungia ne tik bendra rinka, kurią įtvirtina standartizuoti įstatymai bei taisyklės, laisvo žmonių, kapitalo, prekių ir paslaugų judėjimo užtikrinimas, bet ir bendra prekybos, žemės ūkio ir regioninės plėtros politika. Vidaus prekyba tarp ES šalių dominuoja prieš išorinę prekybą su kitomis, ES ekonominei erdvei nepriklausančiomis šalimis. Šios aplinkybės yra labai svarbios vertinant darbo dalies poveikį paklausai, nes ES šalims būdingas ne tik glaudus socialinis,

ekonominis ir politinis bendradarbiavimas, bet ir tam tikri skirtumai tarp šalių. Nors vyksta spartūs konvergenciniai procesai tarp senųjų ir naujųjų (įstojusių į Bendriją 2004 m. ir vėliau) ES šalių, tačiau išlieka reikšmingi sukuriamos pridėtinės vertės, vartojimo, investicinių išlaidų ir tarptautinės prekybos apimčių skirtumai, kurie parodo paklausos skirtumus tose šalyse.

Šiame tyrime vertinamas darbo dalies poveikis paklausai dviejuose ES šalių – atviresnių ir uždaresnių – grupėse ir visoje Bendrijoje. Nustatyta, kad uždaresnių šalių, kurios sudaro 80–90 proc. Bendrijos ekonominio potencialo, kaip ir viso pasaulio ekonomikos, augimas yra skatinamas darbo užmokesčio. Daugiau kaip tris dešimtmečius trunkantis darbo dalies mažėjimas lėmė bendrosios paklausos deficitą, augimo lėtėjimą, o kai kurių autorių nuomone (Goda ir kt., 2014), buvo viena iš 2007–2009 m. ekonominės krizės ir po jos buvusio netolygaus atsigavimo priežastis. Todėl darbo užmokesčio augimą palaikančios politikos taikymas šioje šalių grupėje padėtų atkurti darbo dalį pajamose ir paskatintų augimą didinant bendrąją paklausą.

Kokios galėtų būti pasiūlytos ES šalių, kuriose nustatytas darbo užmokesčio skatinamos paklausos režimas, subalansuoto ekonomikos augimo atkūrimo priemonės? *Pirma*, turėtų būti peržiūrėtas pirminis pajamų pasiskirstymas ir atsisakyta darbo užmokesčių ribojančios politikos, glaudžiau jį susiejant su ekonominės veiklos rezultatais ir infliacijos pokyčiais. *Antra*, taikyti progresiniais mokesčiais pagrįstą darbo užmokesčio perskirstymo (antrinio paskirstymo) politiką, atsižvelgiant į aukščiausio, vidutinio ir mažiausio darbo užmokesčio skirtumus. Pajamų perskirstymo politika turi remtis naujaisiais šios srities moksliniais tyrimais ir būti orientuota į pajamų nelygybės mažinimą, darbuotojų užimtumo didinimą ir darbo dalies atkūrimą nacionalinėse pajamose.

Tam, kad ES būtų užtikrinta subalansuota darbo užmokesčio skatinama ekonomikos plėtra, siūloma:

- Stiprinti darbuotojų derybinę galią didinant kolektyvinių sutarčių skaičių. Taip pat stiprinti tarptautinį profesinių sąjungų bendradarbiavimą ir veiklos koordinavimą.
- Nors darbuotojų derybinė galia atviresnėse ir uždaresnėse šalyse per paskutinį šimtmetį kito skirtingai, uždaros ir labiau išsivysčiusios šalys tradiciškai pasižymėjo gausesnėmis ir stipresnėmis profesinėmis sąjungomis, jose daugiau darbo

santykių buvo įteisinta kolektyvinėmis sutartimis. Nuo 1980 metų ir šiose šalyse darbuotojų derybinės galios reikšmingai sumenko, o daugelyje atviresnių ir mažiau išsivysčiusių šalių profesinės sąjungos bent kiek aktyviau reiškėsi tik kai kuriuose ūkio sektoriuose. Onaran ir kt. (2015) atliktas tyrimas parodė, kad sugrąžinus 15 ES „senųjų“ šalių profesinių sąjungų skaičių ir aktyvumą į 1980 metų lygį, dėl teigiamo poveikio darbo daliai šių šalių BVP išaugtų 1,8 proc.

- *Siekiant sustiprinti derybines galias, socialiniai partneriai, kurie sudaro nacionalinio lygmens trišales tarybas, turėtų dalyvauti nustatant šalies fiskalinę ir monetarinę politikas.* ES šalims naudinga būtų perimti Vokietijos ir Skandinavijos šalių patirtį kuriant tokias tarybas ir suteikiant joms reikiamus įgaliojimus. Profesinės sąjungos būtų labiau suinteresuotos derėtis dėl darbo užmokesčio, jei jos dalyvautų priimant ir kitus reikšmingus šaliai sprendimus bei matytų Europos Komisijos įsipareigojimą labiau skatinti užimtumą nei įtvirtinti darbo rinkos lankstumą.
- ES mastu įdiegti minimalaus darbo užmokesčio nustatymo sistemą, kuri garantuotų, kad šalyse narėse minimalus darbo užmokestis bus susietas su vidutine jo reikšme toje šalyje ir laipsniškai augs atsižvelgiant į pragyvenimo lygio pokyčius.
- Tam, kad būtų sustabdytas dirbančiųjų skurdo augimas, būtina nustatyti gana aukštą minimalų atlyginimą, neleidžiantį pakliūti į mažo darbo užmokesčio „spąstus“, kai vietoje mažo darbo apmokėjimo pasirenkamos nedarbo išmokos. Minimalus darbo užmokestis ne tik turėtų suteikti minimalias pragyvenimo reikmes, bet ir „...leistų išlaikyti savigarbą ir užtikrinti pakankamai lėšų laisvalaikiiui bei dalyvavimui socialiniame šalies gyvenime“ (Glickman, 1997). Minimalų darbo užmokestį siūloma didinti laipsniškai, atsižvelgiant į infliacijos ir darbo našumo pokyčius.
- Tyrimo rezultatai parodė, kad mažas pajamas gaunantys darbuotojai vartojimui skiria didžiausią dalį pajamų, todėl ateityje dėl multiplikatoriaus veikimo išauga bendroji paklausa ir užimtumas. Butcher ir kt. (2012) tyrimai atskleidė, kad minimalaus darbo užmokesčio augimas Jungtinėje Karalystėje sumažino pajamų nelygybę, tačiau neturėjo neigiamo poveikio gyventojų užimtumui. Dube ir kt. (2011) nustatė, kad šio-

je šalyje dėl didesnio minimalaus darbo užmokesčio išaugo darbo jėgos užimtumas, sumažėjo darbuotojų kaita įmonėse ir nedarbo bei kitos socialinės išmokos.

- *Nustatyti ir užtikrinti, kad būtų laikomasi stabilaus aukščiausio ir vidutinio darbo užmokesčio santykio.*
- Tam būtina reguliuoti maksimalų darbo užmokesčių ir nuolat stebėti, kad jo augimas neviršytų veiklos rezultatų ir mažiausio bei vidutinio darbo užmokesčio augimo tempų.
- Huton (2011) tyrimuose nustatyta, kad mažiausių ir didžiausių darbo pajamų santykis ES viešajame sektoriuje buvo 20:1, o 100 didžiausios kapitalizacijos FTSE (prekiaujančių Londono biržoje, angl. *Financial Times ir London Stock Exchange*) kompanijų – 262:1. Didžiausių ir mažiausių darbo užmokesčių santykio reguliavimas viešajame sektoriuje, kaip tai nuo 2012 m. jau daroma Prancūzijoje (20:1) ir nuo 2013 m. Šveicarijoje (12:1), paskatintų tokius apribojimus taikyti ir privačiame sektoriuje. Dėl maksimalaus darbo užmokesčio ribojimo „išlaisvintos“ lėšos galėtų būti tikslingai panaudotos minimalaus ir vidutinio darbo užmokesčio augimui, taiga ir bendrosios paklausos didinimui.
- Sustiprinti pajamų mokesčių progresyvumą korporacijų lygmenyje, panaikinti „nulinį“ arba lengvatinį mokesčius, didesnėms įmonių pajamoms nustatyti didėjančią pajamų mokesčių, įvesti efektyvius turto mokesčius. Perorientuoti makroekonominę politiką visiško užimtumo užtikrinimui ir abiejų galios šaltinių – darbo ir kapitalo – santykio subalansavimui.
- Tyrimai rodo, kad didesniame darbo užmokesčiui taikomi didesni mokesčiai mažina paskatas didinti vadovaujančių darbuotojų atlyginimus. Progresinių mokesčių nustatymas turi būti derinamas su kitų pajamų, tokių kaip pajamos iš akcijų, obligacijų ar dividendų, reguliavimu. Didesni turto mokesčiai užtikrintų mažesnę turtinę nelygybę ir sumažintų turto koncentraciją.
- Stiprinti ES šalių socialinę-ekonominę gerovę.
- Taupymo politika, kuri buvo pradėta taikyti daugelyje ES šalių nuo 2010 m., labiausiai palietė viešąjį sektorių, kuriame išlaidos viešosioms gėrybėms buvo drastiškai sumažintos. Valstybės išlaidos šioms gėrybėms, tokioms kaip švietimas, sveikatos apsauga, pensijos ir socialinė apsauga, sudaro

darbo užmokesčio dalį (dar vadinamą socialiniu darbo užmokesčiu), kurią gyventojai gauna netiesiogiai. Auganti apmokamų viešųjų gėrybių pasiūla dar labiau sumažino darbo užmokesčio skatinamąjį poveikį paklausai ir susilpnino darbuotojų derybines galias. Didesnis valstybinio finansavimo skyrimas viešosioms gėrybėms leistų mažas ir vidutines pajamas gaunantiems gyventojams didesnę pajamų dalį skirti kitoms rinkoje parduodamoms prekėms ir paslaugoms įsigyti.

- Kontroliuoti finansializacijos procesą įvedant griežtesnes finansinės veiklos reguliavimo priemones, įskaitant ir finansinių transakcijų bei turto mokesčius.
- Finansializacija buvo vienas svarbiausių makroekonominių veiksnių, nulėmusių galios persiskirstymą kapitalo naujai (Onaran, 2015; Stockhammer, 2016). Dėl išaugusio finansinės veiklos aktyvumo, finansinių institucijų vaidmens įgyvendinant paskolomis grįstas įmonių veiklos strategijas, finansinio kapitalo dominavimo prieš realaus turto aktyvų, akcijų vertės augimo atsiejant ją nuo realios turto vertės, prioritetinio akcininkų vaidmens akcentavimo paskirstant pajamas, gautas iš sukurto produkto, ir kitų veiksnių reikšmingai sumažėjo darbuotojų derybinė galia. Finansinės veiklos griežtesnis reguliavimas užtikrintų ūkinės veiklos rezultatais nepagrįstų finansinio sektoriaus pajamų ribojimą, paskatintų investavimą į kitas ne finansinio sektoriaus veiklos sritis, kuriose būtų sukurta daugiau darbo vietų.

Darbo dalies ir darbo užmokesčio augimą skatinanti politika negali būti panacėja nuo visų ES šalyse kylančių ekonominių problemų, tačiau ji gali padėti subalansuoti ekonominę plėtrą, orientuojant ją ne į darbo kaštų mažinimą, bet į darbo našumo augimą. Tolesnė darbo užmokesčio augimo politika turėtų ne tik įvertinti infliacijos ir darbo našumo pokyčius, bet ir numatyti laipsnišką darbo dalies praradimo per tris paskutiniuosius dešimtmečius eliminavimą.

Tyrimo rezultai parodė, kad dalyje bendros ekonominės erdvės šalių, kurioms būdingas didesnis atvirumas, paklausa gali būti pelno skatinama. Panašūs rezultatai buvo gauti ir kitų autorių, kurie nustatė, kad pelno skatinamas augimas gali būti nedaug potencialių vartotojų turinčiose atvirose šalyse, tokiose kaip Austrija ar Nyderlandai, o šiame tyrime nustatytas ir vienuolikos atviresnių šalių grupėje. Tose

šalyse darbo dalies mažėjimas skatina bendrąją paklausą ir ekonomikos augimą, taigi, pelną skatinanti politika duotų teigiamus rezultatus. Todėl kitas svarbus klausimas yra toks: kokią pajamų paskirstymo politiką turėtų taikyti atviresnės ES šalys, kurių bendroji paklausa yra skatinama pelno? Kaip pažymėjo Onaran (2013), mažiau išsivysčiusios šalys, kurioms būdingas pelno skatinamas augimas, turėtų būti vienu žingsniu priekyje išsivysčiusių šalių tam, kad ne tik pasinaudotų pelną skatinančios politikos teikiama nauda, bet ir išvengtų jų padarytų klaidų priimant pajamų paskirstymą reguliuojančius sprendimus. Taigi, kokie slypi pavojai taikant pelno augimą palaikančią politiką šalyse, kurios yra stipriai integruotos (per bendrąją rinką, darbo jėgos, kapitalo ir prekių laisvo judėjimo užtikrinimą ir kt.) į darbo užmokesčio skatinamos paklausos šalių grupę:

1) dėl spartesnio darbo dalies mažėjimo uždaresnėse šalyse mažėja paklausa, kuri daro tiesioginį poveikį atviresnių šalių eksportui; vienu metu sumažėjus darbo užmokesčiui daugelyje Bendrijos šalių, sumažės atviresnių šalių tarptautinis konkurencingumas, šios šalys dar stipriau „pajaus“ dėl mažesnio darbo užmokesčio sumenkusią vietinę paklausą;

2) atviresnių šalių tarptautinį konkurencingumą taip pat gali mažinti jų eksporto partnerių strateginiai sprendimai, susiję su tam tikrų ūkio sektorių subsidijavimu ar kita parama, mažinančia prekių kainas. Gali būti ne tik ekonominiai, bet ir politiniai sprendimai (prekių embargas į Bendrijai nepriklausančias šalis ir pan.), kurie didina šalių (ypač atviresnių) priklausomybės nuo eksporto rinkų neigiamas pasekmes;

3) dėl darbo užmokesčio skirtumų uždaresnėse ir atviresnėse šalyse pastarosiose taikoma pelno augimą skatinanti politika daro neigiamą poveikį šių šalių darbo rinkai. Darbo užmokestis daugelyje uždaresnių šalių vis dar yra 1,5–2,5 karto didesnis (išskyrus Kroatiją, Latviją, Lenkiją ir Rumuniją) nei daugelyje atviresnių šalių (taip pat yra keletas išskirčių: Airija, Liuksemburgas, Nyderlandai). Tarptautinio konkurencingumo siekimas mažesnio darbo užmokesčio šalyse daro „spaudimą“ darbingo amžiaus gyventojams. Nedidėjantis arba nepakankamai didėjantis darbo užmokestis (lyginant su darbo našumu) skatina šių šalių gyventojus emigruoti į kitas šalis, kuriose už tokį pat ar panašų darbą mokamas didesnis darbo užmokestis. Atviresnės šalys netenka daugiau darbingo amžiaus gyventojų, tarp jų ir aukštą kvalifikaciją turinčių darbuotojų. Kita vertus, šie darbuo-

tojai didina bendrąją paklausą uždaresnėse labiau išsivysčiusiose šalyse, tačiau dėl augančios darbuotojų konkurencijos darbo užmokesčio augimas ir šiose šalyse turi tendenciją lėtėti, auga nedarbas bei didėja socialinės paramos išlaidos;

4) atviresnių mažiau išsivysčiusių šalių darbo rinkos situaciją neigiamai veikia mažesnės darbuotojų derybinės galios šiose šalyse. Europos profesinių sąjungų instituto (ETUI) 2010–2012 m. duomenimis, apie kolektyvinių sutarčių skaičių ES šalyse nurodoma, kad didžiausiomis derybinėmis galiomis tradiciškai pasižymi išsivysčiusių (šiam tyrime ir uždaresnių) šalių darbuotojai, pavyzdžiui, Belgijoje, Prancūzijoje, Danijoje, Italijoje, Nyderlanduose, Ispanijoje, Austrijoje, Suomijoje ir Portugalijoje tokios sutartys sudaro daugiau kaip 80 proc. visų darbo sutarčių. Uždaresnėse šalyse tokios sutartys dažniausiai sudaro nuo 15 proc. (Lietuvoje) iki 50 proc. (Liuksemburge), kaip išskirtis galima paminėti Maltą (61 proc.), Nyderlandus (81 proc.) ir Slovėniją (90). Pelno augimą skatinanti pajamų paskirstymo politika gali dar labiau sumažinti atviresnių šalių darbuotojų derybines galias;

5) šiuolaikiniai neoklasikinės ir marksistinės krypties sekėjai dažnai pažymi, kad pelno augimą skatinanti politika teigiamai veikia investicijas, tačiau šioje mokslo studijoje pateiktame tyrime (kaip ir Stockhammer ir Wildauer (2015) tyrime) nustatyta, kad visoje ES investicijos yra jautresnės paklausos nei pelno normos pokyčiams. Šiuos rezultatus patvirtina ir pasauliniai sėkmingo investavimo pavyzdžiai (pvz., Singapūras, Izraelis), kurie rodo, kad ekonomikos augimą skatinančios investicijos pasiekia nebūtinai daug vartotojų turinčias ar mažo darbo užmokesčio, tačiau priešingai, turinčias didelį vartojimo potencialą, šalis.

Minėti pelno augimą skatinančios pajamų paskirstymo politikos pavojai gali pasireikšti vidutiniu arba ilguoju laikotarpiu, todėl svarbu įvertinti ilgalaikės tokios politikos pasekmes atskirų šalių, įvairaus stiprumo socialiniais, ekonominiais ir kitokiais ryšiais susijusių šalių grupių paklausai ir ekonomikos augimui.

LITERATŪRA

1. Acemoglu, D. (2003). Labor- and capital-augmenting technical change. *Journal of the European Economic Association*, 1(1), p. 1–37.
2. ADB (2005). Labor Markets in Asia: Promoting Full, Productive, and Decent Employment. In.
3. Aglietta, M., Rebérioux, A. (2005). Corporate governance a drift. A critique of shareholder value. Cheltenham: Edward Elgar.
4. Alvaredo, F., Anthony, B., Atkinson, A. B., Piketty, T., & Saez, E. (2013). The top 1 percent in international and historical perspective. *Journal of Economic Perspectives*, 27(3), p. 3–20.
5. Annett, A. (2006). Enforcement and the Stability and Growth Pact: How Fiscal Policy Did and Did Not Change Under Europe's Fiscal Framework. Enforcement and the Stability and Growth Pact: How Fiscal Policy Did and Did Not Change Under Europe's Fiscal Framework, IMF Working Paper, p. 1–32.
6. Aron, J., et al. (2012). Credit, Housing Collateral, and Consumption: Evidence From Japan, the U.K., and the U.S. *Review of Income and Wealth*, 58(3), p. 397–423.
7. Arpaia, A., Perez, E., Pichelmann, K. (2009). Understanding Labor Income Share Dynamics in Europe, Economic and Social Affairs, European Commission, Economic Paper, No. 379.
8. Askenazy, P., Timbeau, X. (2003). Partage de la valeur ajoutée et rentabilité du capital en France et aux États-Unis: Une reévaluation; suivi d'un commentaire de Xavier Timbeau. *Economie et Statistique*, Vol. 363, No. 1, p. 167–179.
9. Atkinson, A. B. (1983). The Economics of Inequality. Oxford: Clarendon Press.
10. Atkinson, A. B., Piketty, T., & Saez, E. (2011). Top Incomes in the Long Run of History. *Journal of Economic Literature*, 49(1), p. 3–71.
11. Autor, D. H., Levy, F., Murnane, R. J. (2003). The skill content of recent technological change: an empirical exploration. *Quarterly Journal of Economics*, 118(4), p. 1279–1333.
12. Azmat, G., Manning, A., Van Reenen, J. (2011). Privatization, entry regulation and the decline of labor's share of GDP: a cross-country analysis of the network industries. *Economica*, 79 (315), p. 470–492.
13. Balcerowicz, L., Fisher, S. (eds.) (2006). Living standards and the wealth of nations: Successes and failures in real convergence (Cambridge and London, MIT Press).
14. Baltagi, B. H. (2005). Econometric Analysis of Panel Data. Wiley, Chichester.
15. Barba, A., Pivetti, M. (2009). Rising household debt: Its causes and macroeconomic implications – a long-period analysis. *Cambridge Journal of Economics*, Vol. 33, p. 113–137.
16. Barbosa-Filho, N., Taylor, L. (2006). Distributive and demand cycles in the US economy – a structuralist Goodwin model. *Metroeconomica*, 57, 3, p. 389–411.

17. Bassanini, A., Duval, R. (2006). Employment patterns in OECD countries: Reassessing the role of policies and institutions, OECD Economics Department Working Papers, No. 486, OECD Publishing.
18. Bassanini, A., Manfredi, T. (2012). Capital's Grabbing Hand? A Cross-Country / Cross-Industry Analysis of the Decline of the Labour Share, OECD Social, Employment and Migration Working Papers, No. 133, OECD Publishing.
19. Bengtsson, E., Ryner, M. (2014). The (International) Political Economy of Falling Wage Shares: Situating Working-Class Agency. *New Political Economy*, Vol. 20, No. 3, p. 406–430.
20. Bentolila, S., Saint-Paul, G. (2003). Explaining movements in the labour share. *The B.E. Journal of Macroeconomics*, 3(1), p. 1–33.
21. Berman, E., & Machin, S. (2000). Skill-Biased Technology Transfer Around the World. *Oxford Review of Economic Policy*, 16, p. 12–22.
22. Bernanke, B. S., & Gürkaynak, R. S. (2001). Is Growth Exogenous? Taking Mankiw, Romer, and Weil Seriously. *NBER Macroeconomics Annual*, 16.
23. Besley, T., & Burgess, R. (2004). Can Labor Regulation Hinder Economic Performance? Evidence from India. *The Quarterly Journal of Economics*, 119, p. 91–134.
24. Bhaduri, A., Marglin, S. (1990). Unemployment and the real wage: the economic basis for contesting politicalideologies. *Cambridge Journal of Economics*, 14, p. 375–393.
25. Bhagwati, J. (1994). Free Trade: Old and New Challenges. *The Economic Journal*, 104, p. 231–246.
26. Bilevičiienė, T., Jonušauskas, S. (2011). Statistinių metodų taikymas rinkos tyrimuose. Vilnius, p. 281–297.
27. Blanchard, O., Giavazzi, F. (2003). Macroeconomic effects of regulation and deregulation in goods and labor markets. *The Quarterly Journal of Economics*, 118(3), p. 879–907.
28. Blecker, R. (1999). Kaleckian macromodels for open economies, in Deprez, J., Harvey, J. T. (eds.). *Foundations of international economics: post Keynesian perspectives*. London, New York: Routledge.
29. Blecker, R. (2002). Distribution, demand and growth in neo-Kaleckian macro-models, in Setterfield, M. (ed.). *The Economics of Demand-Led growth*. Cheltenham, UK and Northampton, MA, USA: Edward Elgar Publishing.
30. Blecker, R. (1989). International competition, income distribution and economic growth. *Cambridge Journal of Economics*, 13, p. 395–412.
31. Boyer, R. (2000). Is a Finance-Led Growth Regime a Viable Alternative to Fordism? A Preliminary Analysis. *Economy and Society*, 29, p. 111–145.
32. Bowles, S., Boyer, R. (1995). Wages, aggregate demand, and employment in an open economy: an empirical investigation, in Epstein, G., Gintis, H. (eds.). *Macroeconomic policy after the conservative era*. Studies in investment, saving and finance. Cambridge, MA: Cambridge University Press,
33. Burtless, G. (1995). International Trade and the Rise in Earnings Inequality. *Journal of Economic Literature*, XXXIII, p. 800–816.
34. Caballero, R. J., Hammour, M. L. (1997). Jobless Growth: Appropriability, Factor Substitution, and Unemployment. NBER Working Paper, No. 6221.
35. Caldentey, P. E., Vernengo, M. (2013). Wage and Profit-led Growth: The Li-

- mits to Neo-Kaleckian Models and a Kaldorian Proposal. Working Paper, No. 775. New York: Levy Economics Institute.
36. Card, D., DiNardo, J. E. (2002). Skill-Based Technological Change And Rising Wage Inequality: Some Problems And Puzzles. *Journal of Labor Economics*, 20 (4), p. 733–783.
 37. Carvalho, L., & Rezai, A. (2014). Personal Income Inequality and Aggregate Demand, FEA-USP Working Paper 2014-23.
 38. Challe, E., Ragot, X. (2010). Precautionary saving over the business cycle, mimeo (Paris School of Economics).
 39. Charpe, M. (2011). Adjusted wage share database, ILO/IILS, Geneva.
 40. Checchi, D., García-Peñalosa, C. (2010). Labour market institutions and the personal distribution of income in the OECD. *Economica*, Vol. 77, No. 307, p. 413–450.
 41. Chinn, M. D., Ito, H. (2006). What Matters for Financial Development? Capital Controls, Institutions, and Interactions. *Journal of Development Economics*, 81(1), p. 163–192.
 42. Countouris, N. (2007). The changing law of the employment relationship: comparative analyses in the European context. Studies in modern law and policy series. Aldershot: Burlington (Vt.) Ashgate.
 43. Daudey, E., & Garcia-Penalosa, C. (2007). The Personal and the Factor Distributions of Income in a Cross-Section of Countries. *Journal of Development Studies*, 43, p. 812–829.
 44. Davidson, P. (1972). Money and the real world. *Economic Journal*, 82(325), p. 101–115.
 45. Davies, A. C. L. (2004). Perspectives of Labour Law. Cambridge: Cambridge University Press.
 46. Deakin, S., Morris, G. S. (2005). Labour Law. Oxford; Portland (Or): Hart publishing.
 47. Decreuse, B., Maarek, P. (2009). Foreign Direct Investment and the Labor Share in Developing Countries: A Theory and some Evidence. GREQAM Working Paper.
 48. Deutschmann, Ch. (2011). Limits to Financialization. Sociological Analyses of the Financial Crisis. *European Journal of Sociology*, 25(3), p. 347–389.
 49. Diwan, I. (2001). Debt as Sweat: Labor, financial crises, and the globalization of capital. Washington DC: The World Bank.
 50. Dollar, D., Kraay, A. (2001). Growth Is Good for the Poor. Washington: World Bank.
 51. Dollar, D., Kraay, A. (2004). Trade, Growth, and Poverty. *Economic Journal*, 114(493), p. 42–49.
 52. Dougherty, S. (2008). Labour Regulation and Employment Dynamics at the State Level in India. OECD Economics Department Working Papers, 624.
 53. Driver, C., Muñoz-Bugarín, J. (2010). Capital Investment and Unemployment in Europe: Neutrality or Not? *Journal of Macroeconomics*, Vol. 32, p. 492–496.
 54. Duesenberry, J. S. (1949). Income, Saving and the Theory of Consumer Behavior, Harvard University Press.
 55. Dunhaupt, P. (2013). The effect of financialization on labor's share of inco-

- me', Working Paper, Institute for International Political Economy Berlin, No. 17/2013, p. 1–25.
56. Dutt, A. K. (1984). Stagnation, income distribution and monopoly power. *Cambridge Journal of Economics*, Vol. 8, p. 25–40.
 57. Dutt, A. K. (1990). Growth, Distribution and Uneven development. Cambridge, MA: Cambridge University Press.
 58. Easterly, W., Lavine, R. (2001). What Have We Learned from a Decade of Empirical Re-search on Growth? It's Not Factor Accumulation: Stylized Facts and Growth Models. *World Bank Economic Review*, 15(2), p. 177–219.
 59. Ellis, L., Smith, K. (2007). The global upward trend in the profit share. BIS Working Paper, No. 231.
 60. Elsby, M. W. L., Bart, H., & Aysegul, S. (2013). The decline of the U.S. labor share, Working Paper, 2013-27, Federal Reserve Bank of San Francisco.
 61. Epstein, G., Burke, S. (2001). Threat effects and the internationalization of production. Political Economy Research Institute Working Papers 15.
 62. Epstein, G. A. (ed.) (2005). Financialization and the World Economy. Cheltenham, UK: Edward Elgar.
 63. Erturk, I., Froud, J., Sukhdev, J., Leaver, A., Williams, K. (eds.) (2008). Financialization At Work. Key Texts and Commentary. London: Routledge.
 64. European Commission (EC) (2007). The labour income share in the European Union, in Employment in Europe 2007, Directorate-General for Employment, Social Affairs and Equal Opportunities (Brussels), p. 237–272.
 65. Fazzari, S., Ferri, P., & Greenberg, E. (2008). Cash flow, investment, and Keynes-Minsky cycles. *Journal of Economic Behavior and Organization*, 65(3), p. 555–572.
 66. Feenstra, R. C., Hanson, G. H. (1997). Foreign direct investment and relative wages: evidence from Mexico's maquiladoras. *Journal of International Economics*, 42 (3–4), p. 371–393.
 67. Feenstra, R. C., Hanson, G. H. (1999). The impact of outsourcing and high-technology capital on wages: estimates for the United States, 1979–1990. *Quarterly Journal of Economics*, 114 (3), p. 907–940.
 68. Finnoff, K., Jayadev, A. (2006). Feminization and the Labor Share of Income, GEMIWG Working Paper 06-4.
 69. Foley, D. K., Michl, T. R. (1999). Growth and Distribution. Cambridge, MA: Harvard University Press.
 70. Frank, R. (1985). The demand for unobservable and other nonpositional goods. *The American Economic Review*, 75(1), p. 101–116.
 71. Frank, R. H., Levine, A. S., & Dijk, O. (2010). Expenditure Cascades, available at SSRN. Prieiga per internetą: <<http://ssrn.com/abstract=1690612>>.
 72. Frankel, J. A., Romer, D. (1996). Trade and Growth: An Empirical Investigation. Working Paper, No. 5476, Cambridge, MA: National Bureau of Economic Research.
 73. Frederiksen, A., Poulsen, O. (2010). Increasing Income Inequality: Productivity, Bargaining and Skill-Upgrading. Forschungsinstitut zur Zukunft der Arbeit Institute for the Study of Labor, Discussion Paper, No. 4791, p. 1–32.
 74. Giovannoni, O. (2013a). What Do we Know About the Labor Share and the Profit Share? Part I: Theories, The Levy Economics Institute of Bard College, Working Paper, No. 803.

75. Giovannoni, O. (2013b). What Do we Know About the Labor Share and the Profit Share? Part III: Measures and Structural Change, The Levy Economics Institute of Bard College, Working Paper, No. 66.
76. Giovannoni, O. (2014). What do we know about the labor share and the profit share? Part II: Empirical Studies. University of Texas Inequality Project UTIP, Working Paper, No. 65, p. 1–56.
77. Giovannoni, O. (2014). What Do We Know About the Labor Share and the Profit Share? Part III: Measures and Structural Factors. Levy Economics Institute, Working Paper, No. 805. Prieiga per internetą: <<http://ssrn.com/abstract=2444750> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2444750>>.
78. Girouard, N., Kennedy, M., & Andre, C. (2006). Has the rise in debt made households more vulnerable? OECD Working Paper 2006-63.
79. Glyn, A. (2006). Capitalism Unleashed. Finance Globalization and Welfare. Oxford: Oxford University Press.
80. Godley, W., & Lavoie, M. (2007). Monetary Economics. New York: Palgrave Macmillan.
81. Goldberg, P., Pavcnik, N. (2007). Distributional Effects of Globalization in Developing Countries. *Journal of Economic Literature*, 45(1), p. 39–82.
82. Gollin, D. (2002). Getting Income Shares Right. *Journal of Political Economy*, Vol. 110(2), p. 458–474.
83. Gomme, P., & Rupert, P. (2004). Measuring Labor's Share of Income, Federal Reserve Bank of Cleveland, available at <<http://www.clevelandfed.org/research/policydis/no7nov04.pdf>>.
84. Goodwin, R. M. (1967). A Growth Cycle, in Feinstein, C. H. (ed.). Socialism, Capitalism and Economic Growth. Cambridge: Cambridge University Press.
85. Greenwood, R., Scharfstein, D. (2013). The Growth of Finance. *Journal of Economic Perspectives*, 27(2), p. 3–28.
86. Grossman, G. M., & Rossi-Hansberg, E. (2008). Trading Tasks: a Simple Theory of Offshoring. *The American Economic Review*, 98, p. 1978–1997.
87. Guerriero, M., & Sen, K. (2012). What Determines the Share of Labour in National Income? A Cross-Country Analysis. IZA Discussion Paper, No. 6643, June 2012. Prieiga per internetą: <<http://ftp.iza.org/dp6643.pdf>>.
88. Gujarati, D. (2004). Basic Economics. The McGraw – Hills Companies.
89. Guscina, A. (2006). Effects of Globalization on Labor's Share in National Income, IMF Working Paper, No. 294, p. 1–35.
90. Guscina, A. (2007). Effects of globalization on labor's share in national income, IMF Working Paper, 06294. Washington, DC: International Monetary Fund.
91. Harris, D. J. (1978). Capital Accumulation and Income Distribution. London: Routledge&Kegan Paul.
92. Harrison, A., McLaren, J., & McMillan, M. (2011). Recent Perspectives on Trade and Inequality. *Annual Review of Economics*, 3, p. 261–289.
93. Harrison, A. E. (2002). Has globalization eroded labor's share? Some cross-country evidence, mimeo, Berkeley, CA: University of California at Berkeley and NBER, p. 1–48.
94. Hartwig, J. (2014). Testing the Bhaduri–Marglin model with OECD panel data. *International Review of Applied Economics*, 28(4), p. 419–435.

95. Haskel, J., Lawrence, R., Leamer, E., Slaughter, M. (2012). Globalization and U.S. Wages: Modifying Classic Theory to Explain Recent Facts. *Journal of Economic Perspectives*, 26, 2, p. 119–140.
96. Hein, E., Mundt, M. (2012). Financialisation and the Requirements and Potentials for Wageled Recovery—a Review Focussing on the G20. ILO Working Papers, Conditions of Work and Employment Series, No. 37.
97. Hein, E. (2013). Finance-dominated capitalism and re-distribution of income: a Kaleckian perspective. *Cambridge Journal of Economics*, Advance Access, [Online]. Prieiga per internetą: <<http://cje.oxfordjournals.org/content/early/2013/08/08/cje.bet038.abstract>>.
98. Hein, E. (2014). Distribution and Growth after Keynes. Cheltenham, UK and Northampton, MA, USA: Edward Elgar Publishing.
99. Hein, E., Schoder, C. (2011). Interest rates, distribution and capital accumulation – A post- Kaleckian perspective on the US and Germany. *International Review of Applied Economics*, 25(6), p. 693–723.
100. Horn, G., van Treeck, T. (2011). Ungleichheit und aussenwirtschaftliche Ungleichgewichte. Eine Keynesiansiche Erklärung, Proceedings of Keynes-Gesellschaft 2010.
101. Hutchinson, J., & Persyn, D. (2009). Globalisation, concentration and footloose firms: In search of the main cause of the declining labour share. (LICOS discussion papers 22909). Leuven: Catholic University of Leuven.
102. ILO (2008). World of Work Report. Income Inequalities in the Age of Financial Globalization, Geneva: ILO.
103. ILO (2010). Global Wage Report 2010/11: Wage policies in times of crisis, Geneva: International Labour Organization.
104. ILO (2011). The labour share of income: determinants and potential contribution to exiting the financial crisis. Chapter 3 of World of Work Report 2011: Making Markets Work for Jobs. Geneva: ILO.
105. ILO (2013). Global Wage Report 2012/13. Wages and Equitable Growth. Geneva.
106. ILO (2015). Trends in collective bargaining coverage: stability, erosion or decline? Interaktyvus. Prieiga per internetą: <http://www.ilo.org/global/topics/collective-bargaining-labour-relations/publications/WCMS_409422/lang--en/index.htm>.
107. ILO/IILS (2011). World of Work Report, International Labour Organization/ International Institute for Labour Studies, Geneva.
108. IMF (2007a). World Economic Outlook – Spillovers and Cycles in the Global Economy, chapter 5: The Globalization of Labor, April 2007, Washington, D.C.: IMF.
109. IMF (2007b). World Economic Outlook – Globalization and Inequality, chapter 4: Globalization and Inequality, October 2007, Washington: IMF.
110. IMF (2007). The Globalization of Labor. Ch 5 of World Economic Outlook. Washington.
111. Yilmaz, E. (2015). Wage or Profit-Led Growth? The Case of Turkey. *Journal of Economic Issues* (M.E. Sharpe Inc.). Sep 2015, Vol. 49, Issue 3, p. 814–834.
112. Jacobson, M., Occhino, F. (2012a). Behind the Decline in Labor's Share, Federal Reserve Bank of Cleveland, Economic Trends, February, Vol. 3.

113. Jayadev, A. (2007). Capital account openness and the labour share of income. *Cambridge Journal of Economics*, 31, p. 423–443.
114. Jaumotte, J., Osorio-Buitron, C. A. (2015). Inequality and Labor Market Institutions. *Inequality and Labor Market Institutions*, International Monetary Fund, p. 1–31.
115. Jaumotte, J., & Tytell, I. (2007). How has the globalization of labor affected the labour share in advanced countries? (IMF Working Paper 07298). Washington, DC: International Monetary Fund.
116. Johnson, D. G. (1954). The Functional Distribution of Income in the United States, 1850–1952. *The Review of Economics and Statistics*, 36, p. 175–182.
117. Jones, C. (2003). Growth, Capital Shares, and a New Perspective on Production Functions, Working Paper, Stanford.
118. Kabaca, S. (2014). Labour Share Fluctuations in Emerging Markets: The Role of the Cost of Borrowing. Bank of Canada Working Paper 2014-47.
119. Kaldor, N. (1955). Alternative Theories of Distribution. *The Review of Economic Studies*, 23 (2), p. 83–100.
120. Kaldor, N. (1980). General introduction to Collected Economic Essays, in Kaldor, N. Collected Economic Essays, Vol. 1: Essays on Value and Distribution, 2nd. London: Duckworth.
121. Kalecki, M. (1965). Theory of economic dynamics, 2nd edition. London: George Allen and Unwin.
122. Kalecki, M. (1971). Class struggle and distribution of national income. *Kyklos*, 24(1), p. 1–8.
123. Kalecki, M. (1954). Theory of Economic Dynamics. Reprinted, in Osiatynski, J. (ed.). Collected Works of Michal Kalecki, Vol. 1. Oxford: Clarendon Press.
124. Kalecki, M. (1969). Studies in the theory of business cycles, 1933–1939. Oxford: Basil Blackwell.
125. Kapeller, J., & Schutz, B. (2014). Debt, boom, bust: a theory of Minsky-Veblen cycles. *Journal of Post Keynesian Economics*, 36(4), p. 781–814.
126. Karabarbounis, L., Neiman, B. (2014). The Global Decline of the Labor Share. *The Quarterly Journal of Economics*, Vol. 129, No. 1, p. 61–103.
127. Karabarbounis, L., Neiman, B. (2012). Declining Labor Shares and the Global Rise of Corporate Saving, NBER Working Paper, No. 18154.
128. Karabarbounis, L., Neiman, B. (2013). The Global Decline Of The Labor Share, NBER Working Paper Series, Working Paper 19136. Prieiga per internetą: <<http://www.nber.org/papers/w19136>>.
129. Karpuškienė, V., Lastauskas, P. (2012). Ekonometrinis modeliavimas su EVIEWS: praktinis gidas. Prieiga per internetą: <<http://web.vu.lt/ef/v.karpuskiene/files/2012/11/abEkonometrinis-modeliavimas-su-EViews.pdf>>.
130. Kiefer, D., Rada, K. (2015). Profit maximising goes global: the race to the bottom. *Cambridge Journal of Economics*, Vol. 39, No. 5, p. 1333–1350.
131. Kinsella, S. (2013). Was Ireland's Celtic Tiger Period Profit-led or Wage-led? *Review of Political Economy*, Taylor & Francis Journals, vol. 25(4), p. 572–585.
132. Kohler, K., Guschanski, A., Stockhammer, E. (2015). How does financialisation affect functional income distribution? A theoretical clarification and

empirical assessment. *Economics Discussion Papers* 2015-5, p. 1–33.

133. Kravis, I. B. (1959). Relative Income Shares in Fact and Theory. *The American Economic Review*, 49, p. 917–949.
134. Krippner, G. (2005). The financialisation of the American economy. *Socio-Economic Review*, 3, p. 173–208.
135. Kristal, T. (2010). Good times, bad times: postwar labor's share of national income in capitalist democracies. *American Sociological Review*, Vol. 75, No. 5, p. 729–763.
136. Krueger, A. (1999). Measuring labor's share. *American Economic Review*, Vol. 89, No. 2, p. 45–51.
137. Krugman, P. (2008). Trade and Wages, Reconsidered, *Brookings Papers on Economic Activity*, Economic Studies Program, The Brookings Institution, 39, 1, p. 103–154.
138. Kurz, H. D. (1990). Technical Change, Growth and Distribution: a Steady-state Approach to „Unsteady“ Growth, in Kurz, H. D. *Capital, Distribution and Effective demand*. Cambridge, UK: Polity Press.
139. Kurz, H. D. (1994). Growth and Distribution. *Review of Political Economy*, 6, p. 393–420.
140. Kus, B. (2001). Financialisation and Income inequality in the OECD Nations: 1995-2007. *The Economic and Social Review*, Vol. 43, No 4, Winter, p. 447–495.
141. Lane, Ph. R., Milesi-Ferretti, G. M. (2007). The external wealth of nations mark II: Revised and extended estimates of foreign assets and liabilities, 1970-2004. *Journal of International Economics*, 73, p. 223–250.
142. Lavoie, M., Stockhammer, E. (2012). Wage-led Growth: Concept, Theories and Policies, *International Labour Organization, Conditions of Work and Employment Branch*, No. 41, Geneva: ILO.
143. Lawless, M., Whelan, K. T. (2011). Understanding the Dynamics of Labor Shares and Inflation. *Journal of Macroeconomics*, 33 (2), 121–136.
144. Lawrence, R. Z. (2008). *Blue-Collar Blues: Is Trade to Blame for Rising US Income Inequality?* Washington: Peterson Institute for International Economics.
145. Lazonick, W., O'Sullivan, M. (2000). Maximising shareholder value: a new ideology for corporate governance. *Economy and Society*, 29 (1), p. 13–35.
146. Lewis, D., Sargeant, M. (2004). *Essentials of Employment Law*. London: Chartered Institute of Personnel and Development.
147. Lin, K., Tomaskovic-Devey, D. (2013). Does Financialization Contribute to Growing Income Inequality? *American Journal of Sociology*, 118, 5, p. 1284–1332.
148. Loko, B., Diouf, A. (2009). Revisiting the Determinants of Productivity Growth: What's New? IMF Working Paper, WP/09/225.
149. Ludwig, A., & Slok, T. (2004). The relationship between stock prices, house prices and consumption in OECD countries. Prieiga per internetą: <http://www.mea.mpisoc.mpg.de/uploads/user_mea_discussionpapers/umgw36c-g2qs6mo20_dp44.pdf>.
150. Luubker, M. (2007). *Labour Shares: Technical Brief No. 01, Policy Brief*, Policy Integration Department, ILO: International Labour Organization.

151. Mačernytė-Panomariovienė, I. (2003). Apmokėjimas už darbą ir jo užtikrinimas. Vilnius: LTU leidykla.
152. Marglin, S., Bhaduri, A. (1990). Profit Squeeze and Keynesian Theory, in Marglin, S., Schor, J. (eds.). *The Golden Age of Capitalism. Reinterpreting the Postwar Experience*. Oxford: Clarendon Press.
153. Marglin, S. A. (1984). *Growth, Distribution and Prices*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
154. Marx, K. (1887). *Capital – A critique of political economy*, Vol. 1. Moscow: Progress Publisher.
155. Mencinger, J. (2003). Does Foreign Direct Investments Always Enhance Economic Growth? *Kyklos*, Vol. 56, Issue 4, p. 491–508.
156. Mihnenoka, A., Senfelde, M. (2015). Wage Share as a Factor of Income Inequality in the Context of the Structure of National Economy. *Procedia Economics and Finance*, Vol. 26, p. 1035–1043.
157. Minsky, H. P. (1995). The Financial Instability Hypothesis: A Restatement, in Arestis, P., & Skouras, T. (eds.). *Post Keynesian Economic Theory*. Sussex: Wheatsheaf Books, p. 24–55.
158. Misra, S. K., Puri, V. K. (2002). *Economics of Development and Planning (Theory and Practice)*. “Ramdoot”, Dr. Bhalerao Marg, Girgaon Mumbai-400004: Himalaya Publishing House, p. 926.
159. Muellbauer, J. N. (2007). Housing, Credit and Consumer Expenditure, in Housing, Housing Finance, Monetary Policy. Jackson Hole, p. 267–334.
160. Naastepad, C., & Storm, S. (2007). OECD demand regimes (1960–2000). *Journal of Post Keynesian Economics*, 29(2), p. 211–246.
161. Nickell, S., & Layard, R. (1999). Labor market institutions and economic performance, in Ashenfelter, O., & Card, D. (eds.). *Handbook of Labor Economics*, Vol. 3, p. 3029–3084.
162. Nishi, H. (2012). Structural VAR analysis of debt, capital accumulation, and income distribution in the Japanese economy: a Post Keynesian perspective. *Journal of Post Keynesian Economics*, 34(4), p. 685–712.
163. OECD (2012). *Labour Losing to Capital: What explains the declining Labour Share?* Ch 3, *Employment Outlook*, Paris.
164. Ohlin, B. (1933). *Interregional and International Trade*. Cambridge: Harvard University Press.
165. Oldenski, L. (2010). *Export versus FDI: a Task-Based Approach*, mimeo, Georgetown University.
166. Onaran, O. (2009). Wage Share, Globalization and Crisis: the Case of the Manufacturing Industry in Korea, Mexico and Turkey. *International Review of Applied Economics*, 23, 2, p. 113–134.
167. Onaran, Ö., Obst, T. (2015). Wage-led growth in the EU15 Member States: The effects of income distribution on growth, investment, trade balance, and inflation. Resource document. Greenwich Papers in Political Economy. Prieiga per internetą: <http://gala.gre.ac.uk/14079/1/GPERC28_Onaran_ObstF.pdf>.
168. Onaran, O. (2011). Globalisation, macroeconomic performance and distribution, in Hein, E., Stockhammer, E. (eds.). *A Modern Guide To Keynesian Macroeconomics and Economic Policies*. Cheltenham: Edward Elgar.
169. Orhangazi, Ö. (2008). Financialisation and capital accumulation in the non-financial corporate sector: A theoretical and empirical investigation on the US

- economy: 1973–2003. *Cambridge Journal of Economics*, 32, p. 863–886.
170. Ortega, D., & Rodriguez, F. (2006). Are Capital Shares Higher in Poor Countries? In Working Paper (Vol. 2006-023): Wesleyan Economics.
 171. Palley, T. (2007). Financialization: What It Is and Why It Matters, The Levy Economics Institute, Working Paper, No. 525.
 172. Philippon, T., Reshef, A. (2009). Wages and Human Capital in the US Financial Industry: 1909–2006, National Bureau of Economic Research, Working Paper 14644.
 173. Piketty, Th. (2014). Capital in the Twenty-first Century (Harvard Univ. Press, Cambridge, MA). Prieiga per internetą: <<http://dowbor.org/blog/wp-content/uploads/2014/06/14Thomas-Piketty.pdf>>.
 174. Piketty, Th., Zucman, G. (2014). Capital is back: Wealth-income ratios in rich countries, 1700–2010. *The Quarterly Journal of Economics*, p. qju018.
 175. Reddy, S., Dube, A. (2001). The Bargaining Channel: What Does it Have to Offer?’, mimeo: Harvard University, August.
 176. Reinhart, C., Reinhart, V. (2008). Capital flow bonanzas: An encompassing view of the past and present, NBER Working Paper, No. W14321.
 177. Richardson, J. D. (1995). Income Inequality and Trade: How to Think, What to Conclude. *Journal of Economic Perspectives*, 9, p. 33–55.
 178. Ryan, P. (1996). Factor Shares and Inequality in the UK. *Oxford Review of Economic Policy*, 12, p. 106–126.
 179. Ryoo, S. (2013). Minsky cycles in Keynesian models of growth and distribution. *Review of Keynesian Economics*, 1(1), p. 37–60.
 180. Rodrik, D. (1997). Has Globalization Gone Too Far? Institute for International Economics. Washington, D.C.
 181. Rodrik, D. (1998). Globalization, Social Conflict and Economic Growth. *World Economy*, Vol. 21, p. 143–167.
 182. Rossman, P. (2009). Financialization and casualization of labour – building a trade union and regulatory response. Paper presented at the Global Labour University Conference, Feb. 2009, Mumbai.
 183. Rotemberg, J. J., Woodford, M. (1999). The cyclical behaviour of prices and costs, in Taylor, J. B., Woodford, M. (eds.). *Handbook of Macroeconomics*, North-Holland Press, Amsterdam.
 184. Rowthorn, R. (1981). Demand, Real Wages and Economic Growth, Thames Papers in Political Economy, Autumn 1–39, reprinted in *Studi Economici*, 1982, (18), p. 3–54.
 185. Schneider, D. (2011a). Monitoring, Information Technology and the Labor Share, Discussion Paper No. 2011-066, SFB 649. Humboldt University of Berlin.
 186. Schneider, D. (2011b). The Labor Share: A Review of Theory and Evidence. SFB 649 Discussion Paper 2011-069, p. 1–2.
 187. Shao, E., Silos, P. (2014). Accounting for the cyclical dynamics of income shares. *Economic Inquiry*, No. 52(2), p. 778–795.
 188. Slacalek, J. (2009). What drives personal consumption? The role of housing and financial wealth. The B.E. *Journal of Macroeconomics*, 9(1), p. 1–35.
 189. Slaughter, M. (1999). Globalization and Wages: A Tale of Two Perspectives. In: Centre for Research on Globalisation and Labour Markets, School of Eco-

nomics, University of Nottingham.

190. Sprack, J. (2007). Employment law and practice. London: Sweet & Maxwell.
191. Stock, J., Watson, M. (2007). Introduction to Econometrics. Boston: Pearson Education, I.
192. Stockhammer, E. (2009). Determinants of Functional Income Distribution in OECD Countries. IMK Studies 5/2009. Duesseldorf, Germany: Macroeconomic Policy Institute IMK at HansBoeckler Foundation.
193. Stockhammer, E., & Onaran, O. (2004). Accumulation, distribution and employment: a structural VAR approach to a Kaleckian macro model. *Structural Change and Economic Dynamics*, 15(4), p. 421–447.
194. Stockhammer, E., & Stehrer, R. (2011). Goodwin or Kalecki in Demand? Functional Income Distribution and Aggregate Demand in the Short Run. *Review of Radical Political Economics*, 43(4), p. 506–522.
195. Stockhammer, E. (2004). Financialization and the Slowdown of Accumulation. *Cambridge Journal of Economics*, 28, 5, p. 719–741.
196. Stockhammer, E. (2005). Shareholder Value Orientation and the Investment Profit Puzzle. *Journal of Post Keynesian Economics*, 28, 2, p. 193–215.
197. Stockhammer, E. (2012). Why Have Wage Shares Fallen? A Panel Analysis of the Determinants of Functional Income Distribution. Conditions of Work and Employment Series No.15. ILO Geneva.
198. Stockhammer, E. (2013). Why have wage shares fallen? A panel analysis of the determinants of functional income distribution, ILO Conditions of Work and Employment Series No. 35, p. 1–50.
199. Stockhammer, E. (2010). Income Distribution, the Finance-dominated Accumulation Regime, and the Present Crisis, in S. Dullien, E. Hein, A. Truger, T. van Treeck (eds.). The World Economy in Crisis - the Return of Keynesianism? Marburg, Germany: Metropolis.
200. Stockhammer, E. (2011). Wage-led growth: An introduction. *International Journal of Labour Research*, Vol. 3, No. 2, p. 167–187.
201. Stockhammer, E. (2009). The finance-dominated accumulation regime, income distribution and the present crisis. *Papeles de Europa*, 19, p. 58–81.
202. Stockhammer, E. (2012). Financialization, income distribution and the crisis. *Investigaciyn Ecnymica*, 71(279), p. 39–70.
203. Stockhammer, E., Hein, E., Grafl, L. (2011). Globalization and the effects of changes in functional income distribution on aggregate demand in Germany. *International Review of Applied Economics*, 25 (1), p. 1–23.
204. Stockhammer, E., Onaran, O. & Ederer, S. (2008). Functional income distribution and aggregate demand in the Euro area. *Cambridge Journal of Economics*, 33(1), p. 139–159.
205. Stockhammer, E., Stehrer, R. (2009). Goodwin or Kalecki in demand? Functional income distribution and aggregate demand in the short run. Working Paper Series, No. 203.
206. Stockhammer, E., Wildauer, R. (2015). Debt-driven growth? Wealth, distribution and demand in OECD countries. *Cambridge Journal of Economics*, doi:10.1093/cje/bev070.
207. Stolper, W., Samuelson, P. (1941). Protection and real wages. *Review of Economic Studies*, Vol. 9, p. 58–73.

208. Suchanek, L. (2009). Labour Shares and the Role of Capital and Labour Market Imperfections, Bank of Canada Discussion Paper 2009-2, p. 1–37.
209. Trapp, K. (2014). Measuring the Labor Share of Developing Countries: Challenges, Solutions, and Trends. Paper Prepared for the IARIW 33rd General Conference Rotterdam, the Netherlands, August 24-30, 2014.
210. Urbonas, J. A., Maksvytienė, I., Sabonienė, A. (2010). Ekonomikos teorijos: praeities ir dabarties tendencijos. Kaunas: Technologija.
211. Van Treeck, T. (2008). Reconsidering the investment-profit nexus in finance-led economies: an ARDL-based approach. *Metroeconomica*, Vol. 59, No 4, p. 371–404.
212. Zezza, G. (2009). Fiscal policy and the economics of financial balances. *European Journal of Economics and Economic Policies*, 6(2), p. 289–310.

P R I E D A I

1 PRIEDAS

EMPIRINIAI TYRIMAI, SKIRTI PAKLAUSOS REŽIMUI NUSTATYTI

	Vietinė paklausa		Bendroji paklausa	
	Skatinama darbo užmokesčio	Skatinama pelno	Skatinama darbo užmokesčio	Skatinama pelno
Euro zona	Onaran ir Galanis (2012), Stoc-khammer ir kt. (2009)		Onaran ir Galanis (2012), Stockhammer ir kt. (2009)	
Belgija		Onaran ir Obst (2015)		Onaran ir Obst (2015)
Danija		Onaran ir Obst (2015)		Onaran ir Obst (2015)
Suomija	Onaran ir Obst (2015)		Onaran ir Obst (2015)	Kiefer ir Rada (2015)
Graikija	Onaran ir Obst (2015)		Onaran ir Obst (2015)	
Airija	Onaran ir Obst (2015)	Kinssella (2013)		Onaran ir Obst (2015), Kinssella (2013), Kiefer ir Rada (2015)
Liuksemb.	Onaran ir Obst (2015)		Onaran ir Obst (2015)	
Portugalija	Onaran ir Obst (2015)		Onaran ir Obst (2015)	
Ispanija	Onaran ir Obst (2015)		Onaran ir Obst (2015)	
Švedija	Onaran ir Obst (2015)		Onaran ir Obst (2015)	Kiefer ir Rada (2015)
Vokietija	Onaran ir Galanis (2012), Stoc-khammer, Hein, Grafl (2011), Stoc-khammer ir Stehrer (2011), Bowles ir Boyer (1995), Naastepad ir Storm (2007), Hein ir Vogel (2008), Stoc-khammer ir Wildauer (2015), Onaran ir Obst (2015)		Onaran ir Galanis (2012), Stoc-khammer, Hein, Grafl (2011), Naastepad ir Storm (2007), Hein ir Vogel (2008), Stoc-khammer ir Wildauer (2015), Onaran ir Obst (2015)	Bowles ir Boyer (1995), Kiefer ir Rada (2015)

Prancūzija	Onaran ir Galanis (2012), Bowles ir Boyer (1995), Naastepad ir Storm (2007), Ederer ir Stockhammer (2007), Hein ir Vogel (2008), Stockhammer ir Stehrer (2011), Stockhammer ir Wildauer (2015), Onaran ir Obst (2015)		Onaran ir Galanis (2012), Stockhammer ir Onaran (2004), Naastepad ir Storm (2007), Hein ir Vogel (2008), Stockhammer ir Wildauer (2015), Onaran ir Obst (2015)	Bowles ir Boyer (1995), Ederer ir Stockhammer (2007), Kiefer ir Rada (2015)
Italija	Onaran ir Galanis (2012), Naastepad ir Storm (2007), Onaran ir Obst (2015)		Onaran ir Galanis (2012), Naastepad ir Storm (2007), Onaran ir Obst (2015)	Kiefer ir Rada (2015)
Nyderlandai	Naastepad ir Storm (2007), Stockhammer ir Stehrer (2011), Stockhammer ir Wildauer (2015), Onaran ir Obst (2015)	Hein ir Vogel (2008)	Naastepad ir Storm (2007), Onaran ir Obst (2015)	Hein ir Vogel (2008), Stockhammer ir Wildauer (2015), Kiefer ir Rada (2015)
Austrija	Stockhammer ir Ederer (2008), Hein ir Vogel (2008), Stockhammer ir Stehrer (2011), Stockhammer ir Wildauer (2015), Onaran ir Obst (2015)		Stockhammer ir Wildauer (2015)	Stockhammer ir Ederer (2008), Hein ir Vogel (2008), Onaran ir Obst (2015)
JK	Onaran ir Galanis (2012), Bowles ir Boyer (1995), Naastepad ir Storm (2007), Hein ir Vogel (2008), Onaran ir Obst (2015)	Stockhammer ir Stehrer (2011)	Onaran ir Galanis (2012), Bowles ir Boyer (1995), Naastepad ir Storm (2007), Hein ir Vogel (2008), Onaran ir Obst (2015)	Kiefer ir Rada (2015)
JAV	Onaran ir Galanis (2012), Onaran ir kt. (2011), Bowles ir Boyer (1995), Hein ir Vogel (2008), Stockhammer ir Stehrer (2011), Stockhammer ir Wildauer (2015)	Naastepad ir Storm (2007)	Onaran ir Galanis (2012), Onaran ir kt. (2011), Bowles ir Boyer (1995), Bowles ir Boyer (1995), Hein ir Vogel (2008), Stockhammer ir Wildauer (2015)	Stockhammer, Onaran (2004), Naastepad ir Storm (2007), Barbosa-Filho ir Taylor (2008), Kiefer ir Rada (2015)

Japonija	Onaran ir Galanis (2012), Bowles ir Boyer (1995), Stockhammer ir Stehrer (2011)	Naastepad ir Storm (2007)	Onaran ir Galanis (2012)	Bowles ir Boyer (1995), Naastepad ir Storm (2007), Kiefer ir Rada (2015)
Australija	Onaran ir Galanis (2012), Stockhammer ir Stehrer (2011)			Onaran ir Galanis (2012), Kiefer ir Rada (2015)
Kanada	Onaran ir Galanis (2012), Stockhammer ir Stehrer (2011)			Onaran ir Galanis (2012), Kiefer ir Rada (2015)
Turkija	Onaran ir Galanis (2012)		Onaran ir Galanis (2012), Onaran ir Stockhammer (2005)	
Korėja	Onaran ir Galanis (2012)		Onaran ir Galanis (2012), Onaran ir Stockhammer (2005)	Kiefer ir Rada (2015)
Meksika	Onaran ir Galanis (2012)			Onaran ir Galanis (2012)
Argentina	Onaran ir Galanis (2012)			Onaran ir Galanis (2012)
Indija	Onaran ir Galanis (2012)			Onaran ir Galanis (2012)
Kinija	Onaran ir Galanis (2012)	Molero Simarro (2011), Wang (2009)		Onaran and Galanis (2012), Molero Simarro (2011)
Pietų Afrika	Onaran ir Galanis (2012)			
Tailandas		Jetin ir Kurt (2011)		Jetin ir Kurt (2011)

2 PRIEDAS

TYRIME NAUDOTŲ RODIKLIŲ SĄRAŠAS

Santrumpa	Paiškinimas	Šaltinis
LS	Koreguota darbo dalis: procentais nuo BVP, apskaičiuoto gamybos veiksnų kainomis $LS = \frac{\frac{\text{Atlygis darbuotojams}}{\text{Darbuotojų skaičius}}}{\frac{\text{BVP}}{\text{Užimtųjų skaičius}}} \times 100$	AMECO
C	Privataus vartojimo išlaidos 2010 m. kainomis (mlrd., nacionalinės valiutos vienetai)	AMECO
W	Atlygis darbuotojams 2010 m. kainomis (mlrd., nacionalinės valiutos vienetai) Apskaičiuota autorių: atlygis darbuotojams einamųjų metų kainomis / vartojimo kainų defliatorius	Autorių skaičiavimai; AMECO
OS	Bendras likutinis perteklius, pakoreguotas atsižvelgiant į savarankiškai dirbančiųjų pajamas, 2010 m. kainomis (mlrd., nacionalinės valiutos vienetai) Apskaičiuota autorių: bendras likutinis perteklius einamųjų metų kainomis / privataus vartojimo kainų defliatorius	Autorių skaičiavimai; AMECO
SR	Namų ūkių ir ne pelno institucijų, teikiančių paslaugas namų ūkiams, taupymo norma (bendrosios santaupos procentais nuo bendrųjų disponuojamųjų pajamų)	AMECO
I	Bendrojo pagrindinio kapitalo formavimas 2010 m. kainomis (mlrd., nacionalinės valiutos vienetai)	AMECO
IR	Realiojo ilgojo laikotarpio palūkanų norma	AMECO
Y	Bendrasis vidaus produktas (2010 m. baziniai), (mlrd., nacionalinės valiutos vienetai)	AMECO
X	Prekių ir paslaugų eksportas 2010 m. kainomis (mlrd., nacionalinės valiutos vienetai)	AMECO
Z	Prekių ir paslaugų importas 2010 m. kainomis (mlrd., nacionalinės valiutos vienetai)	AMECO
PX	Prekių ir paslaugų eksporto kainų defliatorius (2010 m. baziniai)	AMECO
PZ	Prekių ir paslaugų importo kainų defliatorius (2010 m. baziniai)	AMECO
P	Vartojimo kainų defliatorius	AMECO
REER	Realusis efektyvusis valiutos kursas (42 prekybos partneriai); indeksas, 2005 = 100	Eurostat
Yf	Pagrindinių eksporto partnerių realusis BVP; indeksas, 2010 = 100 Autorių skaičiavimai: apskaičiuojama kaip 10 pagrindinių šalies eksporto partnerių BVP indekso svertinis vidurkis. Kaip svoris naudojama partnerės dalis šalies eksporto struktūroje.	Eksporto pagal šalį partnerės šaltinis Eurostatas

CD	Nefinansinių įmonių skolos 2010 m. kainomis (mln., nacionalinės valiutos vienetai) Apskaičiuota autorių: nefinansinių įmonių skolos / vartojimo kainų defliatorius	Nefinansinių įmonių skolų šaltinis Eurostatas
HD	Namų ūkių skolos 2010 kainomis (mln., nacionalinės valiutos vienetai) Apskaičiuota autorių: namų ūkių skolos / vartojimo kainų defliatorius	Namų ūkių skolų šaltinis Eurostatas
FDI	Sukauptos tiesioginės užsienio investicijos (proc. nuo BVP)	UNCTAD
PD	Privataus sektoriaus skola (mln., nacionalinės valiutos vienetai) Apskaičiuota autorių: CD + HD	Eurostatas

3 PRIEDAS

DARBO DALIES PADIDĖJIMO 1 PROC. P. POVEIKIO PAKLAUSAI APSKAIČIAVIMAS: TAIKOMI TIE PATYS ELASTINGUMO KOEFICIENTAI UŽDARESNĖS IR ATVIRESNĖS EKONOMIKOS ŠALIŲ GRUPĖSE

Svertiniai vidurkiai

Svertiniai vidurkiai	$\left(\phi \frac{C}{Y}\right)$	$\left(\phi \frac{I}{Y}\right)$	$\left(\phi \frac{X}{Y}\right)$	$\left(\phi \frac{Z}{Y}\right)$	ϕLS
ES – 28	0,572	0,209	0,343	0,334	0,629
Atviresnės šalys	0,504	0,224	0,685	0,639	0,616
Uždaresnės šalys	0,581	0,207	0,295	0,292	0,631

Ribiniai efektai

Elastingumo koeficientas LS atžvilgiu	$\beta_{C,LS}$	$\beta_{I,LS}$	$\beta_{X,LS}$	$\beta_{Z,LS}$
ES – 28	0,185	0,195	-0,433	-0,081
Atviresnės šalys	0,185	0,195	-0,433	-0,081
Uždaresnės šalys	0,185	0,195	-0,433	-0,081
Ribinis poveikis (proc. nuo BVP)				
	$\beta_{C,LS} \left(\phi \frac{C}{Y}\right) \frac{1}{\phi LS}$	$\beta_{I,LS} \left(\phi \frac{I}{Y}\right) \frac{1}{\phi LS}$	$\beta_{X,LS} \left(\phi \frac{X}{Y}\right) \frac{1}{\phi LS}$	$\beta_{Z,LS} \left(\phi \frac{Z}{Y}\right) \frac{1}{\phi LS}$
ES – 28	0,168	0,065	-0,236	-0,043
Atviresnės šalys	0,151	0,071	-0,482	-0,084
Uždaresnės šalys	0,170	0,064	-0,202	-0,038

Poveikis paklausai trumpuoju laikotarpiu

Poveikis	Bendrajai privačiai paklausai	Vietinei privačiai paklausai
	$f1 = f1(viet.) + \beta_{X,LS} \left(\phi \frac{X}{Y}\right) \frac{1}{\phi LS} - \beta_{Z,LS} \left(\phi \frac{Z}{Y}\right) \frac{1}{\phi LS}$	$f1_{(viet.)} = \beta_{C,LS} \left(\phi \frac{C}{Y}\right) \frac{1}{\phi LS} + \beta_{I,LS} \left(\phi \frac{I}{Y}\right) \frac{1}{\phi LS}$
ES – 28	0,040	0,233
Atviresnės šalys	-0,175	0,222
Uždaresnės šalys	0,069	0,234

Poveikis paklausai ilguoju laikotarpiu

Elastingumo koeficientas Y atžvilgiu	$\beta_{C,Y}$	$\beta_{I,Y}$	$\beta_{Z,Y}$
ES – 28	0,844	2,366	1,311
Atviresnės šalys	0,844	2,366	1,311
Uždaresnės šalys	0,844	2,366	1,311
Ribinis poveikis (proc. nuo BVP)			
	$\beta_{C,Y} \left(\phi \frac{C}{Y} \right)$	$\beta_{I,Y} \left(\phi \frac{I}{Y} \right)$	$\beta_{Z,Y} \left(\phi \frac{Z}{Y} \right)$
ES – 28	0,483	0,494	0,438
Atviresnės šalys	0,483	0,494	0,438
Uždaresnės šalys	0,483	0,494	0,438
	$f_2 = \beta_{C,Y} \left(\phi \frac{C}{Y} \right) + \beta_{I,Y} \left(\phi \frac{I}{Y} \right) - \beta_{Z,Y} \left(\phi \frac{Z}{Y} \right)$		
ES – 28	0,539		
Atviresnės šalys	0,118		
Uždaresnės šalys	0,597		
Multiplikatorius	$m = \frac{1}{1 - f_2}$		
ES - 28	2,171		
Atviresnės šalys	1,133		
Uždaresnės šalys	2,483		
Poveikis	Bendrajai paklausai	Vietinei privačiai paklausai	
	$\frac{dY}{dLS} = f_1 \frac{1}{1 - f_2}$	$\frac{dY_{vietinė}}{dLS} = f_{1_{viet.}} \frac{1}{1 - f_2}$	
ES – 28	0,087	0,506	
Atviresnės šalys	-0,198	0,252	
Uždaresnės šalys	0,173	0,582	

4 PRIEDAS

DARBO DALIES PADIDĖJIMO 1 PROC. P. POVEIKIO PAKLAUSAI APSKAIČIAVIMAS: TAIKOMI SKIRTINGI ELASTINGUMO KOEFICIENTAI UŽDARESNĖS IR ATVIRESNĖS EKONOMIKOS ŠALIŲ GRUPĖSE

Svertiniai vidurkiai

Svertiniai vidurkiai	$\left(\phi \frac{C}{Y}\right)$	$\left(\phi \frac{I}{Y}\right)$	$\left(\phi \frac{X}{Y}\right)$	$\left(\phi \frac{Z}{Y}\right)$	ϕLS
Atviresnės šalys	0,504	0,224	0,685	0,639	0,616
Uždaresnės šalys	0,581	0,207	0,295	0,292	0,631

Ribiniai efektai

Elastingumo koeficientas LS atžvilgiu	$\beta_{C,LS}$	$\beta_{I,LS}$	$\beta_{X,LS}$	$\beta_{Z,LS}$
Atviresnės šalys	0,244	-0,042	-0,575	-0,169
Uždaresnės šalys	0,169	0,287	-0,346	-0,081
Ribinis poveikis (proc. nuo BVP)				
	$\beta_{C,LS} \left(\phi \frac{C}{Y}\right) \frac{1}{\phi LS}$	$\beta_{I,LS} \left(\phi \frac{I}{Y}\right) \frac{1}{\phi LS}$	$\beta_{X,LS} \left(\phi \frac{X}{Y}\right) \frac{1}{\phi LS}$	$\beta_{Z,LS} \left(\phi \frac{Z}{Y}\right) \frac{1}{\phi LS}$
Atviresnės šalys	0,200	-0,015	-0,639	-0,175
Uždaresnės šalys	0,156	0,094	-0,162	-0,037

Poveikis paklausai trumpuoju laikotarpiu

Poveikis	Bendrajai privačiai paklausai	Vietinei privačiai paklausai
	$f1 = f1(viet.) + \beta_{X,LS} \left(\phi \frac{X}{Y}\right) \frac{1}{\phi LS} - \beta_{Z,LS} \left(\phi \frac{Z}{Y}\right) \frac{1}{\phi LS}$	$f1(viet.) = \beta_{C,LS} \left(\phi \frac{C}{Y}\right) \frac{1}{\phi LS} + \beta_{I,LS} \left(\phi \frac{I}{Y}\right) \frac{1}{\phi LS}$
Atviresnės šalys	-0,280	0,184
Uždaresnės šalys	0,125	0,250

Poveikis paklausai ilguoju laikotarpiu

Elastingumo koeficientas Y atžvilgiu	$\beta_{C,Y}$	$\beta_{I,Y}$	$\beta_{Z,Y}$
Atviresnės šalys	0,831	2,176	1,310
Uždaresnės šalys	0,877	2,552	1,310
Ribinis poveikis (proc. nuo BVP)			
	$\beta_{C,Y} \left(\phi \frac{C}{Y} \right)$	$\beta_{I,Y} \left(\phi \frac{I}{Y} \right)$	$\beta_{Z,Y} \left(\phi \frac{Z}{Y} \right)$
Atviresnės šalys	0,419	0,487	0,837
Uždaresnės šalys	0,510	0,528	0,383
	$f_2 = \beta_{C,Y} \left(\phi \frac{C}{Y} \right) + \beta_{I,Y} \left(\phi \frac{I}{Y} \right) - \beta_{Z,Y} \left(\phi \frac{Z}{Y} \right)$		
Atviresnės šalys	0,069		
Uždaresnės šalys	0,655		
Multiplikatorius	$m = \frac{1}{1 - f_2}$		
Atviresnės šalys	1,074		
Uždaresnės šalys	2,901		
Poveikis	Bendrajai paklausai	Vietinei privačiai paklausai	
	$\frac{dY}{dLS} = f_1 \frac{1}{1 - f_2}$	$\frac{dY_{vietinė}}{dLS} = f_{1_{viet.}} \frac{1}{1 - f_2}$	
Atviresnės šalys	-0,301	0,198	
Uždaresnės šalys	0,364	0,725	

Da304 Zita Tamašauskienė, Janina Šeputienė, Rasa Balvočiūtė,
Daiva Beržinskienė-Juozainienė. DARBO PAJAMŲ DALIES
KITIMO POVEIKIS BENDRAJAI PAKLAUSAI. Mokslo
studija. Šiauliai: Šiaulių universitetas, 2016. 190 p.

ISBN 978-609-8179-07-1

UDK 330.56(474.5)

Da304

Lietuvių kalbos redaktorius Algirdas Malakauskas

2016-10-20. 11,87 leidyb. apsk. l. Tiražas 200. Užsakymas 46.

Išleido UAB „Litera“. Maumedžių g. 35-10, LT-08460 Vilnius

Tel.+370 686 20 054. El. p. litera@dailu.lt

Spausdino UAB „Šiaulių spaustuvė“, P. Lukšio g. 9A, LT-76207 Šiauliai.

Tel./faks. +370 41 500 333, www.dailu.lt